

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

207

MART

2011

Ayşe Düzkan ile

**Türkiye'deki
Feminist Hareket
üzerine söyleşi**

Cansu Kılınçarslan

Hilafetin ilgası ve Mısır ulemasının tepkisi

Mehmet Ö. Alkan, Cumhuriyet tarihinin dönüm noktalarından biri olarak anlatılan hilafetin kaldırılma sürecini ve Mart 1924'te haliîelik konusunda Kahire'de yayınlanan bir risaleyi sunuyor. Sayfa 30

Dolikosеşalden
Brakiseşale Türk ırkı

Şevket Aziz Kansu ve
antropolojinin evrimi

Zafer Toprak

Nazım'ın hapishaneden
yazdığı mektuplar

Kederli, ıslak,
karanlık günler...

İpek Çalışlar

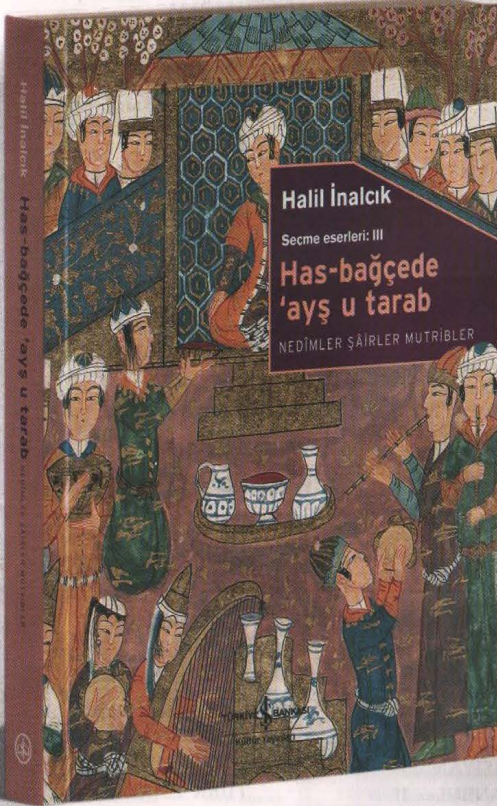
Evliya Çelebi'nin
gün ışığına çıkan eseri

Nil Haritası

Nuran Tezcan

BU FUARLAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZİNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

OSMANLI SARAYINDA EĞLENCE: ŞİİR, MUSİKÎ VE İÇKİ

Tarihçilerin Kutbu Halil İnalçık, Osmanlı padişahlarının, seçkinlerinin ve yöneticilerinin yüzyıllar boyunca nasıl eğlendiğini, özgün dönem kaynaklarından aktarıyor:

- Emevî ve Abbasîlerden bu yana "saltanatın gereği" olarak düzenlenen sazlı sözlü, içkili meclisler
- Bu meclislerde sundukları şiirlerle maddi ve manevi himaye gören şairler
- Bu eğlencelere katılacaklara görgü kurallarını öğreten sâkînâmeler ve kabusnâmeler
- Eğlence meclisi geleneğine gösterilen tepkiler
- Ve Osmanlı seçkin sınıfının az bilinen hayatına dair daha pek çok şey...

Has-Bağçede 'Ays u Tarab
Nedimler Şâirler Mutribler
Halil İnalçık - Seçme Eserleri: III
Ciltli, şömisli, renkli, kuşe kâğıt,
büyük boy, 328 sayfa,
140 TL

TÜRKİYE BANKASI

Kültür Yayınları

Bakırköy kitabevimiz yakında açılıyor.

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - MİZE, Tel: (0212) 511 13 37 Cadebostan, Tel: (0216) 386 65 62 • Ankara - Yenışehir, Tel: (0312) 430 33 66
İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • Dilyurbukır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Trabzon - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

207. SAYIMIZLA MERHABA,

Mart sayımız ağırlıklı olarak Erken Cumhuriyet Dönemi yazırlarından oluştu. Kapağa Mehmet Ö. Alkan'ın saltanatın ve hilafetin kaldırılmasından sonra Mısır'daki ulemanın ortaya koyduğu tepkiyi ifade eden bir bildiriyi ele alan yazısını çıkardık. 1924 yılında hilafeti ilga eden kanunlar, Alkan'ın da belirttiği gibi Türkiye'deki laiklik anlayışını en çok belirleyen metinler arasında yer alıyor. Hilafetin ilgasından sonra muhtelif İslam ülkelerinin halifeliği kapma çabaları, Mısır ulemasının yayınladığı ve halifenin halisi konusunda bazı kuralları ortaya koyan risale çok ilginç. Bu risalenin İslam hukukuna hâkim bir tarihçi tarafından detaylı olarak ele alınması, zevkle okunacak bir makaleye vesile olabilir. Zafer Toprak beş yazılı dizisinin dördüncü yazısında Şevket Aziz Kansu'un başını çektiği Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki antropoloji çalışmalarını ele alıyor. Toprak, iki konunun altını çiziyor: 1. Antropoloji çalışmaları Türkiye'de la-dini bir tarih anlayışının gelişmesine olanak sağlıyor, 2. Bu çalışmalar Türkiye'nin tarih öncesi döneme gönderme yaparak uygar kimliğini kanıtlama çabasıdır.

2011 Evliya Çelebi'nin doğumunun 400. yılı. Nuran Tezcan ve Semih Tezcan çok değerli birer yazıyla ünlü seyyahın doğumunu bize hatırlattılar. Nuran Tezcan, kendisinin gün ışığına çıkarttığı Evliya Çelebi'nin Mısır'dan güneye doğru yaptığı seyahat esnasında oluşturduğu Nil Haritası'nı sunuyor. Semih Tezcan ise Evliya Çelebi'nin doğum tarihi konusunu ele alıyor. Semih Tezcan, kendi yazdıklarından Muharrem ayının 10. gününde doğduğu varsayılan Evliya Çelebi'nin bu günü başka "kutlu" olaylar için de verdiğine dikkat çekip, bu bilginin sorgulanmaya muhtaç olduğunu altını çiziyor.

Tarih Vakfı'nda bulunan Necmeddin Sahir Silan Fonu'ndan Nazım Hikmet'in İstanbul'da hapisanede yatdığı esnada yazdığı iki mektup çıktı. Mektuplar Milli Mücadele'nin önde gelen komutanlarından ve o sıralarda Konya bağımsız milletvekili olan dayısı Ali Fuat Cebesoy'a yazılmış. Mektuplardan birinin üzerindeki tarih 4.7.1939. diğerinde tarih yok. İpek Çalışlar yazısında başka kaynaklardan da yararlanarak Nazım'ın hangi koşullarda bu mektupları yazdığını, devlet içerisinde Nazım'ın affı meselesinin nasıl konuşulduğu gibi konuları ele aldı, kendisine teşekkür ediyoruz.

Nisan'da görüşmek umuduyla.
Ahmet Akşit

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Hazırlayan: Fehim Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

10 TOPLUMSAL UZLAŞMA ARACI OLARAK EĞİTİMİN ROLÜ PROJESİ'NİN TAVSİYELER RAPORU AÇIKLANDI

Bahar Bilgen Şen

14 8 MART ÖNCESİ AYŞE DÜZKAN'LA KONUŞTUK TÜRKİYE'DEKİ FEMİNİST HAREKET ÜZERİNE

Söyleşi: Cansu Kılınçarslan

18 DOLİKOSFALDEN BRAKİSEFALE TÜRK İRKİ ŞEVKET AZİZ KANSU VE ANTROPOLOJİNİN EVRİMİ

Zafer Toprak

30 EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-4 TÜRKİYE'DE HİLAFAFETİN İLGASI VE MİSİR ULEMASININ TEPKİSİ

Mehmet Ö. Alkan

38 TARİH VAKFI ARŞİVİ'NDE BULUNAN NAZİM'İN İKİ MEKTUBU KEDERLİ, ISLAK, KARANLIK GÜNLER

İpek Çalışlar

44 İŞGAL DÖNEMİNDE AYDEDE'DEN YANSIYAN İSTANBUL - II

Ayşe Yazıcıoğlu

52 TEK PARTİ DÖNEMİ ADABIMUAŞERETİNDE TAKDİM VE SELAMLAŞMA USULLERİ ETRAFINDA TOPLUMSAL HİYERARŞİLERİN İNŞASI

Tulin Ural

58 EVLİYA ÇELEBİ'NİN GÜN İŞİĞINA ÇIKAN ESERİ NİL HARİTASI

Nuran Tezcan

64 EVLİYA ÇELEBİ'NİN DOĞUM GÜNÜ

Semih Tezcan

68 GEZGİN NASIR HÜSREV'İN KALEMİNDEN BİN YIL ÖNCE DOĞU ANADOLU

Vural Genç

74 EĞE'NİN İKİ YAKASINDA GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE LAVTANIN HİKÂYESİ

Nicolas Elias

82 MATEMATİK ÖĞRENİMİNDE MATEMATİK TARİHİNİN ROLÜ

Beno Kuryel

88 TRAVELS IN SEARCH OF TURKEY'S JEWS KİTABI ÜZERİNE

Söyleşi ve Çeviri: Cansu Kılınçarslan

90 VESAYETTEN SİYASETE TÜRKİYE'DE SENDİKACILIK (1946-1967)

Turan Keskin

94 1877-1880 YILLARINDA ÇARLIK RUSYA'SINDAKİ TÜRK ESİRLERİ

Vladimir Belyakov

"Açık Radyo" 94.9

FİKR-İ TAKİP

2 Mart Çarşamba günü saat 16.30'da 94.9 Açık Radyo'daki "Fikr-i Takip - Toplumsal Tarih'te Geçen Ay" programında konuşumuz Peri Efe. Toplumsal Tarih'in 205. sayısında yer alan "Hitler ve Alman Sergisi" başlıklı yazıyı ve serginin kendisini konuşacağız.

KAPAK FOTOGRAFI:

Son Halife Abdülmecid Efendi, Selah 6 Ocaklılar, 1920. Hatıra-1 Ulusuve Portre Fotoğraflarının Çizilmesi, Bahattin Örsünçay.

44 AYDEDE'DEN YANSIYAN İSTANBUL- II

Ayşe Yazıcıoğlu, bir siyasi mizah dergisi olan Aydede'den işgal İstanbul'unun ekonomik ve siyasi meselelerine ilişkin çıkan sonuçları irdeliyor.

52 TEK PARTİ DÖNEMİ ADABIMUAŞERETİNDE TOPLUMSAL HİYERARŞİ

Tülin Ural, Tek Parti Dönemi takdim ve selamlaşma usulleri üzerinden toplumsal hiyerarşilerin nasıl kurulduğunu örneklerle anlatıyor.

64 EVLİYA ÇELEBİ'NİN DOĞUM GÜNÜ

Semih Tezcan, Evliya Çelebi'nin 10 Muharrem olan doğum günü tarihinin doğruluğunu sorguluyor.

68 GEZGİN NASIR HÜSREV'İN KALEMİNDEN BİN YIL ÖNCE DOĞU ANADOLU

Vural Genç, 11. yüzyılda kaleme alınan Nasir Hüsrev'in Sefername adlı eserindeki Anadolu gezisi notlarını ele alıyor.

82 MATEMATİK ÖĞRENİMİNDE MATEMATİK TARİHİNİN ROLÜ

Beno Kuryel, daha önceki matematiği tarihin içinden ele alma çabasını matematik öğrenimine odaklanarak sürdürüyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 207, Mart 2011

TARİH YAKOĞI
ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoglu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmeni
Sokak No: 15
Feminin 34334 İstanbul
(0312) 512 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Altın, Murat Belge, Fatmagül Berkioy, Balenci Bilmez, Aydan Çelik, Esra Donacıoğlu, Edhem Eddem, Hakan Erdem, Nurgün Gürbüz, Murat Güvenc, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Fıçın Macar, Müslü Özürk, Mustafa H. Sayar, İzzet Cemil Schick, Selçuk Akşin Sömel, Canay Şahin, Özgür Tekin, Tiner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen
S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit
YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan
REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım
DERGİ VE
KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen
KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/
UYGULAMA
Ayşel Kazıcı
İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr
BASKI
G.M. Matbaacılık ve
Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Mart 2011
DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00
YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın
ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50
ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE
BEDELİ
70,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazarlardan izin alınmaksızın alıntı yapılmaz. İlan çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

SULTAN ABDÜLMECİD'İN FRANSA SEFARETİNDEKİ BALOYU TEŞRİFİ

"... Evrensel bir dergi olan L'illustration, adının kapsadığı geniş çerçeveyi meşru kılacak hiçbir fırsatı kaçırmamaktadır; bir senedir bütün Avrupa'yı heyecanlandıran askeri dramın bütün sayfalarını aksettirmekten de geri kalmadı; günümüzün tarihinin en ilginç olaylarından birinin anlatımını da kabul edeceğini ümid ederim.

Bahsini ettiğim olay, geçen Pazartesi, 4 Şubat günü Fransız sefaretindeki baloya Padişah hazretlerinin katılımıdır."

Arthur Baligot de Beyne, 7 Şubat 1856.

Bu sayımızda L'illustration dergisinin 1 Mart 1856 tarihli 679. sayısında yer alan uzunca bir haber, İstanbul'da vuku bulmuş bir "ilk"

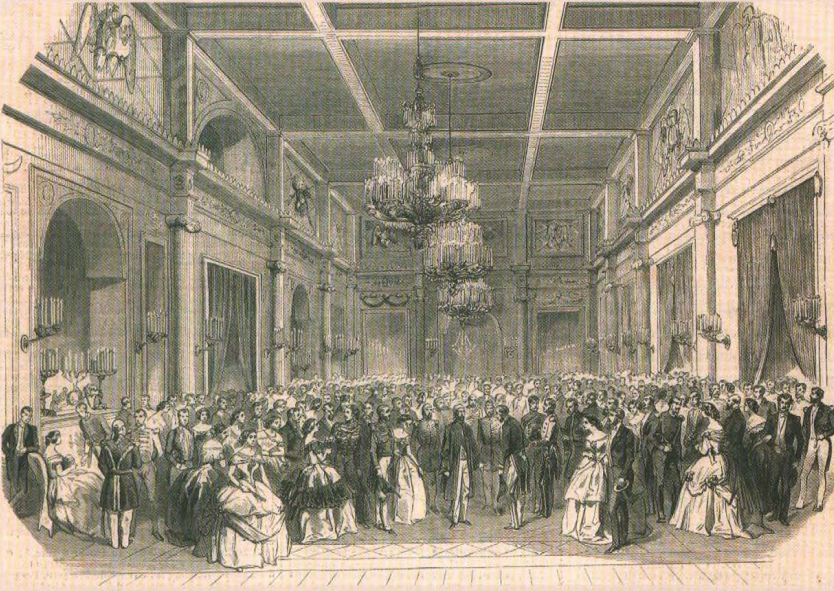
üzerinde durmaktaydı: Fransız sefaretinde düzenlenen baloya Sultan Abdülmecid'in bizzat katılması. Yazar Arthur Baligot de Beyne'in de belirttiği gibi, Kırım Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'na birçok yenilik getirmiş, Avrupa'yla zaten yıllardır yaşanan yakınlaşmayı daha da hızlandırmıştı. Bu durumun en belirgin tezahürleri arasında sarayın âdetlerinde ve teşrifatında görünen değişimdi. Büyük ölçüde alafranga tarzda inşa edilmiş olan Dolmabahçe Sarayı'nın getirdiği hayat tarzındaki değişiklikler, Abdülmecid'in yabancı nişan kabul etmesi, yabancı hükümdar, prens ve devlet adamlarının sarayda kabulü gibi yenilikler gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa "kültübüne" girmeye başladığının birer simgesi gibi algılanıyordu. Bu anlamda padişahın sarayından çıkıp Beyoğlu'ndaki sefaretlerden birini bizzat emirlandırması o güne kadar

duyulmamış bir olaydı. Yazının üzerinde durduğu en önemli nokta da buydu.

Zaten uzun olan bu yazıyı bu girişle daha da uzatmanın manası yok. Yazarın gayet ayrıntılı nakli sayesinde bugün hâlâ ayakta olan Fransız sarayının bu ziyafet için nasıl hazırlandığını, yerli ve yabancı misafirlerin kimler olduğunu, davetin ne şekilde düzenlendiğini takip etmek mümkün. Üzerinde durmak istediğimiz son nokta, bu hikâyenin derginin kapağında yer alan görüntüyle olan bağlantısıdır. Kapaktaki gravür, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nda Kırım Savaşı'na son verecek olan kongrenin düzenleneceği salonu göstermekteydi. Paris Kongresi olarak bilinen bu barış antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla entegrasyonunun önemli bir merhalesi olarak hatırlanacaktır.

L'ILLUSTRATION, JOURNAL UNIVERSEL.

Fransız sefaretî tarafından düzenlenen balo. Bay E. de Grandchamp'ın bir çiziminden.

FRANSIZ SEFARETİNDE DÜZENLENEN BALO

İstanbul, 7 Şubat 1856
Efendim,

Evrinsel bir dergi olan *L'illustration*, adının kapsadığı geniş çerçeveyi mesru kılacak hiçbir fırsatı kaçırmamaktadır; bir senedir bütün Avrupa'yı heyecanlandıran askeri dramın bütün safhalarını aksettirmekten geri kalmadı; günümüzün tarihinin en ilginç olaylarından birinin anlatımını da kabul edeceğini ümid ederim. Bahsini ettiğim olay, geçen Pazartesi, 4 Şubat günü Fransız sefaretindeki baloya Padişah hazretlerinin katılımıdır. Bu anlatıma bir de M. de Grandchamp adındaki Fransız bir sanatçının çizimini ekliyorum.

İstanbul'un dışındaki herhangi bir yerde bu olay ne kadar nadir de olsa rahatlıkla anlaşılabilir. Fransa İmparatoru'yla İmparatoriçesi daha geçenlerde İngiliz sefaretinde düzenlenen bir ziyafete katılmamışlar mıydı? Ancak burası söz konusu olduğunda, bu memleketin örf ve âdetlerini, Padişah'ın sarayında prensler dâhil bütün yabancılara karşı izlenen sıkı protokol kuralları-

nı hatırlayınca, bu hareketin önemli bir adım oluşturduğunu, üstelik en tepeden kaynaklandığı için bütün ülke için o derecede ciddi bir girişim olduğunu düşünmemek elde değil. Demek ki Türkiye'yi Avrupa'ya yaklaştırmak ve her türlü gelişmeye kapılarına açmak Şark Savaşı'na nasip olacaktır.

Daha geçen sene büyük bir yenilik olarak, Padişah'ın Prens Napoléon'u¹ bugün Ali Galib Paşa'nın oturduğu sarayda² ziyareti gösteriliyordu. Bununla bir Osmanlı Padişahı ilk defa olarak sosyal görevlerde karşılıklılığı kabul etmiş oluyordu. Bir ay boyunca da İstanbul ve Beyoğlu'nda bundan başka şey konuşulmadı; *L'illustration* da bu tarihi ziyaretin başlıca görüntülerini sayfalarına aktarmıştı. Bu alışılmamış hareket, Padişah'ın şanına yakıştı: Osmanlı İmparatorluğu'nun onuru ve bağımsızlığının söz konusu olduğu bir mücadelede Fransa'nın fedakâr ve anlayışlı gayretini ne kadar takdir ettiğini göstermiş oldu.

Bugün artık olaylar epeyce ilerledi. Müttefik orduların şanlı başarıları barışla nihayetleneceğe benziyor ki bu da Tuna, Kırım ve Anadolu se-

ferlerinin getirdikleridir. Bugün görünen şartlar altında elde edilecek bir barış, Türkiye'nin istikbalinin teminatını, bütün gayretlerini başka endişelere yer olmadan ülkenin iyileşmesine ve kaynaklarının geliştirilmesine ayırma özgürlüğünü getirecektir. Padişah ise bu parlak çareyi hislerinin muhteşem bir tezahürüyle resmileştirmek istedi. Fransız sefaretindeki baloyu teşrifinin şüphesiz manası budur.

Geçen Perşembe'den beri Padişah'ın Bay Thouvenel'in⁴ vereceği ziyafete katılacağı biliniyordu. Akşam saat altıdan itibaren Beyoğlu Caddesi Padişah alayının geçişini seyretmek isteyenlerin oluşturduğu kalabalıkla dolup taşıyordu. Bütün Fransız evleri ışıklandırılmıştı; sefaretin caddesinden başlayarak Padişah'ın geçeceği sokaklar boyunca 84. Piyade Alayı'nın erleri tek bir sıra halinde dizilmişlerdi. Fransız sefaretiyle ilgili birkaç topografik ayrıntı, okuyucularımızın sarayın girişinin ne kadar muhteşem bir görüntü arz ettiğini anlamalarına yardımcı olacaktır. İnsan buraya, soldaki Sainte-Marie Kilisesi'ni oluşturan iki yüksek duvar arasında sıkışmış uzun bir caddeden ulaşıyor. Bu cadde uzun ve gayet ra-

hatsiz edici bir yokuş şeklindedir. Zemin giderek artan bir hızla 5, 8, 10 metre mertebesinde alçalıyor. Öyle ki Beyoğlu caddesinin üst tarafındaki kaldırım (o ne kaldırım!) aşağıda görünen sarayın birinci katının üstüyle aynı seviyede. Acaba mimarı sarayı neden bu vadinin dibine yerleştirdi? Bu soruyu defalarca kendime sorduysam da tatmin edici bir cevap bulamadım. Bu cadde demir bir kapıya kadar uzanıyor; oradan geniş bir avlu ve bahçeye geçiliyor ve Matlı çift rampalar ile bir merkezi merdiven ile sarayın altına kadar varılıyor. Orada ağaç kümeleri, çiçek dolu iri saksılar, kurumuş çeşmeler, binayı saran bahçeye soldan bağlanan oldukça muhteşem bir tezyinat oluşturuyor. Rampaların ve mermer merdivenin dibinde saray yükseliyor demek yanlış olur, bulunuyor. Cephesi epey garip bir Fransız ve İtalyan mimarisi karışımı sunuyor; hem ferahlık, hem ağırılık söz konusu; uzaktan görülebilseniz olacak ayrıntılar mevcutsa da onları ancak on adımlık bir mesafeden ya da rampaların tepesinden görülebildikleri için bütün etki kayboluyor. Ne var ki bütün ihtişamlı duruyor.

Yerin bu vaziyeti, bu engebeli arazi, rampalar, merdivenler ateş oyunlarına mükemmelen uyuyordu; bundan da tam manasıyla istifade edildi. Ateş saksıları ve ışıklı balonlar her tarafa yerleştirilmişti; alışılmış kandillerle de cephenin mimari ana hatları gayet muntazam bir şekilde çizilmişti.

Merdivenlerin her basamağında, rampaların etrafında, çim yatakları boyunca askerler ellerinde silahlarıyla dizilmişlerdi. Fransız sefirinin nazik bir düşüncesiyle Osmanlı ve Fransız askerleri görevi paylaşmışlar, şeref tarafı da Osmanlılara verilmişti. Padişah'ın muhafız alayı tören kıyafetiyle (altın sırmalı ceket ve mavi pantolon) girişin sağındaki sırayı oluşturuyordu; sol tarafta ise Yüzbaşı Poteau kumandasındaki İtfaiyeciler bulunuyordu. Üst rampalarıyla Türk piyadeleri ve Yüzbaşı Jouannet kumandasında 84. Alay'ın

bir taburu yer almışlardı. Girişte Kaptan Laurant kumandasındaki sefaretin vapuru Ajaccio'nun denizcileri, koridor ve hollerde ise bütün birliklerden adamlar bulunuyordu: Büyük dans galerisinin girişini yeşil sarıklı iki Zuhaf askeri, iki Afrika avcı eri, iki cebeci ve iki piyade eri korumaktaydı.

Dışandaki hazırlıkların durumu az çok bundan ibaretti.

Şimdi de içeriye girelim, ya da daha doğrusu onkadar basamakla dairelerin altındaki salonlara açılan tonozlu giriş holüne inelim. Karşımızda geniş ve ihtişamlı bir salon olan büyük galeri bulunuyor, mat beyaz ile yıldız hatlardan oluşan zengin ama sade tezyinatı tavanda değişiyor: Bunu gerçekleştiren sanatçı, tavan süslerini gözü lüzumsuz ve hoş olmayan bir şekilde çeken küçük cam ve ayna parçalarıyla süslemek gibi bir fanteri peşine düşmüş. Sağda iki güzel salon ve tören yemek odası; solda kırmızı ve yıldız muhteşem bir salon ve buraya Winterhalter'inkinden kopyalanmış İmparator'un portresi yerleştirildiğinden beri taht odası diye bilinen diğer bir salon bulunuyor. Bu salon silsilesini giriş holüne tekrar bağlayan iki-üç paralel oda tamamlamaktadır. Şömineler, pencereler, kapılar gayet hoş çiçek ve çalılarla süslenmişti.

Okuyucularınız artık koltuklarından bile kalkmadan Fransız sarayının resmi kısımlarını tanımış oldular.⁶

Saat yediyi çeyrek geçse, sarayın ışılandırılması tamamlanırken, atların gürültüsü ve meşalelerin ısıltısı kalabalığı İngiltere Otel'i'nin yanındaki Tophane Yokuşu'na doğru çekti.⁷ Padişah at üstünde ve yüz kadar atlıdan oluşan maiyeti, yaverleri, saray ricalı, mabeynciler, kâtipleri vs. eşliğinde gelmekteydi. Biraz sonra Padişah hazretleri Fransız sefaretine girmişti ve askeri bando tarafından davulların çalınmasıyla selamlanmaktaydı. Girişte kendisini karşılamaya gelen sefir ve bütün sefaret erkânına doğru yöneldi. Henüz

kimse gelmemişti. Padişah taht odasına yönetildi ve gelişinin haberi o akşam imparatorluğun ricalini misafir etmiş olan iki-üç büyük Ermeni konasına ulaştırıldı.

Sırasıyla Sadrazam Âli Paşa,⁸ Sadaret Kaymakamı ve Meclis-i Âli-i Tanzimat Reisi Kıbrıslı Mehmed Paşa,⁹ Hazine-i Hassa Nazırı Ali Galib Paşa,¹⁰ Hariciye Nazırı Fuad Paşa,¹¹ Serasker Mehmed Rüşdü Paşa,¹² Bahriye Nazırı Mehmed Ali Paşa,¹³ Maliye Nazırı Muhtar Paşa,¹⁴ Ticaret Nazırı Musa Salvati Paşa,¹⁵ Zabtiye Nazırı İzzet Paşa¹⁶ geldiler; ardından da sabık sadrazamlardan Reşid Paşa,¹⁷ Mustafa Paşa,¹⁸ yüksek devlet memurları, Prens Kallimakı,¹⁹ Rıza Bey, Nureddin Bey, Kabulî Efendi²⁰ ve kalabalık Bâb-i Âli memurları. Hepside ağır altın sırmalarla ışı, zarif olamayacak kadar süslü üniformalarını giymişlerdi. Devlet ricalı Padişah hazretlerinin huzuruna götürüldüler; orada Lord de Redcliffe²¹ ile feldmareşal üniformasıyla M. de Prokesch²² ve kordiplomatığın diğer temsilcileri de kabul edildiler.

Saat sekizde salonlar insanlarla, parlak gece elbiseleriyle, bizimkine ciddi sadeliğiyle dikkati çektiği bütün ülkelerin zarif üniformalarıyla dolup taşıyordu. Hanımlar adeta elmaslarla kaplıydılar; herhalde biliyordunuzdur bu memleketin bir furçası bu; elmaslar eldivenlerden daha vazgeçilmez sayılıyor. Herkesin gözleri kamaşıyor, ama kimse de şikâyet etmiyor, bu elmasları fazla yüksek bir fiata satan veya kiralayan bir Musevi ya da bir Ermeni'nin kurbanı olmuş birkaç koca dışında. Bayan C. adındaki Musevi bir hanımın gayet mütevazı bir fular giymesi ama şahane elmaslar takmış olduğu dikkati çekti. Fransız hanımların arasında Bayan General Bazaine²³ Padişah'a takdim edildi; İstanbul'daki bahriye başkumandanının karısı Bayan Daricaux keza.²⁴ Kordiplomatige mensup hanım ve genç kızlar da aynı şerefeye nail oldular.

Kırmızı salonda Padişah hazretleri gayet samimi bir şekilde orada bul-

nan sefirlerle sohbet ediyordu. Padışah birkaç kez İmparator'un sefaretine yeni gelmiş olan boy portresini seyretti.

Nihayet, saat sekiz buçukta kapılar açıldı ve (daha yeni Paris'teki sergide Osmanlı komiseri olarak tanınmış olduğunuz) Baş Teşrifatçı Kâmil Bey⁵ yüksek sesle ilan etti: "Padışah hazretleri!" Davetli kalabalığı gelenlerin önünde yarıldı: Önce Osmanlı nazırları belirdi, Sadaret Kaymakamı ve Meclis-i Âli-i Tanzimat Reisi Kıbrıslı Mehmed Paşa, Hariciye Nazırı Fuad Paşa, Harbiye Nazırı Mehmed Rüşdü Paşa, Bahriye Nazırı Mehmed Ali Paşa, Hazine-i Hassa ve Darbhane Nazırı Ali Galib Paşa, Maliye Nazırı Muhtar Paşa, Ticaret Nazırı Musa Safveti Paşa, Zabtiye Nazırı İzzet Paşa. Ardından ise Büyük Meclis Reisi Şefik Paşa,⁶ eski sadrazamlar Reşid Paşa ile Mustafa Paşa, şu anki Sadrazam Ali Paşa, kordiplomatik, hemen Padışah'ın yanıbaşında Lord de Redcliffe ile M. de Thouvenel ve arkalarından tercümanlar ve Padışah hazretlerinin maiyeti. Yükseltilmiş bir locada bulunan Birinci Piyade Alayı'nın bandosu, saray müzikasının şefi ve Lucia'nın bestecisinin ağabeyi Bay

Donizetti'nin⁷ bestelediği zengin bir parça olan *Sultan Mahmud Marşı*'nı çalıyordu. Bu giriş kadar parlak bir sahne düşünülemez: Bütün süslü üniformalar ve etraflarını saran şık ve zarif hanımlar gayet hoş bir etki yaratıyordu. Avusturya sefiri Bay de Prokesch mavi tünik ile kırmızı pantolondan oluşan feld-mareşal üniforması giymişti. Prusya sefiri Bay de Wildenbruch⁸ beyaz üniforma ve miğferliydi.

Padışah, İran halisiyla kaplanmış ve üzerinde bir koltuğun yer aldığı bir sahneye doğru ilerledi. Ekteki resimde gösterilen işte o andır. Devlet ricalı bir tür çit oluşturmuş gibiydi ve açtıkları boş alana kordiplomatik mensubu olan hanımlar ve genç kızlar sırayla dizildiler: Lady de Redcliffe ve kızları, Bayan de Prokesch, Bayan de Wildenbruch ve de Bayan General Bazaine. Gayet zarif bir nezaket eseri olarak Padışah hazretleri, bu hanımlar için emrettiği iskemleler getirilinceye kadar ayakta kaldı. O an *quadrille* dansı düzenine geçildi ve en çok aranan dansçı hanımlar yer aldılar: Bayan F..., Bayan M..., Genç Bayan S..., Bayan P..., Bayan A..., Genç Bayanlar B... ve daha başkaları. Padışah bil-

medigi bu eğlenceleri zevkle izliyor gibiydi ve gayet samimi bir şekilde kâh sağında duran Bay Thouvenel ile, kâh sonunda duran Lord de Redcliffe ile, kâh başyaveri Edhem Paşa⁹ ile sohbet ediyordu. Biraz sonra bir polka-mazurkaya geçildi ve Padışah hazretleri kordiplomatik ve nazırlarla birlikte kırmızı salona çekildiler.

Birçok hanım gece boyunca Padışah hazretlerine takdim edilmmişti.

Padışah daha bir saate yakın müddetle sarayda kalmış ve ancak on bire çeyrek kala önünde saygıyla dizilen kalabalığın arasında ayrıldı. Gidişinde askerler tarafından selamlanırken birden bire fevkalade etkili havai fişekler atıldı. Bu parlak gösteriyi Tophane Müşiri Ahmed Fezî Paşa'nın¹⁰ Tophane'den yüz kadar fişekçi hazırlamıştı.

Fransız sarayındaki ziyafet sabaha karşı saat beşte ancak sona erdi.

Padışah hazretlerinin varlığının kattığı özel itibarla bu ziyafet uzun süre ülkede hatırlanacaktır.

Arthur Baligot de Beyne¹¹

DİPNOTLAR

1. *La guerre d'Orient*: Kırım Savaşı o tarihlere genellikle bu isim altında bilinirdi.
2. "Plon-Plon" adıyla da bilinen Napoleón Joseph Charles Paul Bonaparte (1813-1891), İmparator I. Napoleón'un kuzendesi Westphalia Kralı Jérôme Bonaparte'nin oğluydu. Kırım Savaşı'na katılmış, Alma zaferinde başanlı bir rol oynamıştır.
3. Ali Galib Paşa (1829-1898), Mustafa Reşid Paşa'nın oğluydu. 1854'te Abdülmevîd'in kızı Fatma Sultan'la evlenmiş, karısının Baltalimanı'ndaki sarayına yerleşmişti. Bu saray bugün Baltalimanı Kemik Hastanesi olarak kullanılmaktadır.
4. Édouard-Antoine de Thouvenel (1818-1886), 1855 ile 1859 yılları arasında Fransa'nın İstanbul'daki büyükelçisiydi.
5. Alman ressam Franz Xaver Winterhalter (1805-1873) birçok kral ve aristokrat portresiyle ünlenmiş, yapıtları III. Napoleón portresi ise 1855 Paris Dünya Sergisi'nde teşhir edilmiştir. Bir tür resm portre niteliği kazanan bu portrenin birçok kopyası yapılmıştır.
6. Mimar Pierre-Léonard Laurécisque (1737-1861) tarafından 1839-1847 yılları arasında yapılmış olan ve günümüzde hâlâ ayakta olan Fransız Sarayı'yla ilgili Jean Michel Cassa, *Le Palais de France à Istanbul, Istanbul'da Bir Fransız Sarayı*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995, s. 37-50, 71-91.

7. Hôtel d'Angleterre bu tarihlere Döryol ariyala bilinen ve bugün Asmalımescit İstiklal Caddesi-Humbaracı Yokuşu'ndan oluşan kavşakta bulunduğu üzere, hahısı geçen Tophane Yokuşu'nun Humbaracı Yokuşu olduğu anlaşılmaktadır.
8. Mehmed Emin Ali Paşa (1815-1871).
9. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (1811-1871).
10. Reşid Paşa'dan Damad Ali Galib Paşa (1829-1898).
11. Kaçmazade Mehmed Fuad Paşa (1815-1863).
12. Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa (1811-1882).
13. Damad Mehmed Ali Paşa (1813-1868), aslında Kapudan-ı Derya.
14. Rantazade Ahmed Muhtar Hısamî Paşa (1786-1864).
15. Kırmlı Musa Safveti Paşa (1805-1866).
16. Güznelim Mehmed İzzet Paşa (?-1872) aslında Zahiyye Müğiri.
17. Koca Mustafa Reşid Paşa (1800-1858).
18. Muhtemelen Girdi Mustafa Naili Paşa (1798-1871).
19. Sesam Beyi Alexandre Kalimaki (1807-1886).
20. Muhtemelen Mehmed Kabulu Paşa (1812-1871).
21. Stratford Canning, 1st Viscount Stratford de Redcliffe (1786-1880), 1825-1848 ve 1841-1858 yılları arasında İngiltere'nin İstanbul'daki sefiri.
22. Anton von Prokesch-Osten (1795-1876), 1855-

1871 yılları arasında Avusturya-Macaristan'ın İstanbul'daki sefiri.

23. Mareşal François-Achille Bazaine (1811-1888) Kırım Savaşı'na katılmıştır.
24. Amiral Rodolphe Augustin Darrieau (1807-1877).
25. Mağher-Midillişli lakabıyla bilinen Mehmed Kâmil Bey (?-1879).
26. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Reisi Ali Şefik Paşa (?-1867).
27. Gaetano Bonizetti (1797-1848) 1835'te Lucia de Lamermoor operasını bestelemiştir. Ağabeyi Giuseppe Donizetti (1788-1856) ise 1828'den ölümüne kadar Osmanlı sarayında görev yapmıştır.
28. Anton Albert Heinrich Ludwig von Wildenbruch (1803-1874) 1852-1859 yılları arasında Prusya'nın İstanbul'daki sefiriydi. Kendisi ayrıca Prusya Prensi Ludwig Ferdinand'ın (1772-1806) gayrimişru oğluydu.
29. O dönemde Mubeyyn Müşiri olan İbrahim Edhem Paşa 1868 civ. 1891).
30. Rodosizade Damad Ahmed Fezî Paşa (1801-1892).
31. Arthur Baligot de Beyne (1821-1884), Paris'teki Osmanlı elçiliğinde kanlılar memuru olara görev yaptıktan sonra 1854 yılında İstanbul'da *la Presse d'Orient* (Şark Basını) isimli bir gazete kurmuş, ardından da 1862'de Mevleketeyin (Rumanya) Prensi Alexandre Cuza'nın kâtili olmuştur.

Kuzguncuk Hariki

1 MART 1911

İKİDAM

Dün şehrimiz yine bir harik-i hâilîn [korkunç yangının] tahribat-ı müdhîşesiyle sarsıldı. Kuzguncuk ahalisinden birçok aile meskensiz kaldı. Gündüz saat yedi buçuk raddelerinde Kuzguncuk'ta vapor iskelesi karşısında Büyükhavra sokağındaki beylik fırının bacasından zuhur eden ateş ittisalesindeki ahşap haneye sirayetle o sırada vezân olan şiddetli poyraz rüzgârının tesiriyle tevsi ederek iki yüzü mütecaviz hane ve dükkânın ihrakına sebep oldu. [...]

Bir aralık Kuzguncuk postahanesi sokağındaki Rum Kilisesi ittisalesinde bulunan hane dahi tutuşarak yanmış ve mezkûr kiliseye de sirayetle bazı aksamı muhterik olduğu hâlde bastırılmıştır.

Mahall-i harike ibtida Beylerbeyi'ndeki itfaiye heyeti ve civardaki mahallât tulumbacıları ve müteakiben dahi Üsküdar ve Selimiye itfaiye heyetleri gelmişlerdir. [...]

Dün akşam saat yarım raddelerinde harik itfa olunabilmiş ve fakat zayıat-ı maddiye'nin miktarı hakkında malûmat-ı sahiha elde edilememiştir.

İkinci Fırka Kumandanı ile Üsküdar Mutasarrıfı ve memurin-i zabita ve belediye ve itfaiye heyetleri ve mahallât tulumbacıları tarafından harikin ifrasına pek çok gayret olunmuş ise de bir semere-i kat'îye temin olunamıyordu.

Bu harikte sigorta kumpanyaları da mutazarır olmuşlardır. Fakat hanelerin ekserisi sigortasız idi. Harikedeğânın çoğunu fakir aileler teşkil etmekte idi.

Yangın Nakkaş Caddesi tepesindeki Neşet Paşa köşküne kadar dayanmış ve orada ifasına muvaffakiyet elvererek mezkûr köşk ile Gümrük Nazırı Müştak Bey'in köşkü kurtarılmıştır.

Harbiye Nezareti İtfaiye Taburu'ndan bir bölük dahi Şirket-i Hayriye'nin bir vaporuyla Kuzguncuk'a geçerek harikin ifrasına çalışmıştır.

Harik, sarf olunan mesai-i fevkalade sayesinde dore içindeki hanelere sirayet etmemiştir.

Taraf-ı hazret-i padişahiden mahall-i harike yaveran-ı şehriyarilerinden Binbaşı Refet Bey i'zâm ve harikin itfası için tedabir-i kat'îye itihazi ve harikedeğânın temin-i istirahatlarının istikmalli emir ve ferman buyurulmuştur. Padişahımız efendimiz hazretleri muhterik olan mebaninin miktar ve nev'ileriyle harikedeğânın esamisini mübeyyin bir defterin tanzim ve arz-ı atebe-i ulây kılınmasını dahi ferman buyurmuşlardır.

Harikin tevessü'ü üzerine Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa hazretleri, Dâhiliye Nazırı Halil Beyefendi dahi Kuzguncuk'a geçerek memurin-i itfaiye ve zabıtaya icap eden talimat ve o emri itâ eylemişler ve harikedeğânın açıkta bırakılmaması esbabını tehiyye ve ihzar ettirmişlerdir. Harikedeğâna ekmek ve zeytin vesale tevzi olunmuştur.

Karagümrük

Cinayeti

Uzun Bir Hikâye

8 MART 1911

TANİN 7947

Evvelki akşam saat sekiz buçuk raddelerinde Karagümrük'te Öküz Mehmet Paşa mahallesinde bir cinayet vukua geldiğini geç vakit aldığımız malumata istinaden dünkü nüshamızda yazmıştık. Dün bu hususta icra ettiğimiz tahkikatı da ber-vech-i âti neşrediyoruz:

Vak'a-i malûmenin öyle lâale't-tayin bir eser-i tesadûf olarak vukua geldiği zannedilmemelidir; bu cinayet bütün bir roman, bir hikâye teşkil edebilecek dercede halz-i ehemmiyettir. Bizde birçok ictimai dertler ve o dertlerin pek derin olarak husule getirdiği cerihalar vardır ki işte bu vak'a da o dertlerimizden, o cerihalarımızdan biridir. Eşhas-ı vak'adan yani mecrûhlardan biri olan İsmail Osman mahall-i zabıtasınca pek eskiden beri malûm bir adınm, Zevcesinin ismi Fatma.

Bunun da zabıtaca öteden beri ahval ve harekâtı dâ-i itibah [şüpheli] Osman'ın zevcesiyle diğer mecrûh Abdurrahman Efendi ki bahriye muzıka yüzbaşılardan iken tensikat esnasında mülazım evvelikle Harbiye Nezareti'ne nakletmiştir. Çok vakitten beri gayr-i meşru bir surette görüşürlermiş. Hatta son zamanlarda zabta bile bunların şu hâllerini nazar-ı dikkate alarak fazla takayyüdatı ıcrasına mecbur olmuş ve bundan dolayı olmalı ki Osman da zevcesini terk eylemiş. Bu, evvelki akşamki vak'adan takriben sekiz ay evvel vukua buluyor. Bu suret-i tatlike [boşanmayla] Abdurrahman Efendi sabırsızlıkla intizar eylemekte bulunduğundan ve esasen Fatma ile aralarındaki münasebetin devamı da bilâhare izdivaç etmek muhtemel bulunmasından münbaıs olduğundan dolayı aradan çok bir zaman geçmeden Fatma'yı taht-ı nikâhına alır, fakat mesele bununla da bitmiş olmaz.

Abdurrahman Efendi'nin diğer bir zevcesi daha vardır. Bi't-tabl bu yeni zevce evvelkinin hoşuna gitmez, iki kadın arasında daha o dakikadan itibaren bir hiss-i istirkab [rekabet hissi] baş gösterir ve bilâhare hanenin bütün istirahatını selb edecek müzmin bir şekil iktisap eder. Bu hâlî gören zevç ise mütehayyır [şaşkın] bir hâlde birçok çareler taharri eyler ve fakat bu bulunan çarelerin hiç biri müsbir olmaz. Nihayet Fatma'yı tatlik etmeyi ehven-i şer bulur ve derhal tatlik eyler. Mesele'nin bir diğer faslı işte bundan sonra başlıyor: Fatma şer'ân beklemesi icap eden müddeti nihayete erdirmeden tekrar evvelki zevcine akd-i nikâh ediliyor. Bundan sonra Osman Öküz Mehmet Paşa'da kundura boyacısı Ali'nin hanesini isticar eder. Ve bunu işiten Abdurrahman Efendi mutallâkasını [boşadığı karısının] hâlâ unutamaz ve ara sıra yine ziyaretine şitab eyler. Evvelki akşam yine bermutat güzelle kafa'yı tütsüledikten ve saat ikkiye kadar civardaki kahvehanede oturduktan sonra Osman'ın evinin önüne gelir ve pencereden Fatma'ya bazı lakirdılar atar. Bunu

gören Osman derhâl dışarı fırlamak ister, fakat Fatma bırakmaz. Yalvarır. Lakin diğer cihetten Abdurrahman iştin dimağına serpitiği tohum-ı mestî ile duramaz. Kapiya koşar, omuzlar içeriye girer. Osman bu hâli görünce Fatma'nın yalvarmalarına bakmaz dışarı çıkar ve Abdurrahman Efendi ile sofada karşılaşırlar, bir birlerine saldırırlar. Boğuşmaya başlarlar.

Bu esnada orada bulunan lamba devrilir, sofanın döşemeleri yarmaya başlar, evin sahibi bulunan kunduracı Ali devrilen lambayı kaldırır, sokağa atar. Lambanın kaldırımaları üzerindeki alevlerini civardaki komşular görürler, yangın var feryadıyla mahall-i vak'aya koşarlar. Lambanın dışarıya atıldığı ve ahalinin oraya doğru geldikleri zaman sofada birbirleriyle uğraşmakta olanlar da bî-tâb ü tüvân bir hâle gelirler, her tarafları kan içinde bulundukları hâlde muhâsamadan vaz geçemezler, fakat ber-takrib Osman Abdurrahman Efendi'yi kapıdan harice çıkarır. Abdurrahman Efendi dışarıda toplanmış olan ahaliye pek anlaşılmayan bir ifade ile : "Beni yedi yerimden vurdular, işte ben de camları indiriyorum, şahit olun" der, camları ve bir kafesi kırar ve kendisi de oraya yığılır. İş bu raddeye geldiği vakit polis de orada isbat-ı vücut eder, derhâl mecruhların ikisi de kanın zayiine meydan verilmemek üzere sedyeye konulur. O sırada Fatih merkezinden telefonla celp edilen doktor da gelerek Abdurrahman Efendi Bala'taki Musevi hastahanesine ve Osman Gureba-yı Müslimin hastahanesine gönderilir. Osman'ın cerihası gözünde, sol memesi altında ve Abdurrahman Efendi'nin üç ceriha kırımında ve bir ceriha göğsünde ve bir ceriha da omuzu arkasındadır. Mecruhların henüz ne suretle yaralandıkları ve alet-i carihadan olan bıçağın kim tarafından evvela istimal olduğu anlaşılamamıştır. Bunlardan Osman ifadesinde Abdurrahman Efendi elinde bıçak bulunduğu hâlde hanesine girdiğini ve karşılaştıkları zaman

Abdurrahman Efendi'nin kendisini bununla vurduğunu söylüyor. Abdurrahman Efendi ise Osman tarafından cerh edildiğini iddia eylemektedir. Mecruhlar hastahanelere nakledildikten sonra cinayet mahallinde taharriyat icra edilir ve sofanın bir köşesindeki bodrumda siyah saplı kısmen eğilmiş ve üzeri kan lekeli bir bıçak bulunur.

Şehbenderin Başına Gelenler

8 MART 1911

İKDAM 0356

Kirmanşah Şehbenderi Kerim Bey geçenlerde Hariciye Nezareti'nden mezuniyet talep etmiş, nezaret mümâileyhin mürâcaatını kabul ile Novoroski Şehbenderliği'nden kadro harici Sadi Bey namında bir zatı vekâleten Kirmanşah'a göndermiş. Sadi Bey oranın âb ü havasında pek hoşlanarak asaletini temin için Kerim Bey aleyhinde birçok şikâyet vuku bulmakta olduğuna ve mümâileyhin tekrar oraya avdeti pek fena surette tesirat husule getireceğine dair iş'ârâtta bulunmaya başlamış. Hariciye Nezareti bu şikâyetin asıl ve esası olmadığını ve iş'ârât-ı vakıanın li-maksadın olduğunu anlamış olacak ki Kerim Bey'e müddet-i mezuniyetinin hitamında Kirmanşah'a gitmesini emretmiş ve asılın yola çıktığını ve kendisinin de Rumiye Şehbenderliği vekâletine tayin kılındığını vekil beye bildirmiş. Kerim Bey gidedursun, vekil Sadi Bey Kirmanşah Kançıları Ethem Bey ile oradaki Osmanlı Müfrezesi-i Askeriyesi Kumandanı Yüzbaşı Şevket Bey'e Kerim Bey'in Hariciye Nezareti'nin malumatı olmaksızın Kirmanşah'a gelmekte olduğunu bî'l-beyan bu yüzden çıkacak fenalığı men için mümâileyhin gelir gelmez tevkifi ile Bağdat'a gönderilmesini emir ve tenbih eylemiş. Kerim Bey Kirmanşah'a muvasalatla daha şehre girmeden Ethem ve Şevket Beylerle müfrezesi-i askeriyeden birkaç neferin gelmekte olduklarını görek kendisini istikbâl edecekleri zannına da düşmüş ise de mümâileyhümâ,

şehbender vekili beyin emrini bi't-tebliğ muamele-i tevkifiye icrasına teşebbüs eylediklerinde şaşırışmış kalmıştır. Kerim Bey, Ethem ve Şevket beylere işte bir yanlışlık olduğunu, kendisi Hariciye Nezareti'nin emriyle mahall-i memuriyetine avdet eylemekte bulunduğunu her ne kadar anlatmak istemiş ise de muvaffak olamamış, muamele-i tevkifiye hem de kolları bağlanmak suretiyle icra ve zavallı şehbender canı gibi Bağdat'a sevk ve üsere olunmuş, oradan başına gelen felaketi telgrafla Hariciye Nezareti'ne bildirmesiyle nezaret, Kerim Bey'e mahall-i memuriyetine avdet etmesini emrederek Kirmanşah Kançıları Ethem Bey'i azl ve Müfrezesi Kumandanı Şevket Bey'in tebdili lüzumunu da merciine iş'âr eylemiştir. Sadi Bey'e gelince; o da Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmuştur.

Chester Projesi

11 MART 1911

İKDAM 0359

Times gazetesinin Dersaadet muhbirinden: Iskenderun'dan Diyarbekir'e, temdid edilecek şimendifer imtiyazının Amerikalılara verilmesi Meclis-i Vükelâca takarrür ettiği söylenmektedir. Hatt-ı mezkûr ihtimaldir ki Van'a kadar da temdid edilsin. Bu imtiyaza nail olanlar Chester Projesi sahibi ile rüfekaşdır. Mezkûr proje geçen senenin Haziran'ında Alman Sefiri'nin protesto etmesine sebebiyet vermişti. Nitekim âtiyen dahi bu meselenin Almanlarca meskût anı kalmayacağı melhûzdur. Hatta müteaddit Osmanlı mahafil-i siyasiyesi ile İttihad Fırkası'nca da bu projenin tatbiki aleyhinde beyan-ı ârâ edilmektedir. Bu projeye Bağdat Şimendifer Kumpanyası vekilleri de muhalefet ediyorlar. Alman Kumpanyası vekilleri tarafından bu projenin akim kalmasına gayret edilmektedir. Herhâlde İttihad Fırkası tarafından Chester Projesi rü-yi kabul göremeyeceği şimdiden zan ve tahmin olunabilir.

TOPLUMSAL UZLAŞMA ARACI OLARAK EĞİTİMİN ROLÜ PROJESİ'NİN TAVSİYELER RAPORU AÇIKLANDI

Tarih Vakfı'nın Şubat 2009-Temmuz 2010 tarihleri arasında Avrupa Birliği Komisyonu ve İstanbul İsveç Başkonsolosluğu'nun mali desteğiyle yürüttüğü Toplumsal ve Siyasal Çatışmaların Yaşandığı Toplumlarda Uzlaşma Aracı Olarak Eğitimin Rolü Projesi'nin tüm faaliyetlerinden ortaya çıkan bilgi ve deneyimlerin bir sonucu olan Tavsiyeler Raporu'nun tanıtımı 16 Şubat 2010 tarihinde Cezayir Restaurant'ta bir basın toplantısıyla gerçekleştirildi.

BAHAR BİLGEN ŞEN

Rapordaki tavsiyeler, yasa yapımcılarının, sivil toplum kuruluşlarının, akademisyenlerin, eğitimcilerin, Milli Eğitim Bakanlığı ve ilgili bürokratların dikkatine sunulmak üzere, Toplumsal Uzlaşma Aracı Olarak Eğitimin Rolü Projesi kapsamında gerçekleştirilen tüm faaliyetlerden edinilen deneyim ve kazanımların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, proje kapsamında beş alanda proje faaliyetleri yürütülmüştür: Türkiye'nin 20 ilinde 121 kişiyle gerçekleştirilen alan araştırması; Milli Eğitim Bakanlığı, Yükseköğretim Kurulu, eğitim sendikaları, sivil toplum ve üniversitelerden ilgili kişi ve kurumların katıldığı kapalı Diyalog Toplantıları; Şeyh Sait Olayı'nı ve Ortaöğretim Kürt Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı'nı içeren alternatif ders materyali

üretimi; Diyarbakır ve Ankara'da hassas ve tartışmalı konuların sınıf ortamında nasıl ele alınabileceğine yönelik öğretmen atölyeleri ve eğitimin toplumsal barışa katkısı konusunda yürütülen çalışmalar ile Almanya, İspanya, İsrail ve KKTC gibi çeşitli ülkelerdeki deneyimlere yer veren Toplumsal Barış İçin Eğitimin Yeniden Yapılandırılması Uluslararası Sempozyumu. Raporda birbirleriyle ilişkili yedi başlık altında durum değerlendirmeleri yapılmış ve buna yönelik tavsiyeler sıralanmıştır. "Farklılıkların toplumsal genimlere neden olduğu bir ortamda eğitimin ötekileştirici değil, farklılıkların bir arada olmasını sağlayıcı bir işlev kazanmasının yolu hangi ilkelere bağlı olarak, nasıl bir dil ve içerik kullanılarak sağlanabilir?" sorusu etrafında şekillenen proje faaliyetlerinde ön plana çıkan tavsiyeler şu şekilde özetlenebilir:

"Eğitim Sistemi, Felsefesi ve İdeolojisi" başlığı altında; • Eğitimin "barış için eğitim" odaklı, ayrımcılık yapmadan, cinsiyetçi, militarist, milliyetçi her türlü zihniyet, içerik ve pratikten arındırılarak yeniden kurgulanması. • Farklılıkların tanınması ve kabul edilmesi sorununun "hük temelli" olarak ele alınması. • Ayrımcılık ve Ötekileştirme Bağlamında Ulusal Mevzuat

ve Uluslararası Sözleşmeler başlığı altında; • Milli Eğitim Temel Kanunu'nun (METK) eğitimin amacını belirleyen 2. maddesinin yukarıdaki önerileri dikkate alarak gözden geçirilmesi. • METK'nin "Demokrasi Eğitimi" başlığındaki 11. maddesinde "Anayasa'da ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine aykırı siyasi ve ideolojik telkinler yapılmasına ve bu nitelikteki günlük siyasi olay ve tartışmalara karşılığında meydan verilmemesi" fıkrasındaki "Atatürk milliyetçiliği" kavramıyla getirilen sınırlandırmanın kaldırılması. • METK'nin din eğitimiyle ilgili 12. maddesindeki "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi'nin zorunlu ders olarak okutulacağı" hükmünün kaldırılarak, dersin "Dinler Tarihi" başlığı altında, tüm dinler tarihini ele alan bir bakış açısıyla ve din ve inançların eşitliği ve inanç özgürlüğü prensiplerine dayanarak yeniden oluşturulması. • Anadilde eğitim tartışmalarına temel oluşturan Anayasa'nın 42. maddesinin tüm Türkiye vatandaşlarına anadillerinde eğitim hakkı sağlayacak yönde değiştirilmesi. • Eğitimde Ayrımcılığa Karşı UNESCO Sözleşmesi'nin Türkiye Cumhuriyeti tarafından kabul edilmesi için gerekli adımların atılması.

• Uluslararası insan hakları sözleşmelerinin anadil ve eğitimle ilgili maddelerine konulan çekincelerin kaldırılması. • Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme, Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ve AİHS'ye ek 12 No.lu Protokol'ün Türkiye tarafından onaylanması. • İlk ve Orta Öğretim Müfredatı ve Ders Kitapları başlığı altında; • Ortaöğretim düzeyinde seçilmiş Kürt Dili ve Edebiyatı dersinin müfredata dâhil edilmesi. • Milli Güvenlik dersinin müfredattan kaldırılması. • Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal, ekonomik ve siyasal tarihini daha kapsamlı ele alacak Çağdaş Türkiye Tarihi dersi olarak yeniden biçimlendirilmesi. • Öğretmen Donanımı ve Yeterliliği başlığı altında; • Demokrasi ve İnsan Hakları dersinin tüm eğitim fakültelerinde zorunlu olması. • Hizmet içi eğitimlerin bölgesel ihtiyaçlar dikkate alınarak planlanması. • Seviye Belirleme Sınavı (SBS) ile Lisans Yerleştirme Sınavı'nın (LYS) öğrencinin kişisel gelişimini, topluma katılmasını ve eşitlikçi, demokratik bir yurttaşlık

birinci kazanmasını engellemeyecek şekilde yeniden düzenlenmesi. *Okul Ritüelleri ve Ders Dışı Etkinlikler* başlığı altında;

- Anımdız'ın ve benzeri itaat ritüellerinin kaldırılması, dışlayıcı ifadeler içeren marşların müfredattan çıkarılması.
- Anadilinde Eğitim. *Anadil Eğitimi* başlığı altında;
- Anadilinde eğitim hakkının tanınması ve bu sistemin kurulması için gerekli yapısal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi.
- Arapçanın ortaöğretimde yabancı dil statüsünde seçmeli ders olarak okutulması örneğinden hareketle, bir ilk adım olarak Kürtçe için de benzer bir düzenlemenin gerçekleştirilmesi.
- Devlet üniversitelerinde Türkiye'de konuşulan tüm dillerle ilişkin dil ve edebiyat bölümlerinin açılması.
- Üniversitelerde araştırma merkezleri ve yüksek lisans

programlarının kurulmasını teşvik edilmesi.

Diyalog Ortamına Duayan İhtiyaç ve Sivil Toplumda Düğün Görevler/Sivil Toplumdan Beklenenler başlığı altında;

- Ders kitaplarıyla ilgili bir sivil izleme grubu ya da platformu kurulması.
- Okullara gönderilen ek eğitim materyallerinin, demokratik, çeşitlikçi ve barış temelli bir toplum inşasına katkıda bulunması açısından, hak temelli bir eğitim anlayışının geliştirilmesi için faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları tarafından izlenmesi.

Bu anlamda, tüm başlıklardaki değerlendirilmelerin ortak noktası şu şekilde özetlenebilir. Eğitim sisteminin özgülleştirici, demokratik, çoğulcu ve toplumsal-kültürel farklılıkları içeren bir anlayış yerine, tekil ve dışlayıcı bir ulusal kimlik üzerine kurulu olması ve bu anlamda toplumsal gerçekliklerden

uzak/kopuk olması, ayrımcı ve ötekileştirici içerik ve pratikleri olağanlaştırmaktır. Hem müfredat ve ders kitapları hem de okul ritüelleri ve ders dışı etkinliklerde "Türklük" ideali etrafında bir "biz" oluşturma ve bunu güçlendirme amacı, Milli Eğitim Temel Kanunu'nun "milli birlik ve bütünlük" ideali etrafında şekillenmesi toplumda demokratik, çoğulcu ve farklılıkları kapsayıcı bir yapının kurulmasını imkânsız kılmaktadır.

Bunun dışında, şunu da ayrıca vurgulamak gerekir ki eğitim sisteminde 'öğrenci merkezli' değil, 'sinav merkezli' yaklaşım egemen olmaya devam ettikçe bu tavsiyelerin uygulanabilirliğinin sınırları konusunda endişe duymaktayız.

Projeyle ilgili detaylı bilgi için: <http://www.tarihvakfi.org.tr/tup/default.asp> web sitesini ziyaret edebilir ve proje kitaplarına pdf olarak bu web sitesinden ulaşabilirsiniz.

"TOPLUMSAL TARİH SÖYLEŞİLERİ" MEHMET Ö. ALKAN İLE BAŞLIYOR

Mart ayından itibaren dört ay süreyle dört ayrı üniversitede "Toplumsal Tarih Söyleşileri" düzenledik.

İlk konuşmacımız Mehmet Ö. Alkan. Konuşma başlığı "En Doğru Bildiğimizden Kuşulanmak: Resmi İdeoloji, Tarih ve Sorunlar..."

Yer: Sabancı Üniversitesi, salon numarası SSBF 1103

Tarih: 15 Mart 2011

Saat: 15.40

Bütün okuyucularımız davetlidir.

"KÜLTEPE KANIŞ KARUMU: ASURLULAR İSTANBUL'DA" SERGİSİ VE ETKİNLİKLER

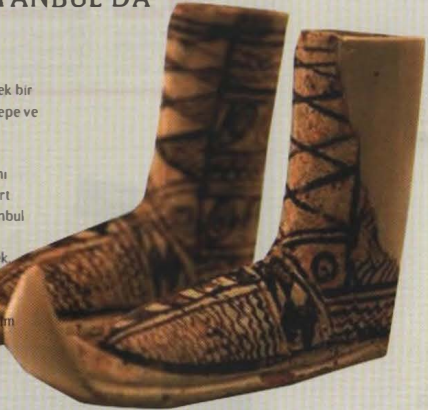
"Kultepe Kanış Karumu: Asurlular İstanbul'da" sergisi kapsamında Kultepe Kanış Kazısı Başkanı Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu, "Anadolu'nun En Eski Ticaret Merkezi: Kultepe-Kanış Karumu" başlıklı konferansı 17 Şubat 2011'de gerçekleştirdi.

Aya İrini Müzesi'nde Asurlulara ait 4 bin yıllık eserlerin yer aldığı "Kultepe Kanış Karumu: Asurlular İstanbul'da" sergisinde, Anadolu'nun

en eski uluslararası ticaret merkezi olma özelliğini taşıyan Kayseri Kultepe'deki kazılardan elde edilen eserler izleyicilere sunuluyor.

Sergide, "Anadolu Yazısının İlk Örnekleri mi?", "Anadolu Usulü Tarihlendirme: Hasat Zamanı" ve "Kutsal İçki Kapları ve Figürinler" başlıkları altında, kilden yapılmış saklama kapları, testiler, meyvelikler ve kutsal içki kadehleri yer alıyor. Sergi 29 Mart 2011'e kadar ziyaret edilebilir. Sergi

kapsamında gerçekleştirilecek bir diğer konferans da "Kultepe ve Yeni Keşfedilen Cıvı Yazılı Belgelerden Öğrendiklerimiz" başlığını taşıyor. Konferans 17 Mart 2011'de saat 15.00'te İstanbul Arkeoloji Müzesi, Yıldız Salonu'nda gerçekleştirilecek. Konferansı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Cahit Günbattı yürütecek.

PINAR SELEK: "YAŞAMAK, EN ÖNEMLİ AKADEMİK FAALİYETTİR"

9 Şubat 2011'de duruşmadan önce, adliye önünde basın açıklaması yapıldı.

10 Mart 2009'da Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nun hakkındaki beraat kararını bozarak ömür boyu hapse çarptırılmasını istediği Pinar Selek ve dört kişi için verilen hükmü ikinci kez bozmasının ardından, beş kişi için başlayan yeniden yargılamanın ikinci duruşması 9 Şubat 2011'de İstanbul 12. Ağır Ceza Mahkemesi'nde görüldü. Beraat kararının bozulması üzerine feminist kadın

örgütlerinin yanı sıra sosyal bilimciler de Selek davası üzerinden sosyal bilimlerin üzerinde kurulumaya çalışılan ahlaki ve siyasal baskıya karşı örgütlendiler. Aralarında Orhan Pamuk ve Yaşar Kemal'in de bulunduğu 2.000'i aşkın yazar, sinema ve tiyatro oyuncusu, gazeteciler, hukukçular, aktivistler de "Pinar Selek'in siddet karşıtı duruşuna tanığız" diyerek dayanışmalarını ilan ettiler.

Duruşma öncesinde de yaklaşık 50 kişilik grup, adliye önünde basın açıklaması yaptı. Üzerinde Pinar Selek'in fotoğrafının bulunduğu "Hep tanıgız hâlâ adalet bekliyoruz" yazılı dövizler taşıyan grup adını AB-Türkiye Kurma Parlamento Komitesi Eşbaşkanı Helena Flautre açıklama yaptı. Bektaş Adilievski'deki duruşmaya Almanya'da bulunan Pinar Selek katılmadı,

mahkemde babası ve avukatı olan Alp Selek tarafından temsil edildi. Duruşmayı izleyenler arasında: Alman yazar Günter Wallraf, Almanya Pen Uluslararası Yazarlar Birliği Başkanı Christa Schuenke, Avrupa Parlamentieri Barbara Lochbihler, Yaşar Kemal, Rakes Dink, Süleyman Çelebi, Yıldırım Türker, Lale Mansur, Oral Çalışlar, Alper Taş, Mustafa Alabora, Adalet Ağaoğlu, Karin Karakaşlı, Prof. Ahmet Insel ve BDP milletvekili Akın Birdal vardı. Mahkeme, Pinar Selek ve Abdullah Mecit Öztürk hakkındaki beraat kararında direnilmesine karar vermişti. Ancak karara karşı mahkemenin savcısı temiz talebinde bulundu. Savcının 15 gün içinde temiz hakkı olmasına karşın, ikinci gününde bunu kullandı. Hâlâ Tanığız Platformu basın bültenleriyle dayanışma içinde kalmayı umduklarını belirtti.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Tarih Vakfı Kurumsal Tarih Dostu kurum ve şirketlerden öncelikle kişi ve yurtdışındakiler, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dislayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, Toplumsal Tarih dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabilirler. Toplumsal Tarih dergisi için ücret abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Ekin Fuarçılık Ltd.

MUDO
MUDO

TÜRAP A.Ş.

www.tarihvakfi.org.tr

1991
TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindan Kapı Değirmeni Sokak No: 15 Eminönü 34136 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖRÜLLÜLÜK, PROJE VE FOM OELİTİME,
İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindan Kapı Değirmeni Sokak No: 15 Eminönü 34136 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

"ATEŞ PERVANELERİ: TULUMBACILAR" SERGİSİ REZAN HAS MÜZESİ'NDE

Ateş Pervaneleri:
Tulumbacılar" sergisi 24 Şubat 2011 tarihinden itibaren Haziran ayına kadar Rezan Has Müzesi'nde ziyaretçilerini bekliyor. Tulumbacıların tarihi sergisi, Osmanlı İmparatorluğu'nda, asker-sivil itfaiye neferi olarak tanımlanan ve aynı zamanda da mahallenin yiğitlik, şeref ve namus sembolü olan tulumbacıların, günümüz itfaiye teşkilatına nasıl dönüştüğünü sunuyor. Macaristan ve Fransa başta olmak üzere Avrupa'da yangınlara tulumba olarak adlandırılan söndürme düzeniyle müdahale edilmesi 16. ve 17. yüzyıllarda başlarken; Osmanlı'da tulumbanın kullanılmaya başlanması 18. yüzyıl başında, Fransız asıllı bir mühendis olan Gerçek Davud (David) tarafından (Kasım 1719-Kasım 1720)'de gerçekleştirilmiştir.

Tulumbacılık başlı başına bir kültürü, bir yaşam biçimini yansıtır. Bir haaazyt ile başlayan naralar, manilerle yangına gidiş ve dönüşte öndeki sandığı geçme adına verilen mücadele, beledi bir hizmetin ifası yanında teatral bir gösteri niteliğindedir. Ağustos 1924'te yasaklanan "Mahalle Tulumbacılığı" kültürünün kapılarını aralayan bu sergide; Cibalı Tütün ve Sigara Fabrikası İtfaiye Bölümü'ne ait malzemeler ile İtfaiye Müzesi eserlerinden oluşan bir seçki ile dönemin sosyo-kültürel yapısı, gündelik yaşam tarzı ve devlet yapısı gözler önüne seriliyor. Ayrıca sorgide ilk yangın söndürme araçlarından biri olan 1927 yapımı Fiat marka bir araba da bulunuyor. Bu araç, itfaiye modeli araçların bugüne kadar korunmuş ve ülkemizde bilinen tek örneğini oluşturuyor.

MART 2011'DE FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE (IFEA)

"KÜRSÜDE USTA BİR ARAŞTIRMACI" KONFERANS SERİSİ'NDE
Elisabeth Roudinesco (EPHE, Paris VII Üniversitesi, psikanalist tarihçi)
1 Mart Salı saat 18:00'de Notre Dame de Sion Lisesi'nde,
"Freud, Mahrem'in Dönüşümü"

Moderatör: Ferda Keskin (Bilgi Üniversitesi)
Sunum dili Fransızcadır.
Türkçe simültane tercime yapılacaktır.
Bu konferans IFEA tarafından Notre Dame de Sion Lisesi'yle ortaklaşa düzenlenmiştir.
2 Mart Çarşamba saat 16:00'da, Bilgi Üniversitesi'nde, Santral Kampüsü, E4 Binası, 304 no'lu salon
"Jeopsikanaliz: Psikanalizin çeşitli ülkelerdeki uygulamaları" Sunum dili Fransızcadır.

çeviri yapılacaktır.

FİLM VE KONFERANS
Eric Verdeci (CNRS araştırmacısı)
7 Mart Pazartesi saat 18:00'de, IFEA'da,
"Kentler ve enerji, Yeni kentsel politikalar: Arap ülkelerinden örnekler"
Sunum dili Fransızca'dır.
Projeşiyon
Ender Enön: "3 Boyutlu Fotoğraf Özgürlüğü"
8 Mart Cuma saat 18:00'de, IFEA'da,
Sunum dili Türkçedir.

İSTANBUL ŞEHİR GÖZLEM MERKEZİ GEZİLERİ
Jean-François Perouse'la Unkapanı İstanbul Bakkallar Odası
24 Mart Perşembe, saat 09:00'da IFEA'dan hareket.

SEMİNERLER
"Osmanlı toplumunda adalet: kurumlar, aktörler, uygulamalar" 8 Mart Salı, saat 18:00'de, IFEA'da,
Juliette Dumas (EHES, IFEA) "European Embassy Before the Ottoman Judge: Strategies and Issues" Sunum dili

İngilizcedir.
"Antropolojik Okumalar" Semineri kapsamında,
14 Mart Pazartesi saat 18:00'de, IFEA'da,
Hakan Yılmaz (Boğaziçi Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü)
"Türkiye'de Bizlik, Ötekilik ve Ötekileştirme: Bir Kamuyu Yoklamasının Bulguları" Sunum dili İngilizcedir.
Seminer "Konstantiniye, Bizans İmparatorluğu'nun İmgesi (330-1453)"
15 Mart Salı saat 17:30'da, IFEA'da,
Enis Karakaya (Sanat tarihçisi), "Rünlanus'tan (Sanat tarihçisi) (Cadedebostan) günümüze ulaşan arkeolojik izler." Sunum dili Türkçedir.
Seminer: "Bellek ve kentsel hareketlilik"
16 Mart Çarşamba, saat 18:00'de, IFEA'da,
Muriel Girard (EHES/ CETOBAC) "İstanbul'da turizm ve kültürel miraslaştırma programı açısından zanaat dünyasının yeniden yapılanması ve kentsel dönüşüm." Sunum dili Fransızcadır.
Arkeoloji Semineri:

"İnsanoğlunun Barınağı olarak Konut"
23 Mart Çarşamba, saat 18:00'de, IFEA'da,
Jeanine Abdul Massih (Lübnan Üniversitesi, Lübnan-Suriye Ortak Cyrrhus Kazısı eş müdürü)
"Cyrrhus'te (Suriye'nin Kuzeyi) Helenistik ve Bizans Dönemleri." Sunum dili Fransızcadır.
Arkeoloji Semineri: "İktidarlar ve kentsel alanlar"
21 Mart Pazartesi, saat 18:00'de, IFEA'da,
Mme. Frangipane (Roma Üniversitesi)
"Arslantepe: the growth of a 4th millennium power centre in a non-urban space." Sunum dili İngilizcedir.
Seminer: "Osmanlı Denizleri: Akdeniz'den Hint Okyanusu'na"
25 Mart Cuma, saat 18:00, IFEA'da,
Nicolas Melis (Cagliari Üniversitesi)
"The development of the Ottoman maritime arsenals: 16-17th centuries" Sunum dili İngilizcedir.

8 MART ÖNCESİ AYŞE DÜZKAN'LA KONUŞTUK

TÜRKİYE'DEKİ FEMİNİST HAREKET ÜZERİNE

Düzkan: "Benim bildiğim bütün feministler kapitalizm içindeki sınıfsal konumundan bağımsız olarak her kadının ezildiğine inanır, o yüzden feministtir. Emekçi kadınlar günü ise, ücretli emeğe işaret ediyor ve ancak ücretli emeği dolayısıyla kapitalist ilişkiler içinde sömürülen kadınların dayanışmaya değer olduğunu akla getiriyor. Bu tam da, bütün kadınların sadece kadın oldukları için baskı, sömürü altında olduğu fikrine dayanan feminizme aykırı. Dolayısıyla bu konuda feministler arasında bir görüş ayrılığı olduğunu söyleyemem."

SÖYLEŞİ:

CANSU KILIÇARSLAN

Politik bir hareket olarak feminizmin kuruluşunu anlatan bir yazınızda, toplumsal hareketlerin kendi ihtiyaçları doğrultusunda düşünme, örgütlenme, hareket etme biçimleri geliştirdiklerini söylüyorsunuz. Türkiye'de feminist hareketin tarihine baktarsak, hangi dönemlerde ne tür ihtiyaçlarla şekillenmiştir?

Feminizmin Türkiye'deki ikinci dalgası 1980'li yıllarda başladı. O dönemki ihtiyaç ve öncelik farklı muhalif siyasal akımlarla sınırlarını çizmek ve teorik altyapıyı oluşturmaktı. 1990'larda bu siyasetin gündelik hayata müdahalesi ve buna bağlı olarak kurumsallaşmalar gündemi belirledi.

1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başı Kürt kadın hareketinin kendi taleplerini oluşturmaya ve kendi feminizmini oluşturduğu dönem oldu.

Bugün için bir şey söylemek benim için mümkün değil; çünkü sağlıklı bir değerlendirme yapmak için dönemin geçmesi gerektiğini düşünüyorum.

2000'lerin başında feminist hareketle ilişkiye geçip kendi kimlikleri üzerinden siyaset yapanlar arasında Kürt kadınların yanı sıra, eşcinsel hakları örgütlerinde mücadele veren kadınları, Müslüman kadınları da sayabilir miyiz? LGBTT dayanışması ve

Taciz, aile içi şiddet gibi, kadınların tamamını etkileyen konulardaki çalışmalara daha geniş katılım oluyor.

üniversitelerde türban yasağına karşı protestolardaki dayanışma-nın temelleri ne zaman atıldı?

LGBTT hareket bu adla olmasa bile kadın hareketinin oluşmaya başladığı yıllardan itibaren örgütlüyordu. Ve birçok tartışmada politik LGBTT bireyler, feministlerle hareket ediyor, panellerde birlikte yer alıyordu vb. Feminist dergilerin ilk sayılarından itibaren LGBTT hareketin ve bireylerin talepleri gündemin parçası oldu. Ayrıca hareket içindeki kadınlar da kendilerine dayatılan heteronormativiteyi sorguluyordu, aralarında kadınlarla de LGBTT hareketle olan ilişkiyle kıyaslamak doğru olur. Bu ikisi de tıpkı kadın kurtuluş hareketi gibi özgürlükçü mücadeleler. Türban mücadelesi ise bir hak mücadelesi olmakla birlikte hiçbir biçimde özgürlükçü değil.

Türkiye'deki kadın hareketi ken-disini ne zaman feminist hareket olarak tanımlamaya başlamıştır? Toplumsal cinsiyet tartışmaları ne zaman hareketin gündemine girmiştir?

Türkiye'de farklı dönemlerde farklı kadın hareketleri oldu. Feminizmin güdeme gelmesi 1980 sonrasında rastlıyor. Feminist hareket içinde daha önce de kadın örgütlenmelerinde yer almış kadınlar oldu; ama bir hareketin bir aşamada kendini feminist olarak tanımlamasından ziyade yeni bir oluşum söz konusu. Toplumsal cinsiyet belki bu terimle yoktu; ama kadın ve erkeklerin farklı toplumsal kategoriler olarak ele alınması ve bunun biyolojik olmayıp toplumsal olduğunun fark edilmesi hareketin ilk yıllarından itibaren söz konusu oldu.

80'lerin ilk yarısı bu oluşumun, bu tartışmaların kaynağı bilinç yükseltme toplantıları mı?

Türkiyeli feministler maalesef bilinç yükseltme gruplarına çok az başvurdu. Maalesef diyorum çünkü bun-

ların feminist bilincin oluşmasında büyük rolü vardır.

Türkiye'de feminist hareketin gündemi hangi etkilere belirleniyor? Avrupa'daki gelişmeler ilerleme çizgisi olarak mı kabul ediliyor, ülke gündemi mi önemli oluyor?

İlk yıllarda hareketin oluşum tartışmaları yürüyordu. Bunlar yürürken ve daha sonra, Avrupa'daki tartışmalar dikkate alınsa, teorik etkileri olsa da gündemi belirlemesi söz konusu değil. Türkiye'de feminist hareketin ilk kampanyası CEDAW'ı (Birleşmiş Milletler Kadınlara Yönelik Ayrımcılığı Engelleme Sözleşmesi) Türkiye'nin de kabul etmesi için yürütülen imza kampanyası oldu. Ardından dayatma karşı kampanyaya geldi. İler dönemde ülkede yaşayan kadınların gündemi belirleyiciydi. Ancak 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren genel ülke gündemi de kadın hareketinin ajandasını belirledi.

Başka bir açıdan, Türkiye'de kadınların feminist hareketle ilişkileri hareketin gündeminden etkileniyor mu? Örneğin; kadınların günlük hayatta sık sık karşılaştıkları taciz meselesi gibi bir gündemin belirlenmesi başka bir konuya göre daha geniş bir katılım yaratıyor mu?

Bu gözleminiz çok yerinde bence. Taciz, aile içi şiddet gibi, kadınların tamamını etkileyen ve neredeyse sadece kadınların başına gelen baskı, sömürü ve ezilme biçimlerine yönelik çalışmalar daha geniş bir ilgi ve katılımı karşılıyor.

Dikkat çekmesi açısından aklıma 'Tacize karşı mor iğne' kampanyası geliyor. Ben 2008'deki kampanyayı biliyorum. Bu geçmişteki eylemden mi etkilendi mi?

İlk kampanyada yer aldım ama ikincisinde yer almadım. Mor iğne, ilhamını geleneksel bir kadın pratiğinden (tacize karşı yakarın altında iğne bulundurma, otobüste taciz edene o iğneyi batırma) alan, aynı yöntemle mor bir boncuk ya da kurdeyleyle

süsleyerek ve yakarın dış tarafında kullanarak bir tehdit aracı haline getiren, çok başarılı bir siyasi sembol. Hafıza zaafıyla malul ülkemizde yıllar sonra hatırlanması da bu başarının göstergesi. 2008'deki kampanya da o ilk kampanyadan ilham aldı sanırım.

2000'lerde feminist hareketin söz üretebildiğini, politik bir

LGBTT bireyler politik olarak başından beri feministlerle birlikte hareket ediyordu. Onur Haftası etkinliklerinden bir görüntü.

hareket olarak güçlendiğini söyleyebiliriz. Ancak feminizmin kitlesel olmaktan uzaklaştığı da görünüyor. 80'lerle karşılaştırıldığında bu bir gerileme olarak mı değerlendirilmeli? Politik bir hareket olarak geniş kesimleri kapsayamaması nasıl açıklanır?

Bence feminizm hiçbir zaman kitlesel bir hareket olmadı. Zaten feminizm

1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başı Kürt kadın hareketinin kendi taleplerini ve kendi feminizmini oluşturduğu dönem oldu. Dövizde Kürtçe "Dilimi İstiyorum" yazıyor.

Feminizm, bütün kadınların sadece kadın oldukları için baskı, sömürü altında olduğu fikrine dayanır.

Mor iğne, ilhamını geleneksel bir kadın pratiğinden; tacize karşı yakanın altında iğne bulundurma, otobüste taciz edene o iğneyi batırmaktan alıyor.

bir kitle hareketi değildir. Zaman zaman bazı talep ve kampanyalarının kitlesel destek gördüğü olur ama bu kitlesellik anlamına gelmez. Topluma yönelik devrimci müdahalelerin pek çoğu gibi kadın kurtuluşu da kitlesel bir biçimde yürümez; ama geniş kadın kitlelerinin hayatını değiştirir.

Ben 2000'lerin feminizmin en gerilediği dönem olduğunu düşünüyorum. 1990'larda başlayan kurumsallaşmanın sonuçlarının alınması olumlu bir gelişme tabii ama feminist eleştirinin ve devrimci feminist politikaların görünürlüğü azalma var. Feminizm şiddete karşı mücadeleye hapsedilmeye çalışılıyor. Öte yandan sosyal devlet dönemine göre şekillenmiş kurumlar bugünün koşullarına adapte sancıları da taşıyor.

90'larda başlayan kurumsallaşmanın sonuçlarını biraz açabilir miyiz?

Örneğin sığınakların kadına yönelik şiddetle mücadelenin bir aracı olarak ülke ve devlet gündemine girmesi, birçok belediyenin sığınak açması, devlet memurlarına yönelik cinsiyete ilişkin eğitimlerin verilmesi... Bunlar hep kurumsallaşmanın meyveleri.

8 Mart etkinlikleri de feminizmin gündemine göre değişiyor. Geçen sene "Sokaklar bizindir hesap sorulmaz, 12'den sonra büyük bozulmaz" başlığı altında top-

landık, slogan da atıldı, eğlence de vardı. Geçmişte nasıldı? Siz Devrimci Kadınlar Derneği deneyimini de yaşadınız, 70'lerden bugüne 8 Mart etkinliklerinde farklılaşmayı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Ben 1980 öncesi DKD'yi biliyorum. O dönemde kadınların farklı gündeminin olması söz konusu değildi. O hareketleri devrimci hareketin kadınlarının örgütlenmesi olarak görmek gerek. Zaten derneğin adı da buna işaret ediyor.

Benzer şeyler, yani eğlencenin politik mesaj vermenin önüne çıktığı etkinlikler hatırlıyorum ama son zamanlarda siyaset yaparken eğlenilmesi fikri o kadar abartıldı ki böyle şeylere mesafe hissediyorum desem yanlış olmaz. Öte yandan Türkiye'nin ilk politik şenliğini; Dayaya Karşı Dayanışma Şenliği'ni feministler örgütledi. Ama onun biçimi çok farklıydı, Kariye Müzesi'nin bahçesinde farklı alanlarda konser, tartışma vb. etkinlikler yapıyorlardı ve çocuklar için bir kreş vardı, erkeklerin çocuklara baktığı bir kreş. Sokakları kazanmaya yönelik en önemli eylemler bence meyhane ve

kahve baskınlarıydı. O yıllarda kadınların gece sokakta olması, baş başa eğlenmeleri falan kabul edilmez şeylerdi. Ve o eylemlerden sonra bu konuya hakikaten farklı bakılmaya başlandı. Şimdi İstiklal Caddesi'nde her zaman kadınlar var, bir görünlülük sorunu olduğunu düşünmüyorum. Güvenlik sorunu ise sürüyor.

Kadınların farklı gündeminin olmadığını yıllardan bahsetmişken 8 Mart'ların "Uluslararası Emekçi Kadınlar Günü"nden "Dünya Kadınlar Günü"ne dönüştürülmesi, kadınların bu sürece katkısı konusunda da fikrinizi almak isterim. Bu, uzun zamandır sol hareketin içinde feminizme yöneltilen eleştirilerden biri. Böyle bir tartışmada farklı feminist yaklaşımlardan söz edilebilir mi?

Benim bildiğim bütün feministler kapitalizm içindeki sınıfsal konumundan bağımsız olarak her kadının ezildiğine inanır, o yüzden feministtir. Emekçi kadınlar günü ise, ücretli emeğe işaret ediyor ve ancak ücretli emeği dolayısıyla kapitalist ilişkiler içinde sömürülen kadınların dayanışmaya değer olduğunu akla getiriyor. Bu tam da, bütün kadınların sadece kadın oldukları için baskı, sömürü altında olduğu fikrine dayanan feminizme aykırı. Dolayısıyla bu konuda feministler arasında bir görüş ayrılığı olduğunu söyleyemem.

Tanrının Maskeleri

4 Cilt

Gerçek edebiyat ve gerçek bilim eserleri nasıl "klasik"leşir; sonunda ilgisinin kütüphanesinde yerini bulması kaderin tecellisi haline gelirse, Joseph Campbell'in (1904-1987) dört ciltlik Tanrının Maskeleri dizisi de bu niteliği sergiliyor, alttan akan bir ırmak gibi, Türkçe yazında yerini sessizce ve gittikçe derinleştiriyor.

Joseph Campbell
Çeviri: Kudret Emiroğlu

Campbell'in eseri, sıklıkla tanımlandığı gibi, karşılaştırmalı mitolojiden ibaret değildir. O, mitolojiyi üç temel disiplinle; inançlar/dinler tarihi ve sanat/edebiyat/estetik alana taşınması, kendisinin gençlik yıllarından sonra bir daha aynı verimlilikte yakalanamayan psikolojiyi, insanın ruhsal tarihi süreçleriyle ilişkilendirmesiyle öne çıkmaktadır.

İlkel Mitoloji
Tanrının Maskeleri-1
526 s., 29 TL

Doğu Mitolojisi
Tanrının Maskeleri-2
513 s., 29 TL

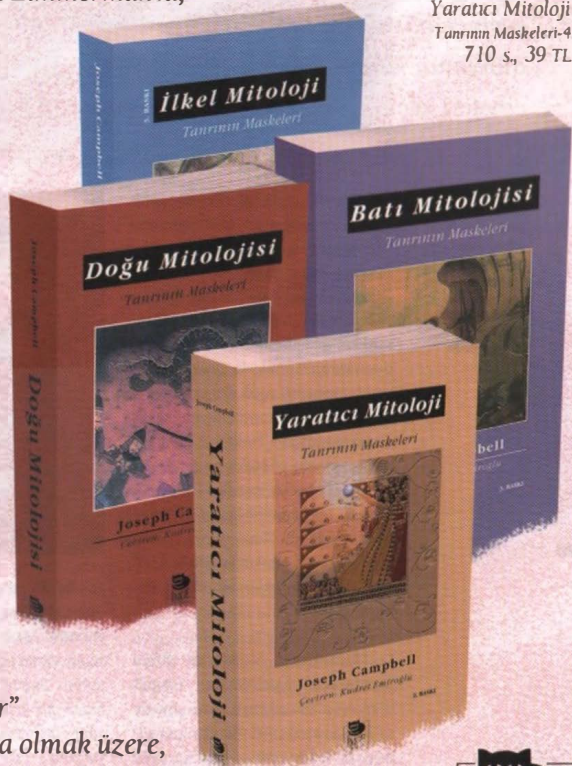
Batı Mitolojisi
Tanrının Maskeleri-3
503 s., 29 TL

Yaratıcı Mitoloji
Tanrının Maskeleri-4
710 s., 39 TL

Henüz Avrupa gençliğinin modası değilken, Sanskritçe peşine düşen, dönemin önde gelen ustalarından Heinrich Zimmerman'la, onun ölümünden sonra eserlerini yayına hazırlayacak kadar yakın ilişki kuran Campbell, aynı zamanda, eserini tamamlayabilmek için bir 'Doğu', Hinduizm ve Budizm uzmanı olmuştur.

Campbell'in doğrudan beslendiği "kişilik"ler arasında James Joyce'la birlikte, gene "uzun yüzyıl"ın dönüşümünü insanlık tarihi içine oturtma çabası peşinde olan Thomas Mann gelir. Gene zamanın en haşarı çocuklarından Picasso, Campbell'in araştırma nesnelerinden biri olur.

Teizmden hedonizme, doğal olarak popülerleştikçe her yana çekeştirilecek özel bir tavır ve özel bir külliyyat üreten, "Bir ömrün ayrıcalığı, kim isen o olmaktır" diyen Campbell'in; Doğu-Batı ayrımı başta olmak üzere, terminolojimizi üretenlere söyleyecek halen birçok sözü bulunmaktadır.

DOLİKOSEFALDEN BRAKİSEFALE TÜRK IRKI

ŞEVKET AZİZ KANSU VE ANTROPOLOJİNİN EVRİMİ

ZAFER TOPRAK

Türk Tarih Tezi ertesini Darwinist evrim görüşü eğitimin tüm evrelerinde tarih kitaplarında yer aldı. Atatürk'ün ebediyete intikal ettiği 1938 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yazılmış olan tarih kitapları esas tutularak ilköğretim beşinci sınıflar için Kültür Bakanlığı'na tüm ülkede okutulmak üzere hazırlanan tek tip tarih kitabında şu satırlar yer alıyordu: "İnsanların ilerleyişi: Geçen yıl okunan tarih derslerinde dünyanın ve üzerindeki ot, hayvan ve insanların bir halde kalmadıkları görülmüştü. Bunlar yavaş yavaş değişiyor, aradan uzun zamanlar geçince büsbütün başka biçimlere giriyorlar. Çok, çok uzun zamanlar içinde dünyanın karaları, denizleri değişmiş; eski otlar, hayvanlar yerine yavaş yavaş yeni cinsleri geçmiş, insanımı maymunlardan sonra da insanlar meydana çıkmıştır."*

Sosyalist tarihçi Herbert George Wells'in (1866-1946) kitabının ilk çağları tamamen antropolojik verilere dayanıyordu.

19. yüzyılın son çeyreğinde tarih bilimi "ilk çağ'a ait tarih bilgilerini Kur'an'dan alıyordu. "Ezmine-i Evveliyeye"de yani ilk çağlarda "Hilkat-ı Adem Aley-i selâm, Tufan-ı Nuh, İntişâr-ı Evlâd-ı Nuh" gibi insanlığın temellerini Nuh'un gemisine dayandıran konularla donatan Osmanlı tarihçiliği 1908 ertesini Batı'nın, özellikle Fransız tarihçiliğinin etkisi altına girmişti. "Mekteb-i idadiyye tarih-i umumi ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane coğrafya muallimi" Kaymakam Ali Tevfik tarihçiliği "mukaddes" ve "temeddün" olmak üzere iki ek-sende ya da bugünkü deyişle "kutsal" ve "evrimci" başlıkları altında sınıflandırmıştı.

II. Meşrutiyet'le birlikte 19. yüzyıl Avrupa'sının temel düsturu "temeddün" ön plana çıkmıştı. Ama yine de ilk çağlar tarihçiliği "tarih-i mukaddes" ile başlıyordu. Cumhuriyet'e kadar ders kitaplarında Hilkat ve Tufan insanlık tarihinin başlangıcı idi. Bu kitaplarda Kitab-ı Mukaddes'e

gönderme yapılıyor, "Cenâb-ı Allah dünyayı yoktan yarattı. Arz ve sema yaratılıp arza bereket verildi ve sema, güneş ve ay ve yıldızlar ile donatıldı. Bundan sonra dünyada bulunan mahlukât ve en nihayet insan, yani Hazret-i Adem Aley-is-selâm yaratıldı." deniyordu. Antropolojik bulguların ön plana çıkışına değin Türkiye'de ilk çağ tarihi bu satırlarla ele alınıyordu.'

"Mukaddes" ve "temeddün" üzerine kurulu ikilemli bir tarih anlayışı Cumhuriyet'le birlikte köklü bir dönüşüme uğradı. 1920'li yıllarda tarih anlayışına köklü dönüşümü getirecek kitap Atatürk'ün Nuru'tta gönderme yaptığı, sosyalist tarihçi Herbert George Wells'in (1866-1946) 1919'da "The Outline of History - The Whole Story of Man" başlıklı ve "Being a Plain History of Life and Mankind" alt başlıklı eseriydi.

Herbert George Wells kitabın ilk çağları tamamen antropolojik ve arkeolojik verilere dayanıyordu. Bu magnum opus Atatürk'ün direktifiyle yabancı dil bilen geniş bir bilim çevresi tarafından Cihan Tarih'i'nin Umumi Hatları başlığıyla Türkçeye kazandırıldı; kimi sayfaları renkli, beş cilt olarak 1927-1928 yıllarında parti parti yayınlandı.' Atatürk'ün öncülüğünde hazırlanan ve Afet Hacıoğlu tarafından 1932 yılında Birinci Tarih Kongresi'nde okunan Darwinist "İlâ-dini" tebliğ büyük ölçüde işte bu

kitaptan ve bir olasılık ünlü Annales ekolünün ilk temsilcilerinden Lucien Febvre'nin 1922'de "L'évolution de l'humanité" dizisinden çıkan "La Terre et la révolution humaine" adlı eserinden esinlenilerek hazırlanmıştı. Türk Tarih Tezi ile tarih anlayışında köklü bir dönüşüm yaşanmış, tarih anlayışı "laik" bir eksene oturtulmuştu. Bu girişim doğal olarak antropolojiyi gündeme getirmişti. Türkiye'de laik düşüncenin gelişiminde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin ve Türk Tarih Kurumu'nun arkeolojik çalışmalarının ve kongrelerinin ayrı bir yeri oldu.

1932 KONGRESİ VE ŞEVKET AZİZ KANSU

1932 Kongresi'nde yurtdışında antropoloji eğitimi görmüş olan Şevket Aziz Kansu Atatürk'ün dikkatini çekmişti. Şevket Aziz Kansu'nun 65. doğum yıldönümü nedeniyle *Antropoloji* dergisinin özel sayısında "Türkiye'de Antropoloji" başlıklı makalesinde Prof. Dr. Afet İnan "Bildigiime göre bu ilmin bizde akademik bakımdan önem kazanması ve kuruluş Dr. Ş. Aziz Kansu'nun adına bağlıdır" diyordu. Ve şu satırları ekliyordu:

"Türk Tarih Kurumu'nun kuruluş günlerinde idi. Atatürk, Prof. Pittard'ın *Les races et l'histoire* kitabı ile ilgilenmiş ve Türk ırkının ilmi bakımdan incelenmesini istemişti. Bu işte o zaman tarihle uğraşan herkes birer amatör olarak bir şeyler öğreniyordu. Fakat Atatürk'e bu ilmin bir mümessilinin bizde de olduğuna haber verdiler. İşte bu genç antropolog uzmanı, İstanbul Tıp Fakültesi antropoloji müderris muavini Dr. Şevket Aziz Kansu idi."⁴

Şevket Aziz Kansu 1903 Edirne doğumluydu. İstanbul Tıp Fakültesi'ni 1923 yılında bitirdikten sonra Gülhane ve Tıp Fakültesi'nde staj yapmıştı. İki yıllık zorunlu hizmet olarak Ankara'nın Balı ilçesinde hükümet tabibi olarak çalıştıktan sonra 1926 yılında Darülfünun Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Kliniği'ne asistan olarak tayin edilmişti.

Cumhuriyet rejiminin Avrupa için açtığı ilk yarışma sınavını kazanarak Paris'e tıp ve antropoloji ihtisası için gönderilmişti. 1927-29 yıllarında Sorbonne Üniversitesi Yüksek Etüdler Okulu Broca Antropoloji Laboratuvarı'nda Georges Ferdinand Papillault'nun yanında çalışmış, hazırladığı bir tezle devam ettiği antropoloji okulundan diploma (diplôme des sciences anthropologiques) almıştı.

Türkiye'ye dönüşünde birinci sınıf iç hastalıkları uzmanı oldu. Ancak kısa bir süre sonra Tıp Fakültesi'nde açılan

Mustafa Kemal Atatürk.

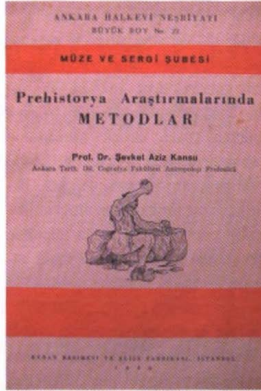
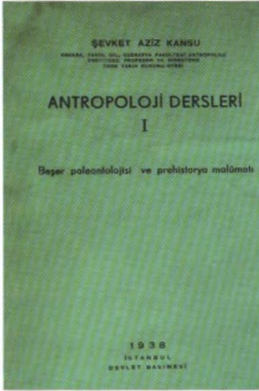
Eugène Pittard İkinci Türk Tarih Kongresi'nde.

bir sınavla antropoloji doçentliğine atandı. Ankara'da 1932'de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nin ardından Atatürk tarafından Türk Tarihî Tetkik Cemiyeti asıl üyeliğine seçildi. 1933 Üniversite Reformu'ndan sonra kadrosu İstanbul Fen Fakültesi'ne nakledildi. Bu arada, çok genç yaşta, otuz bir yaşında profesör oldu. 1935 yılında Atatürk'ün isteği üzerine Ankara Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi'ne antropoloji profesörü olarak getirildi. 1944 yılında ordinariyus profesörlüğüne yükseltildi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi adını almış olan fakültenin 1942-44 yıllarında başkanlığı yaptı. 1946 yılında kurulan Ankara Üniversitesi'nin ilk rektörü seçildi. 1962 - 1973 tarihleri arasında Türk Tarih Kurumu başkanlığı yaptı.

ANTROPOLOJİ VE ULUSLARARASI KİMLİK

Şevket Aziz Kansu'nun Fransa'da yazdığı tez (Mémoire) ünlü antropolog Broca'nın kafatası açığı hesap-

larından yola çıkıyordu. Elli Yeni-Kaledonyalı [*Inéo-calédoniens*] ve değişik yöreden 50 Afrikalı kafatasını inceleyerek kafataslarının ilkelliği (primitivité) üzerine bir tez yazmıştı. Şevket Aziz Kansu dolikosefaliği insanlığın çene yapısıyla ya da çiğneme aygıtıyla l'appareil masticateur'ı bağlantılandırıyor. Afrika zencilerine oranla Yeni-Kaledonyalıların çene yapılarının en ve boy açısından daha geniş olduğunu kaydediyor, ancak zencilerin çenelerinin öne çıkık olması nedeniyle çiğneme gücünde bir kayıp olmadığını kanıtlıyordu. Son söz olarak her iki ırk grubunun da ilkel-liğin ya da primitifliğin niteliklerini aynı oranda taşıdığı sonucuna varı-yordu. Bu tez bir anlamda dolikosefaliğin ilkel insanlara özgü olduğu görüşünü pekiştirmeye yönelikti. Tez Neo-Kaledonyalılar ve Afrikalı Zenciler Üzerine Morfolojik Çalışma [*Étude morphologique des crânes néo-calédoniens et des nègres africains*] başlığı altında *Revue*

Şevket Aziz Kansu asistanları ve öğrencileriyle.

anthropologique'in 1929 yılı Nisan-Haziran sayısında yayınlandı.⁵ Bu makale kısa sürede antropoloji literatürüne girdi; yayınlanışından altmış yıl sonra bile antropoloji bölümlerinde yerini korudu.⁶

Tezin yayınlanışından bir yıl sonra bu kez yine Paris'te yayınlanan *L'Anthropologie* adlı dergi Şevket Aziz Kansu'nun Anadolu'da bir höyükte bulunan kafataslarının morfolojisi üzerine *Türk Antropoloji Mecmuası*'ndaki bir makalesini tanıtırdu.⁷ Keza, aynı dergi Şevket Aziz Kansu'nun Alishar'da bulunan on yeni Eti [Hitit] kafatası ile ilgili *Türk Antropoloji Mecmuası*'ndaki bir başka makalesini 1935 yılında okuyucularına duyuruyordu.⁸ Sınırlı sayıda bir örneklem olsa da bu makaleden Hititler'in brakisefal olduklarını ortaya koyuyordu.

L'Anthropologie dergisi aynı yıl Şevket Aziz Kansu'nun "Anadolu Kranio-

lojisi" [*Craniologie de l'Anatolie*] başlıklı bir makalesine de yer verdi.⁹ Bu yazısında Şevket Aziz Kansu Anadolu kranioolojisi üzerine fikir yürütmek için gerekli bulguların her geçen gün daha da zenginleştiğini, başında bulunduğu Antropoloji Enstitüsü'nün ülkenin değişik yörelerinden getirilen önemli bir koleksiyonu oluşturduğunu kaydediyor, yazısının 375 yetişkin insan kafatası üzerine hazırlandığını belirtiyordu. Anadolu kranioolojisinin Alpin kranioolojisine özgü brakisefallerden oluştuğunu vurgulayan yazar, Alacahöyük'te elde edilen Hitit ve Proto-Hitit dönemlerine özgü iskeletlerin Anadolu ırkı üzerinde artık kesin verilere varılmasını sağladığını kaydediyordu. Son dönemde yapılan kazılar sonucu bulunan brakisefal unsurlar sayesinde Anadolu topraklarının paleoetnolojisi böylece açıklığa kavuşturulmuş oluyordu. Arkeoloji ve antropoloji dünyası bu konuda kesin bir sonuca varmıştı.

Şevket Aziz Kansu'nun uluslararası dergilerdeki yazıları sayesinde Türklerin ağırlıklı olarak brakisefal kafa yapısına sahip "ileri" bir ırka mensup oldukları kanısı en azından antropoloji dünyasında yer etti. Bu yazı dizisinin ikinci makalesinde yayınladığımız Afet Hanım'ın 64.000 kişi üzerinde yaptığı "En Büyük Antropolojik Tetkik"i bu konuda her türlü tereddüdü giderecek nitelikte bir çalışma olacaktı. Bundan böyle "Türkler'e atfedilen "sarı ırk" ve "mongol" söylemi Batı literatüründen silindi. Antropolojik veriler ışığında, en azından fizyolojik açıdan Anadolu insanı da Avrupalılar gibi "ileri" ırklara mensuptu. Tekrar edelim, bu "ırk" söyleminde herhangi bir biçimde Anadolu'nun çağdaş etnik ve dinsel yapısına bir gönderme yoktu. Anadolu bir bütündü.

PARADİGMA DEĞİŞİKLİĞİ

Ankara'da ilk adıyla Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşu Türkiye'de sosyal ve beşeri bilim alanında köklü dönüşümlere ortam sağlayacak bir girişimdi. Atatürk, 30'lu yıllardaki ilgi alanlarının bilimsel bir tabana oturtulması için bu tür bir fakültenin kuruluşunu gerekli görmüştü. Fakültenin kurgusunda bilfiil tarih ve dil konusunda dönemin öncelikleri gözlemlenmişti. Daha önceki yazılarımızdan birinde belirtildiği gibi, Cumhuriyet'in kuruluş evresinde Ankara'da Batı'da görülen bilim akademilerine özenilerek bir Hars Hey'eti oluşturulmuş, bu heyette o günün kalburüstü bilim insanları görev almıştı, Hars Hey'eti'nin ilk görevi başkent olarak kurulmakta olan Ankara'da bir üniversite açmaktı. Görüşmeler sonucunda, sosyolojiye odaklanılmış ve bu tür bir üniversiteye "İctimaiyyat fakültesi" açılarak başlanmasına karar verilmişti.

Kıta Avrupa'sında sosyoloji "Fin de siècle"nin, yani 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı Avrupa'sının en rağbet gören bilim alanıydı. Auguste Comte başta olmak üzere Fransız sosyologları daha 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Genç Osmanlılar'ı ve Genç Türkler'i etkilemişlerdi. Sosyo-

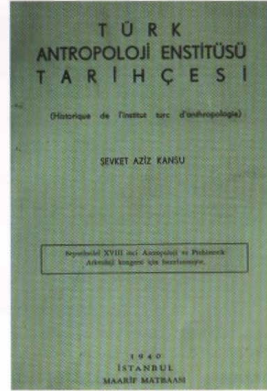
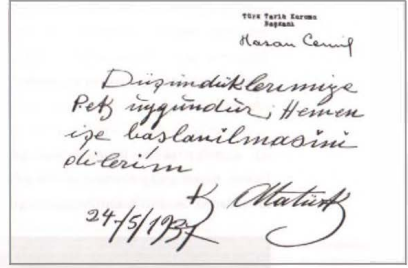
loji II. Meşrutiyet başlarından itibaren özellikle Selanik'te İttihatçıların öbekleştiği bir evrede güç kazanmış, Diyarbakır temsilcisi olarak İttihad ve Terakki kongresine gelen Ziya Gökalp "ilm-i ictimai'nin önemini orada idrak etmişti. Özellikle *Yeni Felafe Mecmuası* çevresinden Durkheim sosyolojisini öğrenmiş ve sonraki yazılarında büyük ölçüde Durkheim'in "Toplumsal İş Bölümü" adlı kitabını Türkiye'ye uyarlamıştı. "Mekanik dayanışma" ve "organik dayanışma" Durkheim'den aktarılan kurgulardı. Daha önce belirtmiştik, bu kitap o denli önemliydi ki, Cumhuriyet kurulmadan önce Türkiye Büyük Millet Meclisi Durkheim'in bu eserini Türkçeye çevirtmişti.

Durkheim 1917'de öldü. Türkiye, Fransa ile savaş halinde olduğu halde İttihatçıların yarı resmi yayın organı *Yeni Mecmua* Durkheim için neredeyse özel bir sayı çıkardı. Ancak, Durkheim'in insanlığın geleceğini umutla bakan söylemi Cihan Harbi ile birlikte büyük bir çökün-

rüşleriyle düşünce dünyasında bir ölçüde Ziya Gökalp'in yerini aldı.

Ziya Gökalp o denli gözden düşmüştü ki, 1937'de İkinci Türk Tarih Kongresi için açılan tarih sergisinde "Atatürk İnkılabı" başlıklı panoların birinde "büyük Türk inkılabından evvel, zaman zaman yapılmasına teşebbüs edilen islahatın ne kadar yarım, ne kadar igreti, ne kadar taklit, ne kadar köksüz ve şuursuz olduğu en sade ve kat'i vesikalarla göz önünü konuyor, islahatçı saydığımız Namık Kemal'in ve Ziya Gökalp'in şimdiki telâkkilerimizle birer şeriatçı sofa gibi konuşmuş ve fikir yürütmüş olduklarını görüyoruz" deniyordu.¹⁰

Durkheim sosyolojisinin kan kaybının ve Ziya Gökalp ile müritlerinin gözden düşüş nedeni, Fransız III. Cumhuriyeti'ne gönülden bağlı olan II. Meşrutiyet "Aydınlanmacı" anlayışının 30'lu yıllarda terk edilmesine vesile oldu. Gündemde Avrupa'nın "kriz'i" vardı. Sosyoloji Avrupa'nın sorunlarına çözüm getirememişti.

Atatürk'ün İkinci Tarih Kongresi için direktifi.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin de kurulmasına büyük ölçüde antropolojik bulgular vesile oldu. Antropolojik çalışmalar tarihöncesinin ve ön tarihin "evrimci" bir çizgiye oturmasına neden oldu. Antropoloji sayesinde tarih "uhrevi" alandan çıkarılarak Darvinist bir çizgiye oturtuldu. Tarihöncesi [pré-histoire] ve ön tarih [proto-histoire] "mukaddes" in dışına taşındı. Antropoloji sayesinde tarih "lâ-dîni" bir nitelik kazandı.

tü geçirdi. Cihan Harbi ertesi, tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de Durkheim determinizmi terk edildi. Bu dönüşüm Gökalp'in harp sonrası yazdıklarında gözlenebiliyordu. Ziya Gökalp 1924 yılında ölmüş, onunla birlikte sosyoloji de geri plana çekilmeye başlamıştı. Müritlerinden Necmettin Sadık [Sadak], Galatasaray ve Darülfünun'da sosyoloji öğreten Max Bonafous her ne kadar onun çizgisini sürdürme girişiminde bulunmuşlarsa da, Berkson'un iradeci görüşleri Durkheim'in determinizminin yerini almıştı. Ne de olsa "Millî Mücadele" iradenin gücünü ortaya koymuştu. Mustafa Şekip Tunç Bergsonist gö-

zeli yıllarda Avrupa'nın içine düştüğü girdabın etkisiyle sosyoloji Türkiye'de de gücünü yitirdi. 1929 dünya krizi buna tuz biber ekti.

Oysa Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Ankara, III. Cumhuriyet'e dört elle sarılmıştı. Eugène Pierre, Charles Seignobos, Charles Gide, Émile Durkheim, Léon Duguit III. Cumhuriyet'ten Cumhuriyet Türkiye'sine uzanan köprülerdi. Bu kişilerin eserleri, Türkiye'de Cumhuriyet'in inşasında yol gösterici olmuşlardı. Siyasette Eugène Pierre, sosyolojide Émile Durkheim, tarihte Charles Seignobos, iktisatta Charles Gide, hukukta

Léon Duguit Meşrutiyet ve ilk dönem Cumhuriyet aydınlarının temel referanslarını oluşturmuştu. Bu yazarların eserleri Türkçeye çevrilmişti. Türkiye'de ilk defa sosyal ve beşeri bilimlerde çeviri bu denli önemli işlev görüyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında gündeme gelen devrimler bu tür bir düşünce birikimi üzerine inşa edilecekti.

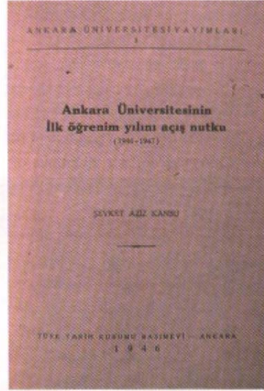
Charles Seignobos'un birçok eseri daha II. Meşrutiyet yıllarında Ali Reşad tarafından Türkçeye kazandırılmıştı, "Ankara'da Maarif Vekâleti" nin yayınladığı ilk çevirilerden biri Durkheim'in *De la divi-*

sion du travail social [Toplumsal İş Bölümü] adlı ünlü eseriyle. *İçtimai Taksim-i Amel* " başlığıyla A. Midhat Medya tarafından Türkçeye kazandırılmıştı.

III. Cumhuriyet'in siyasi yapısı ve hukuk düzeni Cumhuriyet'in ilk yıllarında iki önemli kitapta Ankara'ya

Atatürk'ün Çankaya'da, kitaplığında Fransızcası bulunan ve Kıta Avrupa'sının en önemli iktisadi düşünce kitabı olan Charles Gide ve Charles Rist'in ortak yazdıkları *Histoire des doctrines économiques depuis les physiocrates jusqu'à nos jours*, yine Cumhuriyet'in ilk yıllarında Fizyografılardan Günümüze İktisadi

bir aydınlanma gündeme geldi. Bu süreçte sosyolojinin yerini antropoloji aldı. Kültür anlayışında köklü dönüşümlere gidildi. Yeni bir tarih, yeni bir dil kurgusu önem kazandı. Türk Tarihî Tetkik Cemiyeti, Türk Dil Tetkik Cemiyeti ve Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi kuruldu. Yeni bir kültür *gestaltı*'na yönelimde üç eksenle altı kişi [profesör] Atatürk'ün çevresinde yer aldı. Bunlar tarih alanında Yusuf Akçura ve Şemsettin Günaltay, dil alanında Sadri Maksudi Arsal ve Hasan Refik Tankut, antropoloji alanında ise Şevket Aziz Kansu ve Afet İnan'dı. Yola antropoloji ile çıkıldı; tarih onu izledi; dil ise dönüşümün son kertesi oldu. Tüm bu süreçte Şevket Aziz Kansu ayrı bir konumdaydı. Zira antropoloji tüm dönüşüm sürecini peşinden sürükledi. Antropoloji alanında gerek Şevket Aziz Kansu'nun, gerek Afet İnan'ın önemli roller üstlendiği görüldü. Bunun somut kanıtı Türkiye'de ilk uluslararası bir bilimsel kongrenin antropoloji ve prehistorya-protohistorya üzerine düzenlenmiş oluşuydu.

ulaşmıştı. Bunların yazarları ünlü Fransız pozitivist hukukçu Léon Duguit ve Fransa Ulusal Meclisi genel sekreteri Eugène Pierre'di. Léon Duguit'nin 437 + 493, toplam 930 sayfalık *Hukuk-ı Eşasıyye* " [*Traité de Droit constitutionnel*] kitabı Toulon Darülfünunu hukuk doktorlarından Menemenlizade Edhem tarafından iki cilt olarak Türkçeye çevrilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti tarafından yayınlanmıştı. Duguit'nin pozitivist hukuk anlayışı Türkiye'de uzun yıllar gündemini koruyacaktı.

MUFASSAL HUKUK-İ SİYASİYYE

Mufasssal Hukuk-ı Siyasiyye Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset Divanı kararıyla yayınlanan III. Cumhuriyet siyasal yapısını gündeme getiren bir diğer eserdir. Fransa Meclis-i Mebusan Kâtib-i Umumisi Eugène Pierre tarafından ortaya konan bu eser iki cilt olarak yayınlandı. Türkçeye kazandıran Osmanlı Meclis-i Ayan'ı Kâtib-i Umumisi ve Cumhuriyet döneminde Siirt Mebusu İsmail Müştak Mayakon'du.¹⁴

Mezhebler Tarihi başlığı altında ilk cildi, Ahmed Muammer ve Şükrü Kaya, ikinci cildi Şükrü Kaya tarafından Türkçeye kazandırılmıştı.¹⁵ Charles Gide'in ayrıca *Cours d'économie politique* adlı eseri *İlm-i İktisad Dersleri* başlığıyla dört cilt olarak Hasan Hâmid, Hasan Tahsin (Aynî) ve Mustafa Zühtü tarafından 1914-1919 yılları arasında Türkçeye çevrilmişti.¹⁶ Atatürk'ün Afet Hanım'la birlikte kaleme aldıkları *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları* "adlı kitabın solidarizm ya da dayanışmacılıkla ilgili bölümlerinde neredeyse satır satır Charles Gide ve Charles Rist'ten esinlenilmişti. Yine aynı çalışmanın siyasal kurumsal yapı ile ilgili birçok konusu *Mufasssal Hukuk-ı Siyasiyye*'ye gönderme yapıyordu. Cumhuriyet Halk Fırkası özellikle laiklik konusunda III. Cumhuriyet'in ünlü siyasal örgütü Radikal Parti ile büyük ölçüde benzeşiyordu.¹⁸ Aydınlanma fikri genel olarak devrimlerin ve özellikle hukuk reformlarının gerisinde yatıyordu.

20'li yılların hukuk reformlarıyla taçlanan "aydınlanmacı" zihniyette 30'lu yıllarda yok oldu. Alternatif

PREHİSTORYA VE PROTOHİSTORYA

Antropoloji ve prehistorya-protohistorya iki dünya savaşı arası dönemde dünyada da ayrı bir ivme kazandı. Uluslararası kongre sıklığı bunu kanıtlıyordu. Otuzlu yıllarda Uluslararası Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi'ne iki uluslararası kongre daha eklendi. İlk Prehistorik ve Protohistorik Bilimler Kongresi, diğeri Antropoloji ve Etnoloji Bilimler Kongresi idi. Bunlardan ilkinin kongresi 1 Ağustos 1932'de İngiltere'de Londra'da, ikincisi 2 Ağustos 1936'da Norveç'te Oslo'da toplandı. Uluslararası Antropoloji ve Etnoloji Bilimler Kongresi'nin ilki ise yine İngiltere'de Londra'da 30 Ağustos 1934'te toplandı. İkinci kongresini ise 1 Ağustos 1938'de Danimarka'da Kopenhag'da yaptı. Antropoloji, prehistorya ve protohistorya alanlarını kuşatan üç eksendeki uluslararası kongreleri 30'lu yıllarda Türkiye antropologları (ve de dilcileri) yakından izlediler. Kongrelere bilfiil katıldılar, tebliğ verdiler.

Üç kongre türünün en eskisi Uluslararası Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi'di. Daha Osmanlı döneminde Türkiye'den bu kongreye ilgi uyanmış, 1-13 Ağustos 1893'te Moskova'da toplanan II. Kongre'ye Osmanlı "murahhası" olarak İstanbul Arkeoloji Müzesi kurucularından, daha sonra Cumhuriyet döneminde İstanbul milletvekilliği yapmış olan Halil Edhem Eldem katılmıştı.

21-29 Eylül 1930'da Portekiz'de, Coimbra, Porto ve Lizbon'da toplanan 15. Uluslararası Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi'ne Türkiye adına murahhas olarak Şevket Aziz Kansu iki tebliğ vermişti. Bu tebliğlerden ilki Hititler'in kraniyolojik nicelemesine giriş niteliğinde "Anadolu'da bir Höyük'te bulunan kafataslarının morfolojisi üzerine", diğeri ise "Canlı Kafalarının Kılıf Kaidesi Zaviyeleri Açısından İncelenmesi" başlığını taşıyordu.

18. Uluslararası Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi'ne Türkiye'den katılım olmadı. 1 Eylül 1937 günü Bükreş'te toplanan 17. Uluslararası Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi'nde Türkiye Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Profesör Afet Hanım başkanlığında üç kişilik bir heyet tarafından temsil edilmişti. Eskişehir milletvekili Profesör Yusuf Ziya Özer ve Maraş Milletvekili Profesör Hasan Reşit Tankut diğer heyet üyeleriydi.

Uluslararası Prehistorik ve Protohistorik Bilimler Kongresi ve Antropoloji ve Etnoloji Bilimler Kongresi Uluslararası Antropoloji ve Etnoloji Bilimler Kongresi'nin 1930'lu yıllarda toplanan ilk ve ikinci kongrelerine de Türkiye'den Şevket Aziz Kansu katılmıştı.

ŞEVKET AZİZ KANSU VE TÜRK İRKİ

Şevket Aziz Kansu Atatürk'ün dikkatini Birinci Türk Tarih Kongresi'nde çekmişti. Kongrenin en ilginç konuşmasını, Şevket Aziz Kansu yapmıştı. Tebliğ sunuşu aynı zamanda bir gösteriye dönüşmüştü. Tebliğ "Türklerin

Antropolojisi" başlığını taşıyordu.⁹ İstanbul'da, Tıp Fakültesi'ndeki antropoloji laboratuvarında yaptığı incelemeler sonucu Türk ırkının kraniyolojik ve antropolojik sonuçlarını açıklayan Şevket Aziz Kansu iki yöntem izliyordu. İlki kurukafalar, diğeri ise canlı insanlar üzerine yaptığı incelemelerdi. Kraniyolojide

Antropoloji ve arkeoloji öğrencileri Eti Yokuşu kazısında.

kafa ilminin bazı belirli kuturları vardı. Bu kuturlar fiziko-şimik etmenlere bağlı hayatın organik evrimindeki belirleyicilerin ifadesi olmak üzere biyolojik, irksal (rassik) bir değer ifade ediyordu. Retzius'dan beri kafa karinesi kafatası ölçümleri sonucu dünya üzerindeki beşer ırklarının tasnifine yarıyordu. Morfolojik karakterleri ifade edecek bu tür ölçüler o günün antropoloji biliminin temel verileriydi. İnsanın, hemcinsleri ve tüm canlılar arasındaki konumunu belirleyen bu kuturların ve oranların antropoloji için büyük bir değeri vardı. Bu karakterler etkin bir grubun morfolojik değeri hakkında bir fikir veriyordu.

Şevket Aziz Kansu ardından Yeni Kaledonyalı, Afrika zencisi, Neolitik adam, Fransız ve Türk insanının kafaları üzerinde yaptığı incelemeleri özetliyor, karine değerlerinde Fransızlarla Türklerin çok yakın, hatta kimi ölçümlerde aynı olduğunu iddia ediyordu. Bunlar salt kendi bulguları değil, aynı zamanda Fransa'da yanında çalıştığı hocası Profesör Papillault'un incelemeleri sonucu varılan sonuçlardı. Şevket Aziz Kansu vardığı sonucu şu satırlarla ifade ediyordu:

"İşte efendiler, enfüsü (subjektif) hiçbir tesirin altında kalmayarak sırf müspet ilmin metotlarıyla yapılmış olan bu ilk tetkiklerimin neticesi bize gösteriyor ki bu tip insan, bu ırkı ve kavmi tip (Türk) mütekâmil kraniyolojik karakterleri haiz bir tiptir. ... Bizim hakkımızda bugüne kadar yapılmış olan antropolojik ve etnografik

tetkikata istinat etmeden bazen garazlı bir duygu ile bize verilmiş olan gayrı mütekâmil, yarım inkişaf etmiş gibi tabirleri bir Türk müdekâkisi sıfatıyla bütün samimiyetle ve bütün cesaretimle redde mezonum. (Sürekli alkışlar)."

Batı'da, kimi antropolojik çevrelerde Türk insanı az gelişmiş (gayrı mütekâmil) ya da yarı gelişmiş (yarım inkişaf etmiş) olarak niteleniyordu. Şevket Aziz Kansu'nun infialini buradan kaynaklanıyordu. Yaptığı ölçümler Türk insanının gelişmişlik açısından Fransız insanından farklı olmadığını kanıtlıyordu.

Ardından Türk insan tipini daha da ayrıntılı bir biçimde tarif ediyordu. Kongrede Doktor Reşit Galip "Alp adamı" tipini tanımlamıştı: Alp adamı brakisefal, ince burunlu, orta ya da ortadan uzun boylu, buğday renkli ya da kumral, dağlı adam denen tipti. Bunu daha da somut kanıtlarla ifade etmek Şevket Aziz Kansu'ya düşüyordu.

Şevket Aziz Kansu kongreye somut kanıtlarla gelmişti. Kürsüye, davetlilerin görebileceği şekilde dört ku-

Herbert George Wells'in 1927-1928'de beş cilt olarak basılan *Cihan Tarihi'nin Umumi Hatları* (*The Outline of History*) adlı kitabı.

Eugène Pierre'in 1927-1928'de basılan iki ciltlik *Muhammed Hukuk-ı Siyasiye* kitabı.

Charles Gide ve Charles Rist'in 1924 ve 1927'de iki cilt olarak basılan *Flasyografıların Günüme İktisadi Mezhebler Tarihi* [*Histoire des doctrines économiques depuis les phylocrates jusqu'à nos jours*] adlı kitapları.

rukafa koyuyor ve karşılaştırmaya gidiyordu. Bunlardan ilki bir yıl önce Viyana Doğa Bilimleri Müzesi'nden Türk Antropoloji Enstitüsü'ne hediye olarak gönderilen altı kafanın bir tanesiydi. Viyana'dan gönderilen kurukafalar Orta Avrupa insanına aitti. Gösterdiği diğer üç kurukafa ise Maarif ve Dahiliye vekâletlerinin katkılarıyla Tıp Fakültesi Antropoloji Laboratuvarı'nda incelenmek üzere Anadolu'nun "metruk" yani terk edilmiş mezarlarından çıkarılmıştı. İlki Aksaray vilayetinden gönderilmişti. İkincisi Alaşehir kaymakamının hediyesiydi. Sonuncusu ise Ankara'da yol inşaatı sırasında bulunan ve Et-nografya Müzesi'ne gönderilen kuru-

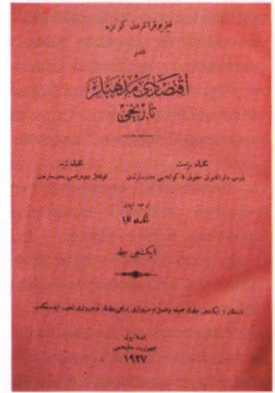
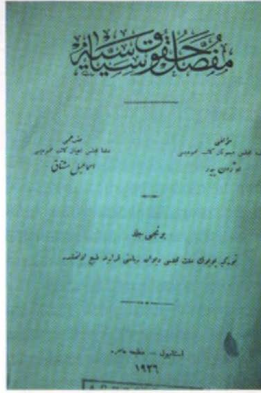
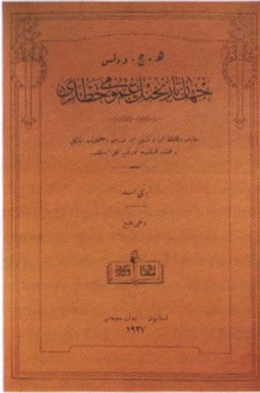
riyle karşılaştırmış, "halis Alp adamı" Fransızlarla Türk insanının kafa yapılarının aynı olduğunu görmüştü.

TÜRK İNSANININ ÖZELLİKLERİ

Şevket Aziz Kansu'ya göre Türk insanında bulunan özellikler şunlardı: Ortalamanın üzerinde bir boy (167,59), brakisefal bir kafa, ince uzun (leptosop) bir burun, ortalama denilen bir ebatta kulaklar. Türklerde "Mongol gözü" yoktu. Sayılan bu özellikler, "Avrupalı denilen Alp adamının tipi"nin aynıydı. Arada hiçbir fark yoktu. Türk insanı böylece önce fizik antropoloji bağlamında Avrupa camiasına dâhil oluyordu.

sonrasını tebliğden izleyelim:

"Ankara'nın biraz şimalinde [kuze-yinde] Bağlum köyünden Apdullah'ı, kadını ve küçük yavrusunu takdim ediyorum. İşte ince ve uzun burunlu brakisefal ve antropoloji kitaplarında bu karakterle tasvif edilen [nite-lenen] halis dağlı adam, Alp adamı. Türk adamı (Alkışlar). Apdullah, koyu olmayan gözlere, buğdaydan daha açık renkli kumral bıyıklara ve beyaz bir tene sahiptir. Fakat işte yavruları, saçları altın renkli olan bu yavru Türk ırkına mensuptur. (Alkışlar). İşte Alp adamı, Orta Asya'dan gelmiş olan adam, bizim ecdadımıza bağlı olan adam (Alkışlar).

kafaydı. Antropoloji laboratuvarında mevcut iki bine yakın kurukafa arasından herhangi bir seçim yapmaksızın alınan bu dört örnek Alpli denilen beşer zümresini simgeliyordu. Ve Şevket Aziz Kansu ekliyordu: "Ve ben değil bu kafalar kendileri size nereye ve kime ait olduklarını söyleyeceklerdir. (Alkışlar)."

Şevket Aziz Kansu 1929 yılında ilk antropolojik tetkiklerine başladığı zaman 25 "Türk kadını" ve 25 "Türk erkeği" kafası üzerinde çalışmıştı. Beher insan üzerinde 54 kutur ölçmüş, bu 54 kuturdan aldığı sonuçları 10.600 sayısına ulaşmıştı. Bunları tasnif etmiş, ortalamalarını almış. İlk incelemelerinin sonuçlarını *Türk Antropoloji Mecmuası*'nda payderpey yayınlamaya başlamıştı.²⁰ Bu ölçüleri daha sonra Fransızların kafa ölçüle-

Şevket Aziz Kansu'nun tebliğinin bir sonraki sorunu ise "Avrupalı tip" denilen bu tipin nereden gelmiş olabileceği idi. Türk mü Avrupa'dan neşet etmişti; yoksa Avrupa mı "Türk'ten doğmuştu. Bunun yanıtını geciktirmeden veriyordu: "Tereddütsüz cevabını derhal verelim ki brakisefal Avrupa bize bağlıdır. (Alkışlar)."

Sürekli alkışlarla kesilen konuşmanın sonperdesi başta Atatürk olmak üzere izleyici kitlenin heyecanını doruk noktasına çıkarmaya yetmişti. Sıra Türk ailesini sözle değil, somut verilerle kanıtlamaya gelmişti. Şevket Aziz Kansu perdenin ardından çağırdığı "Türk ailesi"ni bilfiil dinleyicilere sunuyordu. Şevket Aziz Kansu, "Minimini yavrularıyla bir genç kadın ve genç erkeği tesadüfen" sokakta bulmuş ve kongreye getirmişti. Bundan

Efendiler; asırlardan beri mütefek-kirlerimizin İdüşünürlerimizizin, ilim namına Garb'a [Batı'ya] körü körüne bağlanmış olan araştırmacılarımızın ve münevverlerimizin ihmal ettiği, fakat ihmal etmesine rağmen istikbale ses-siz, fakat büyük ümit veren adımlarla ilerleyen Türk ırkını ve Türk neslini idame ettiren Türk yavrusuna bakı-nız; asırlık ihmallere rağmen hâlâ bereketli olarak ve bereket taşıyarak fıskıran uyanıklığı, kabiliyetleri ka-tiyyen mahvolmayan, fakat ona karşı ihtimama, dikkate, alakaya bugünkü münevverlerimizin mecbur olduğu, mecbur olduğumuz Anadolu Türk köylüsüne bakınız (Alkışlar)."

Pür dikkat izleyenler arasında Ata-türk de bulunuyordu. Konuşma-sını bitirirken Şevket Aziz Kansu Atatürk'e dönüyor, heyecanının do-

ruk noktasında ve ses tonunun son perdesinde ona hitap ederek şunları söylüyordu:

"Şimdi, kahraman irade ve büyük adam; sana hitap ediyorum:

Bu mütekâmil [ileri] uzviyet tipi asırlarca mühmel [ihmal edilmiş] bir halde bırakılmıştı. Sen bu uzviyet ve ırk tipini yaşamak iradesiyle yıkanacağı bir denize, manevi bir denize götürecektin muazzam yolları hazırladın ve hazırlıyorsun. Bu uzviyetin asırlarca hapsedilmiş tahteldiştir [bilinçaltı] ve ihtiyaçlarına belki hâlâ muazzam ehemmiyet ve vüsâtini idraktan aciz olduğumuz kanalları açtın.

Kahraman, asil ve büyük irade, büyük adam:

Seni Türk ilmi, Türk mütefekkirî namına şuurla ve samimiyetle selâmlıyorum. (Sürekli alkışlar.)"

Şevket Aziz Kansu'nun heyecanı döneme özgü bir söylem biçimiydi. Atatürk, karizmatik bir kimlik kazanıyor ve 1937'den itibaren kendisine "şef" olarak hitab edilmeye başlanıyordu. Atatürk, bundan böyle iç siyaseti İnönü'ye bırakacak, protokoller bir kimlik kazanacaktı. Nitekim Atatürk'ün toplu eserlerine bakıldığında 30'lu yıllarda çok az demec verdiği görülecekti. Tüm uğraşını tarih ve dil tezlerine odaklayacak, zamanını her iki tezin gelişimine hasredecekti. Nitekim bu evrede yurtdışından sürekli kitap ısmarladığı gözlemlenecekti. Bu kitaplar tarih ağırlıklıydı; aralarında dil ile ilgili olanlar da vardı.

KRONİYOMETRİK VE OSTEOMETRİK ÖLÇÜLER

1937 Kongresi, uluslararası nitelikteydi. Eugène Pittard'ın fahri başkanlığından toplanan bu kongrede Şevket Aziz Kansu, tezlerini bir ileri aşamaya ulaştıracak, tarihöncesi ve ön tarih bulguları ile ileriki yüzyıllar arasında bağ kurma çabasına girişecekti. Bu kongrede Şevket Aziz Kansu iki tebliğ sundu. Bunlardan ilki "Ankara ve civarının prehistoryasında

yeni buluşlar" başlığını taşıyordu.²¹ Bu tebliğin ağırlık noktası arkeoloji idi. Gâvurkale'de bulunan paleolitik ve Çubuksuyu graviyerlerinde ortaya çıkarılan alt paleolitik endüstrilerle Etiyokuşu bakır çağı prehistorik istasyonuna odaklanmıştı.

İkinci tebliğ ise "Selçuk Türkleri hakkında antropolojik ilk bir tetkik ve neticeleri" idi.²² Bu tebliğ uzun bir tarihsel girişten sonra Selçuk Türklerinin antropoloji açısından getirilerine değiniyordu. Bu amaçla Ankara'da Selçuklular'a ait Yediler Mezarlığı'ndan 1935 yılında ortaya çıkarılan Selçuk Türklerine ait üçü kadın, yedisi erkek toplam on iskelet

falil, ince uzun burunlu, kafa damı yüksek, orta boylu insanlardı. Bu insanlar fizik karakterleriyle beyaz ırkın Alpli denilen zümresine mensuptular. Orta Asya'dan kaynaklanan Alpiler ise, Şevket Aziz Kansu'ya göre Proto-Türkler'di. Anadolu'ya gelmiş olan Oğuz-Selçuk Türkleri kendilerinden önce ve prehistorik çağlarda Orta Asya'dan Batı'ya göç etmiş olan Proto-Türkler'in göç yollarını izlemişlerdi. Oğuz-Selçuk Türkleri Anadolu'yu istila etmekle, iddia edildiği gibi, Anadolu'nun ırkı simasını değiştirmemişlerdi. Zira Selçuk Türkleri Anadolu'ya geldikleri zaman Doğu Anadolu'dan Ege kıyılarına kadar bu topraklarda ya-

Yeni bir kültür gestalt'ına yöneliminde üç ekseninde altı kişi [profesör] Atatürk'ün çevresinde yer aldı. Bunlar tarih alanında Yusuf Akçura ve Şemsettin Günaltay, dil alanında Sadri Maksudi Arsal ve Hasan Reşik Tankut, antropoloji alanında ise Şevket Aziz Kansu ve Aşet İnan'dı. Kültürel dönüşümde yola antropoloji ile çıkıldı; tarih onları izlerdi; dil ise dönüşümün son evresini oluşturdu.

değerlendiriliyordu. Kroniyometrik ve osteometrik ölçüler aracılığıyla hesaplanan karineler ve oranlar sonucu bu on Selçuk iskeletinin antropolojik genel karakterleri ortaya konuyordu. Makalede bu iskeletlerin kafa, kol ve bacak kemikleri sıra ile incelenmişti.

Oğuz kütlelerinin güneybatıya göçleri sonucu oluşan Selçuk Devleti, kısa sürede Doğu Türk ilinden Marmara ve Akdeniz kıyılarına, Kafkas dağlarından Büyük Hint Denizi'ne kadar muazzam bir Müslüman-Türk imparatorluğu oluşturmuştu. Anadolu tarihini yakından ilgilendiren bu Oğuz Selçuk göçü, Türk tarihinin ve hatta geniş bir açıdan Asya-Avrupa tarihinin oluşum sürecini belirlemişti.

Şevket Aziz Kansu Oğuz Selçukluları'nın fizik karakterleri konusunda şu sonuçlara varıyordu: Selçuklular brakisefal [yuvarlak ka-

şayan insanların büyük bir çoğunluğu Alpli idi. Anadolu Proto-Türk olan beşer unsurları tarafından ön tarihten [proto-histuar] beri iskân edilmişti.

Bu tebliğin geri planında "fütuhât" sorunsalı yatıyordu. Selçuklular'ın Azerbaycan ve Anadolu'ya geliş, Gazneviler'in Hint istilası gibi askeri ve geçici bir nitelikte değildi. Selçuklular için geldikleri yörenin ırkı simasını topyekûn değiştirdiklerini söylemek olanaksızdı. Anadolu'ya geldikleri vakit neolitik-prehistuar ve proto-histuardan beri Anadolu'da büyük bir ekseriyetle yaşamakta olan kendi ırkdaşlarını bulmuşlardı. Yurtları olan Orta Asya'dan, neolitik tarih öncesinden beri Batı'ya doğru göçen ve göç izleri artık iyice bilinen brakisefal Proto-Türk unsurların, yani Alpinler'in göç yolu, ileriki evrelerde göç eden Oğuz-Selçuk Türkleri'ninkinin aynısıydı. Arkeolo-

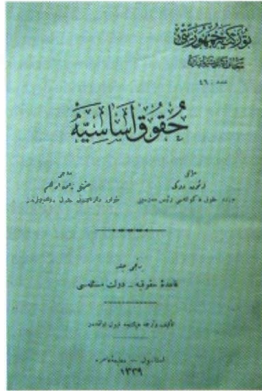
Léon Dugué'nin 1924'te iki cilt olarak basılan *Hukuk-ı Eşasıyye* (*Traité de Droit constitutionnel*) kitabı.

jik, antropolojik ve lügüistik deliller bunu gösteriyordu.

Nitekim A. C. Haddon'un *The Wanderings of Peoples* (Cambridge University Press, 1927) adlı eserinde yer alan haritalarda da Proto-Türk Alpiller'in göç yollarıyla Oğuz-Selçuk-Osmanlı Türkleri tarafından izlenen yolun aynı olduğu görülmüyordu. O halde Selçuk ve Osmanlı Türkleri neolitik dönemden beri brakisefal unsurların büyük bir çoğunluğuna iskan edilmiş olan Ön Asya ve özellikle Anadolu'da Orta Asya uygarlığının en son temsilcileriydi. Böylece Anadolu ezelden ebede Türk'tü. Anadolu'yu istila eden Oğuzlar aslında kendi ırklarının yaşadığı topraklara gelmişlerdi. Batıların Anadolu'dan sürmek istedikleri Türkler bu toprakların gerçek sahipleri idi. Yapılan tüm arkeolojik kazılar bunu kanıtlıyordu. Kumtepe'de neolitik tarih öncesiyle İprehistuvarlı, Alacahöyük ve Alishar'da ön tarihle İprothohistuvall ilgili bulgular Anadolu'nun ırk tarihi hakkında somut sonuçlar doğuruyordu.

Böylece Anadolu'da uzak çağlardan bugüne kadar daima ve çoğunlukla Orta Asya Proto-Türkleri'yle bağlantılı bir brakisefal kafalı beşer unsurlarının egemenliği göze çarpıyordu. Nitekim Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı *Belleren*'in ilk sayısında yer alan "Alacahöyük'te bulunan iskeletlerin antropolojik tettiği" başlıklı yazıda Şevket Aziz Kansu bu tezini ayrıntılarıyla ele almıştı. Bu yazısında yazar benzer bir sonuca varmıştı: "Etüdünü yaptığımız bu iskelet bakiyeleri Türk topraklarının ırk tarihini vücuda getirmek için istifade edilecek kıymetli malzemenin bir parçasını teşkil etmektedir. Bu kemikler çok büyük bir ihtimalle Alacahöyük'te (Proto-Eti) ve (Eti) peryoduna aittirler. Bu iskeletlerin kafaları vazih olarak laçık bir şekilde Braki-Kafadır."²³

İkinci Türk Tarih Kongresi'nden bir yıl sonra Şevket Aziz Kansu, *Antropoloji Dersleri I - Beşer paleontolojisi ve prehistorya malûmatı*, başlıklı Türkiye'de ilk antropoloji ders kitabını yayınladı.²⁴ Bu kitap kurgusu

ve içeriği açısından dünya standartlarında bir kitaptı. Antropolojinin tarifi ve programı ile başlıyor, birinci kısım beşer paleontolojisi ve prehistorya ilkelerini gözden geçiriyor, ikinci kısım ise antropoloji tarihi ve beşer etnolojisini içeriyordu. Kitapta antropoloji tekniğine ait laboratuvar derslerinin ayrı bir ciltte ele alınacağı kaydediliyordu. Kitap Şevket Aziz Kansu'nun İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde ve sonra Ankara Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi'nde verdiği dersler sonucu ortaya çıkmıştı.

İLK ULUSLARARASI KONGRE

Türkiye'nin antropoloji alanında kat ettiği yol dünya bilim çevrelerince takdirle karşılanmış ve 1937 yılında Bükreş'te toplanan 17. Uluslararası Antropoloji ve Ön-Tarih Arkeoloji Kongresi'nde bir sonraki kongrenin Türkiye'de yapılmasına karar verilmişti. Daha doğrusu bu tür bir dilekte bulunulmuş, Ankara'nın da onayıyla Türk delegasyonu kongreyi örgütlemeyi kabul etmişti. Uluslararası Antropoloji ve Ön-Tarih Arkeoloji kongreleri, Uluslararası Antropoloji Enstitüsü adına yapılmıyordu. Türkiye'de yapılacak 18. kongreyi bizzat Maarif Vekâleti üstlenmişti. Bu amaçla 1939 bütçesine 70.000 lira ödenek konmuştu.

Kongrenin hazırlıklarına Mart 1938'de başlandı. Maarif vekilinin başkanlığı altında bir komite kuruldu. Bu komite içinde ayrıca yedi kişilik bir genel sekreterlik bürosu oluşturuldu.

Türk Tarih Kurumu genel sekreteri Prof. Muzaffer Göker ve Dil ve Tarih-Cografya profesörlerinden ve Türk Tarih Kurumu üyesi Dr. Şevket Aziz Kansu genel sekreterliği üstlendiler. İkinci Türk Tarih Kongresi fahri başkanı, Uluslararası Antropoloji Enstitüsü başkanı ve Cenevre Üniversitesi Antropoloji Enstitüsü direktörü Profesör Eugène Pittard genel sekreterlik bürosuyla sürekli temasta kalarak kongrenin organizasyonunda önemli bir rol oynadı. Kongre'ye katılabilmek için ya Uluslararası Antropoloji Enstitüsü üyesi olmak ya da bir defaya mahsus olmak üzere 80 Fransız Frangı ya da 2,5 Türk Lirası aidat ödemek gerekiyordu.

Beş ana seksiyondan oluşacak olan kongre 18 Eylül 1939 Pazartesi günü İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda açılacak ve 25 Eylül'e kadar sürecekti. Kongrenin seksiyonları sırasıyla a) Morfolojik ve fonksiyonel antropoloji - Kan grupları; b) Beşeri paleontoloji - Prehistorik arkeoloji; c) Veraset - Öjenik - İstifâ; d) Psiko-sosyoloji - Cinsî antropoloji ve e) Etnografya - Folklor - Lügüistik - Dinler tarihi idi. Kongrenin son toplantısı Ankara'da yapılacak ve ardından Alacahöyük ve Boğazköy ören yerleri ziyaret edilecekti.

Kongreye 74'ü Türk, 135'i yabancı toplam 209 müraacaat oldu. Kongre nedeniyle gerek kongre genel sekreterlik bürosu ve gerekse Türk Tarih Kurumu kitaplar yayınladı. *Türk Antropoloji Mecmuası* 19-22 sayıların özel sayı olarak kongreye hasretti. Bu kongre için Şevket Aziz Kansu, Türk Antropoloji Enstitüsü'nün tarihçesini hazırladı.²⁵ Yayınlanması planlanan diğer dört eser, Anadolu Düğünleri, Türk Tarih Kurumu Eti Yokuşu Hafriyatı Raporu, Türk Tarih Kurumu Pazarlı Hafriyatı Raporu ve Alacahöyük Maddi Kültür Albümü idi.

Katılımcılara dağıtılmak üzere ayrıca Türkiye'ye ait fotoğraflardan oluşan albümler, önemli şehirlerin rehberleri, bir tarafında Atatürk'ün portresi bulunan plaklar ve üzerinde Alacahöyük'te çıkarılmış altın süra-

hinin kabartması bulunan rozetler hazırlandı.

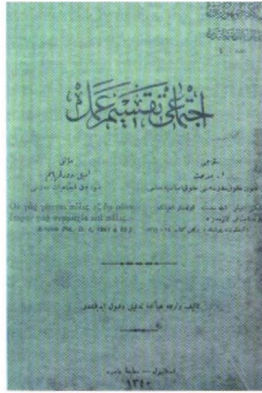
Kongre öncesi katılımcılardan 31'i yerli olmak üzere 104 kişi tebliğlerinin özeti ni gönderdi. Ayrıca 66 katılımcının tebliğlerinin tamamı hazırlık komitesine ulaştı. Bu tebliğlerin yabancı dilde olanları Türkçeye, Türkçe olanları ise Fransızcaya çevrildi. Yabancı dilde olanlar On Sekizinci Beynelmillel Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi yayını olarak yine 1939 yılında kitap haline getirildi.⁴⁶ Türkçe olanlar ise *Türk Antropoloji Mecmuası*'nın 19-22 Eylül 1939 sayısında yayımlandı. 348 sayfalık bu sayı derginin son sayısını oluşturdu.⁴⁷

Kongre hazırlıkları Eylül 1939 başına kadar sürdü. 1 Eylül'de II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Avrupa'da birçok katılımcı askere alındı. Ulaşım yollarının kapanması üzerine diğerleri de kongreye katılma olanağı bulamadı. Uluslararası Antropoloji Enstitüsü'nün onayıyla kongre ertelendi.⁴⁸

TÜRK TARİH TEZİ'NİN GERİ PLANI

1943 yılında gerçekleştirilen Üçüncü Tarih Kongresi, fizik antropolojinin son gövde gösterisine sahne oluyordu. Bu kongre ile ilk iki kongrenin antropoloji-arkeoloji çizgisinden yavaş yavaş uzaklaşıyor, arkeolojiler tarih çizgisine doğru yol kat ediliyordu. Ama üç önemli tebliğ fizik antropolojinin bulgularına son noktaları koyacaktı. Bunlar Antropoloji'den geçti Dr. Muzaffer Süleyman Şenyürek'in "En Eski Anadolu halkının karaniyolojik tetkiki", Antropoloji Enstitüsü asistanı Dr. Nermin Aygün'in "Türklerin antropolojik tarihleri bakımından kan grupları hakkında" ve Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'nun "İnsan ve medeniyet tekâmül tarihinde Anadolu'nun yeri" başlıklı tebliğleriydi. Şevket Aziz Kansu, kısa bir süre sonra rektörlüğünü üstleneceği Ankara Üniversitesi adına da açış konuşmalarından birini yaptı.

1943 Üçüncü Türk Tarih Kongresi sırasında Şevket Aziz Kansu ordinaryüs

profesördü; Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dekanı idi. Fakültenin en saygın kimliğiydi. Nitekim Ankara Üniversitesi kurulurken ilk rektörlük kendisine tevcih edilecekti. O güne kadar birçok uluslararası kongrede Türkiye'yi temsil etmiş, çalışmaları uluslararası antropoloji dergilerinde yer almıştı. Türkiye'de onun sayesinde antropoloji bilimi doğmuştu ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin ana uğraşlarından biri olmuştu.

Türk tarih tezinin geri planında Eugène Pittard'ın kavramsal kurgusu varsa, bunun somut verilerle kanıtlanması büyük ölçüde Şevket Aziz Kansu'ya düşmüştü. Afet Hanım'ın antropolojik tez monografisi önemliydi; ancak Afet Hanım derin bir antropoloji bilgisine sahip değildi. Kendisini hiçbir zaman antropolog olarak görmedi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bir antropoloji ekolü oluşmuşsa bu Şevket Aziz Kansu sayesinde gerçekleşmişti. Nitekim yapılamayan 1939 uluslararası antropoloji ve prehistorya kongresine Türkiye'den tebliğ hazırlayanlar Şevket Aziz Kansu'nun öğrencileriydi.

Eugène Pittard ile Şevket Aziz Kansu, Türk Tarih Tezi'nin inşasında yoğun bir işbirliği içerisinde olmuşlar ve bu sayede uluslararası camiada önemli bir konum elde etmişlerdi. Türk Tarih Tezi, İkinci Türk Tarih Kongresi sırasında ve ertesinde kimi çevrelerce yoğun eleştiriyeye tutuldu. Bu eleştirilere cevap vermek ise Ord. Prof. Şemsettin Günaltay'a düşecek-

ti. Şemsettin Günaltay'ın Türk Tarih Tezi savunusunu bir sonraki yazıma bırakarak Türk Tarih Tezi'nin en gelişkin aşamasını oluşturan 1943 Kongresi'nde Şevket Aziz Kansu'nun tebliğine değinelim.

Üçüncü Türk Tarih Kongresi'nde Şevket Aziz Kansu'nun tebliğinin başlığı "İnsan ve medeniyet tekâmül tarihinde Anadolu'nun yeri" başlığını taşıyordu. Burada ana tez, kaba bir ifade ile Anadolu sekenesinin Orta Asya göçü öncesi dolikosefal iken, göç sonrası brakisefale dönüşmesiydi. Bir diğer deyişle Orta Asya'dan göç eden ve oradan Avrupa'ya uzanan "Türkler" uygarlığı taşımışlardı. Bu belirttiğimiz husus tabii bu denli kaba fırça darbeleriyle ortaya konmuyordu. Şevket Aziz Kansu çok daha akademik bir üslupla bu görüşleri dile getiriyordu.

1943 Kongresi'nde II. Dünya Savaşı nedeniyle Eugène Pittard yoktu. Ama onun yokluğunu Şevket Aziz Kansu dolduruyordu. Konuşmasının girişinde Eugène Pittard'ın 1937 İkinci Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu "Neolitik devirde Küçük-Asya ile Avrupa arasında antropolojik münasebetler" başlıklı tebliğe geniş yer veriyordu. Bu tebliğinde Eugène Pittard Avrupa uygarlığının yoktan var olmadığını, neolitik uygarlığın Avrupa topraklarına dışarıdan taşındığını söylüyordu. Bunu kanıtlamak için de İsviçre'de göller bölgesindeki bulgulara gönderme yapıyordu. İsviçre göllerinin çamur tabakaları arasında bulunan buğday ve meyve "ihtiyatları", daha doğrusu ileride tüketmek üzere oluşturulan birikimler, yemek artıkları ve bilumum barınak alet ve edevatı gibi neolitik verilerden hareket ederek gündelik hayat kurgulanmıştı. Tahıl üretimi ve hayvan ehilleştirme olgusu Avrupa kıtasının doğal bir sonucu değildi. Gerek tahıl, gerekse ehil hayvanlar kendiliğinden Avrupa'da neolitik yaşamı oluşturmamıştı. Ne çobanlar, ne de öküz, koyun, keçi, domuz, köpek türü hayvanlar kendiliğinden türemişlerdi. Bunlar "ağır bir muhaceret yoluyla", yani göç ederek Karadeniz'in kuzeyinden ve Küçük Asya, yani Anadolu

Émile Durkheim'in 1923'te basılan *İktimal Taksim-i Amel* [*De la division du travail social*] adlı kitabı.

üzerinden Avrupa'ya ulaşmıştı. Keza Küçük Asya'dan ehilileştirilen hayvanların Kafkasya ve bütün Rusya boyunca kendi başlarına yürüyüp geldikleri ya da Marmara Deniz'i aşıkları söylenemezdi. Birtakım insan grupları nesiller boyunca sürmüş ufak yürüyüşlerle ve yöreden yöreye geçmek suretiyle, kimi zaman hızlı bir "muhaceret"le bu tahılları ve hayvanları Avrupa topraklarına getirmişlerdi.

Bu "muhacir" aynı zamanda "mucit" insanların mensup oldukları ırkı ortaya çıkarmak gerekiyordu. Hayvan sürülerini yönetenler ve tahıl getirenler o zaman Avrupa kıtasında bulunan sekene değildi. Getirenler "yabancı"lardı. Peki bu yabancılar nereden geliyorlardı? Bunlar brakisefal insanlarla meskün yerlerden, yani Ön Asya'nın en yakın yörelerinden gelmişlerdi. İsa'dan iki bin yıl önce Etiler'de bu özellikler görülmüyordu. Anadolu'nun bugünkü halkının çoğunluğunda da bunlar sürgit devam ediyordu. Bu tür bir "muhakeme" ya da usa vurma yönteminin elde edilecek sonuç şuydu: Neolitik uygarlık denilen toplumsal devrimi, "sosyal inkılâb"ı getirenler, bugün Anadolu'da sakin olan insanların cetleriydi. Bugünkü bilgilerimiz bizi bu sonuca götürüyordu. Eugène Pittard'ın bu paragrafı şu satırla son buluyordu: "Ön Asya'nın bugünkü Avrupa'nın anası olmuş olduğunu kabul iâzim gelir."

BAKIR ÇAĞI VE ETİ SEKENESİ

Şevket Aziz Kansu uzun uzun sırasıyla a) Pleistosen zaman ve insanın menşee ve evrimi bakımından Anadolu b) Holosen zaman medeniyetleri bakımından Anadolu ve c) Pleistosen ve Holosen zamanda Anadolu halkının antropolojisi'ni irdiledikten sonra antropoloji doğenti Dr. M. S. Şenyürek'in *Belleten*'de çıkan "Anadolu bakır çağı ve Eti sekencesinin kraniyolojik tetkiki" başlıklı makalesine gönderme yapıyordu.

Dr. M. S. Şenyürek'e göre Anadolu'nun kalkolitik ve bakır çağı se-

kenesinin çoğunluğu dolikosefal ve mezosefaldı. Bakır çağı esas sekene itibarıyla kalkolitiğin bir devamı gibi görünüyordu. Yani bu iki devir arasında Anadolu'nun ırkı bünyesinde bir değişiklik yoktu. Bu devirde brakisefaller nadirdi ve bir olasılık "müstevli"lere, yani oraya göç edenlere aitti. Bu inceleme Anadolu'nun eski sekencesinin dolikosefal olduğunu ve brakisefallerin sonradan geldiğini ortaya koyuyordu. Yukarıda Eugène Pittard'ın bulgularında görüldüğü gibi, Avrupa'da da yapılan incelemelerden dolikosefallerin brakisefallere önce geldiği çıkarsanıyordu. Böylece Anadolu'nun kalkolitikten önce gelen devirleri sekencelerinin dolikosefal olmuş olması olasılığı yüksekti.

Öte yandan elde bulunan veriler MÖ 2000 yılı dolayında Anadolu'ya yeni bir akın yapıldığını gösteriyordu. Bu akın Alpin ırktan olan Etiler tarafından yapılmıştı. Kraniolojik deliller "müstevli" Etiler'in yerli halkı imha etmediklerini, bilakis onlarla kaynaştıklarını ve onları temsile çalıştıklarını telkin ediyordu. Kalkolitik ve Bakır devirlerinde bulunan birkaç kafa da Alpin tipindeydi. Fakat Etiler yeni ve daha büyük bir Alpin akını temsil etmekteydiler.

Şevket Aziz Kansu buradan "Proto-Türk Anadolu Halkı'na varıyordu. Brakisefal kafa Alpli ya da Alpidinamik ırk tipine giren bugünkü Anadolu Türkleri'nin müjdecileri, ilk

habercileri Anadolu'nun Kalkolitik, Bakır ve Eti çağlarında ortaya çıkmıştı. Bunlara Şevket Aziz Kansu Proto-Türkler diyordu.

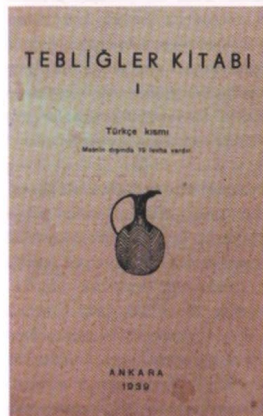
Elde bulunan osteolojik vesikalar Kalkolitik ve Bakır çağında, brakikafa, meso-kafa ve doliko-kafa tipi sekencesinin sırasıyla % 12,5, % 35,4 ve % 52,1 oranlarında olduğunu gösteriyordu. Bu durum ön tarihin başlangıcında Anadolu'da braki-kafa halkın doliko-kafa halkla karıştığını gösteriyordu. Çünkü meso-kafalı karışım sonucu oluşan oranın % 35,4 gibi yüksek bir oranda olması bunu kanıtlıyordu.

Demir çağı Anadolu sekencesi olan Etiler'de ise brakisefal oranı % 50'nin üzerindeydi. Bu devirden sonra Anadolu'ya yapılan akınlar Alpliler'in egemenliğini sürekli güçlendirmişti. Selçukluların ilk antropolojik incelemelerinde görüldüğü gibi en son Oğuz Selçuk akını da bu istilânın bir halkasıydı.

SONUÇ

Cumhuriyet Türkiye'sinde gündeme gelen antropoloji, bugün biyolojik antropoloji diye de tanımlanan "fizik antropoloji"ydi. İki dünya savaşı arası Kıta Avrupa'sında fizik antropoloji hâkim konumdaydı. Fizik antropolojinin tip bilimiyle yakın bağı vardı. Antropolojinin Türkiye'de sosyal bilimlere göre görece daha bir Batı ile kaynaşmış olan tıp âleminin öncülüğünde yol kat etmesi doğaldı. Atatürk ve yakın çevresi de Batı'da Türklerle ilgili önyargıların antropoloji aracılığıyla üstesinden gelinebileceğine inanıyordu. Ayrıca, antropoloji "lâ-dini" idi. Türkiye'de hilafet kaldırılmıştı. Laik bir bilim anlayışı antropoloji sayesinde yer edebildi.

20'li ve 30'lu yıllarda Türkiye'nin Avrupa'da ses getiren "bilimsel" uğraşı antropoloji oldu. Avrupa sosyal ve beşeri bilim dünyasında adı dahi geçmezken antropoloji sayesinde Türkiye saygın bir konum elde etti. Batı'da yayınlanan Antropoloji dergileri tarandığında bu, açık seçik

görülyordu. Türk bilim insanları bu alanda kongrelere katıldılar. Keza uluslararası düzeyde ün salmış antropologlar Türkiye'de çalıştılar, tarih kongrelerine katıldılar. Türkiye'deki araştırmaları övgüyle gündeme getirdiler. Bunlar arasında dünya çapında antropologlar vardı.

Türkiye'de antropoloji biliminin kurucusu Şevket Aziz Kansu idi. Fizik antropoloji dalında çalışmalarla ülke dışında sesini duyan ilk bilim insanlarımızdan biri oldu. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin de kurulmasına büyük ölçüde antropolojik bulgular onayak oldu. Ote yandan antropolojik çalışmalar Türkiye'de Darwinist çözümlemelere ortam sağladı; tarihin "evrimi" bir çizgiye oturmasına neden oldu. Antropoloji sayesinde tarih "lâ-dini" bir nitelik kazandı; tarihöncesi [pré-histoire] ve ön tarih [proto-histoire] "mukaddes" in dışına taşındı. Bu dönemlere özgü "kutsal" tarih anlayışı bilimsel bir tabana oturtuldu.

Antropolojik kaygılar Türkiye'de arkeolojiyi de tetikledi. Arkeolojik kazılar önem kazandı; yabancı arkeologların etkin olduğu arkeoloji bundan böyle Türk Tarih Kurumu'nun da uğraş alanına girdi. Türk Tarih Kongreleri ve Türk Tarih Kurumu'nun yayın organı *Belleteri*'den izlenebileceği gibi arkeoloji ve antropoloji birçok bilim insanının ortak alanı oldu.

Son olarak antropoloji beraberinde coğrafyayı da getirdi. Türkiye'de tarihliliğin geçmişte uzun yıllar coğrafyadan kopuktu. Antropolojinin "göç" sorunsalı coğrafyanın önemini akademik çevrelere kabul ettirdi. Jeolojik yapılanma coğrafya bilgisini de gerekli kılıyordu. Nitekim fakülte kurulurken adındaki Tarih ve Dil sözcüklerine Coğrafya da eklendi.

Antropolojik bulgulara dayanan Türk Tarih Tezi kimi kez abartılı boyutlar taşısa da, iki dünya savaşı arasında Batı'daki antropolojik birikimin Türkiye'ye uyarlanmasıydı. Antro-

poloji dünyasının saygın bilim insanlarının bulgularından yola çıkılarak kurgulanmıştı. Antropolojik verilerle dayanan Türk Tarih Tezi bir anlamda bağımsızlık savaşının ve ardından gelen Batı'yla ilgili düş kırıklığının kültürel sonucuydu. Alternatif Aydınlanma anlayışı Türk Tarih Tezi'ni ortaya çıkardı. Kurgulanan tarih anlayışı yeni bir kimlik inşa sürecinin önemli yapı taşlarından biri oldu. Batı'nın emperyal düşüncesi Osmanlı sekenesini uygarlaştırmıyorsa, fütühatattan başka bir kaygısı olmayan, yağmacı bir toplum olarak algılıyor: bu nedenle Anadolu'dan dışlanmasın gereken bir topluluk olarak görüyordu. Türk Tarih Tezi Ankara'nın Anadolu'ya tutunma, bu topraklarda yaşayan insanların geçmişine gönderme yaparak uygar kimliğini kanıtlayıp ve çağdaşlığa açılım özlemini ifade ediyordu.

Bir sonraki ve dizinin son yazısı: Şemsettin Günaltay ve Türk Tarih Tezi Eleştirilerine Yanıt

DİPNOTLAR

1. İlküml Kitapları – Tarih 5 – [Türk Tarih Kurumu tarafından yazılmış olan tarih kitapları arasında tutularak dokümanları beşinci sınıfları için Kültür Bakanlığına yazılmıştır] İstanbul, Devlet Basımevi, 1938.
2. Ali Tefik, *Fetih-i Tarih-i Umumi*, cild-i evvel, İstanbul: Karabat Matbaası, 1909.
3. Mehmed Murad, *Muhtasar Tarih-i Umumi*, 108-1 r. Harbi, Dersaadet, 127, s. 6-7.
4. Herbert George Wells [Çin Tarihinin Umumi Hatları – Maarif Vekâleti'nin emri ve tenzili ile müderris ve muallimlerden müsekkil bir heyet tarafından Türkiye nakledilmiş], beş cilt, İstanbul: Devlet Matbaası, 1927-1928.
5. Alfer İsmail, "Türkiye'de Antropoloji", *Antropoloji*, 4. Sayı, (1967-1968), s. 21-211.
6. Chevet Aziz, *Étude morphologique des crânes néo-calédoniens et des négres africains*, 1929. Paris, *Revue anthropologique*, avril-juin, pp. 116-146, 6 ill. et graphiques.
7. *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*, tome 7, Xie série, 1965, pp. 497-499. "... Étude morphologique des crânes de Néo-Calédoniens et de Négres africains. *Revue Anthropologique*, Bordeaux, 1929, pp. 117-146.
8. *L'Anthropologie (Paris)*, t. XLI, p. 622: Chevet Aziz, *Sur la morphologie des crânes trouvés dans un Hüyük (Tell d'Anatolie. Revue turque d'anthropologie*, 6e année, no 10, septembre 1930, pp. 3-17 et 25-30.
9. *L'Anthropologie (Paris)*, 1935, tome 45, s. 447-448. Aziz (Ch.). Deuxième contribution à l'étude craniologique des Élis (Hittites) *Revue turque d'anthropologie*, nos 15 et 16, 1934, pp. 105-109.
10. Dr. Chevet Aziz Kansu, *Craniologie de l'Anatolie*, *L'Anthropologie (Paris)*, tome 45, 1935, pp. 105-107.
11. "Aynıkültür hareketleri – Tarih Sergisi," *Yücel Kültür Mecmuası*, cilt VI, sayı 3, 1937, ilk Teşrin Sayısı, s. 77-78.

12. Zâfer Toprak, "Ali Reşad, Pozitivizm ve Fransız Bievrimi," *Tarih ve Toplum*, sayı 68, Ağustos 1989, s. 54-56.
13. Emile-Durkheim, *İktisadi Takasım-İmnel*, mütercim: A. Elif Midhat, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatı aded: 4, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1939 [1921].
14. Leon Duguit, *Hukuk-i Eşasıyeye – Birinci cilt: Kaide-i hukukiyeye – Devlet meselesi*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1939. İkinci cilt: Devlet-Nazariye-i umumiyye, mütercim: Menemencizade Edhem, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1940.
15. Eugène Perret/França Meclis-i Mebusan Kârib-i Umumişil, *Muhtasar Hukuk-i Siyasîyeye*, mütercim: Mülga Meclis-i Ayan Kârib-i Umumişil İsmail Müştak Birinci cilt, İstanbul: Milli Matbaa, 1927. İkinci cilt, İstanbul: Milli Matbaa, 1927. İkinci cildin ziyeli: Ankara: T.B.M.M. Matbaası, 1932.
16. Charles Gide/6 Charles Rist, *Histoire des doctrines économiques depuis les physiocrates jusqu'à nos jours*, 3. Edition, Paris Recueil Sirey, 1920. Fizyokratlardan Günümüze İktisadi Mezhepler Tarihî birinci cilt, tercüme edenler: Ahmed Hummer ve Şükrü Kaya, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1940. İkinci cilt, tercüme eden, Şükrü Kaya, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1927.
17. Charles Gide, *İlm-i İktisadi Derleri*, 4 cilt, Mütercimleri: Hasan Hâmid, Hasan Tahsin (Aynî) ve Mustafa Zühdi, İstanbul: Kanaat Matbaası, 1930-1935. Atatürk ünki tapışında bu dört cildin ilk cildi yer alıyordu.
18. A. Afennan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969.
19. Zâfer Toprak, "Radikal Sosyalist: Enternasyonal ve Cumhuriyet Halk Fırkası 1927 Kongresi," *Toplumsal Tarih*, sayı 106, Ekim 2002, s. 42-49.
20. Şevket Aziz, "Türklerin Antropolojisi," T.C. Maarif Vekâleti, Birinci Türk Tarih Kongresi – Konferanslar-Müzakere Zabıtları, 19. yy., s. 271-278.
21. *Türk Antropoloji Mecmuası*, sayı 11-12, 1931-1932.
22. Şevket Aziz Kansu, "Ankara ve civarının prehistoriesinde yeni bulgular," *İkinci Türk Tarih Kongresi – İstanbul 20-25 Eylül 1937 – Kongresin Çalımları, Kongreye Sunulan Tebliğler*, İstanbul: Kenan Matbaası, 1943, s. 35-48.
23. Şevket Aziz Kansu, "Şelçuk Türkleri hakkında antropolojik bir not ve neticeler," *İkinci Türk Tarih Kongresi – İstanbul 20-25 Eylül 1937 – Kongresin Çalımları, Kongreye Sunulan Tebliğler*, İstanbul: Kenan Matbaası, 1943, s. 140-146.
24. Şevket Aziz Kansu, "Alacahöyük'te bulunan skeletlerin antropolojik tedkiki," *Belleteri*, cilt 1, sayı 1 İkinci Kânun 1937, s. 180-191.
25. Şevket Aziz Kansu, *Türk Antropoloji Derleri I – Beşer paleontolojisi ve prehistoria malûmatı*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.
26. Şevket Aziz Kansu, *Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçe (İttihatçılık ve Enstitü ture d'anthropologie)*, İstanbul, Maarif Matbaası, [Beynelmîl XVIII inci Antropoloji ve Prehistork Arkeoloji Kongresi'nin hazırlanmıştır.]
27. *XVII inci Beynelmîl Antropoloji ve Prehistork Arkeoloji Kongresi İstanbul – Ankara 18-25 Eylül 1939 – Tebliğ Kitabı I*, Türkiye kısmı [Metnin dışında 19 levha vardır] Ankara: 1939.
28. *Türk Antropoloji Mecmuası – Türk Antropoloji ve Enoloji Enstitüsü tarafından yıldı bir neşrolunur – Fizik Antropoloji – Enoloji, Prehistoria, Folklor, Eugenik (Türkiye Antropoloji Araştırma Merkezi – Ankara), Direktör: Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu [Bu sayı Beynelmîl XVIII inci Antropoloji ve Prehistork Arkeoloji Kongresi için hazırlanmıştır.] Yı – Sayı 19-22 Eylül 1939, İstanbul, Maarif Matbaası, 1939.*
29. "18 inci Beynelmîl Antropoloji ve Prehistork Arkeoloji Kongresi," *Belleteri – Türk Tarih Kurumu*, cilt 1, sayı 11-12, Temmuz – Birinci Teşrin 1939, s. 464.

EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-4

TÜRKİYE'DE HİLAFETİN İLGASI VE MİSİR ULEMASININ TEPKİSİ

MEHMET Ö. ALKAN

Türkiye'de 3 Mart 1924 tarihi hem halifelik kurumu açısından hem de rejimin laik niteliği açısından dönüm noktası kabul edilir. Resmi tarihte de Cumhuriyet tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olarak hilafetin kaldırılması anlatılır. Bu yazıyla hem bu süreci hatırlatmak hem de bu vesile ile halifelik konusunda kendi arşivimde olan ve şimdiye dek gözden kaçan, Kahire'de Mart 1924'te yayınlanan bir risaleye değinmek istedim.

Son Halife
Abdülmecid
Efendi 3
Mart 1924'te
halifeliğin
kaldırılmasını
takiben
İsviçre'ye gitti,
sonra Fransa'ya
yerleşti.

Sebah & Joaillier,
Hatıra i
Uluvel, Portre
Fotoğraflarının
Çizilişi: 1840-1950
Bahattin Özlüncay.

Bilindiği üzere Kurtuluş Savaşı süresince "hilafet ve saltanat makamının" kurtarılması amacı siyasi hareket ve söylemin meşruluk dayanaklarından biri olmuştur. Oysa savaşın bitiminde ilk kaldırılan kurumlar da bunlar olmuştur. Daha Erzurum Kongresi'nde alınan kararların 2. maddesi aynen şöyledir: "Osmanlı Vatanı'nın tamâmiyeti ve İstiklâl-i millimizin temini ve makam-ı saltanat ve hilafetin masûniyeti için, kuvâ-yi milliyeyi amil ve irâde-i milliyeyi hâkim kılmak esastır." Benzer şekilde BMM'nin kuruluşu da: "makam-ı muallâ-yı hilafet ve saltanatı ve memalik-i mahrusa-i şahaneyi yed-i ecanibden tahlis ve taarruzatı defî maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi" şeklinde meşrulaştırılmıştır.

Savaşın bitimiyle birlikte Milli Mücadele'yi yürüten kadro arasındaki ayrılıklar da ortaya çıkacaktır. İlk ciddi çatlak saltanatın kaldırılması konusu ile başlar. İkinci önemli dönüm noktası, kelimelerin tam anlamıyla, bir gecede Cumhuriyet'in ilanına karar verilmesidir. Üçüncüsü ise hilafetin kaldırılması ile belirginleşmiş ve keskinleşmiştir. Bu üç olay aslında İslam dünyası ile olan ilişkilerde de kritik üç evreyi simgeler.

İlk kriz, hatırlanacağı üzere Mudanya Mütarekesi'nin ardından, Lozan Barış Konferansı için hazırlıkların başladığı sırada gündeme gelecektir. Bilindiği üzere Lozan'a hem İstanbul'daki Saltanat Hükümeti hem de TBMM Hükümeti birlikte çağırılmıştır. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti adına Tefik Paşa'nın Ankara'ya birlikte

tanatın kaldırılmasını ifade eden sert bir konuşma yapması üzerine hilafetle saltanatı birbirinden ayıran "Heyet-i Umumiye Kararı" hemen hazırlanmaya başlayacaktır. Bilindiği gibi saltanat bir kanunla değil, bir dizi "heyet-i umumiye kararı" ile kaldırılmıştır. Önce 30 Ekim 1922 tarihinde, "Osmanlı

Böylece TBMM kendisine halife seçme ve hal etme yetkisini vermiş olmaktadır.

Hatta aynı gün bu olaya dini bir renk de verilecek ve Meclis'in 309 numaralı kararı ile "Veladet-i Peygamberiye ve Hâkimiyet-i Milliye ilanına müsadif 1-2 Teşrin-i Sani İkasımı ge-

Ankara Hükümeti'nin 1 Kasım 1922'de aldığı saltanatın kaldırılması kararından 16 gün sonra VI. Mehmed İngiltere Hükümeti'nden sığınma isteyerek deniz yoluyla Malta'ya gider.

Boğos Türkulyan, 1916 İstanbul. İtira : Unusvet, Perire Fotoğrafının Çizimi: 18/6/1950, Bahattin Özuncay

VI. Mehmed Vahdeddin'in "halifeliği" değil, "saltanatı" "hal" edilmiş ancak halifeliği muhafaza edilmekle beraber, yurtdışına kaçmasıyla halifeliğinin de son bulduğu kabul edilmiştir. Böylece tarihte ilk kez bir parlamento yani TBMM halifenin halline karar vermiştir. Herhalde "icma-i ümmet" in bu kadar meşru olduğu bir başka örnek bulmak çok zor olsa gerek.

hareket etmeye yönelik teklif telgrafı Ankara'yı hiddetlendirecek ve saltanatın hızla kaldırılmasına vesile olacaktır. Buradaki ciddi sorun hukuki ve dini açıdan saltanat ve hilafetin ayrılmasının mümkün olup olmayacağı sorunudur. Ekte çevrimyazısını verdiğimiz risalede de bu konuya değinilmektedir. Hem Türkiye'de hem de İslam coğrafyasındaki ulema ve fukaha arasında saltanatın ayrılması ile ortaya çıkan "halife-i ruhani" (manevi halife) olma durumu anormal karşılanmış ve ona yapılan biat da tuhaf bir "biat" olarak kabul edilmiştir.

"VELADET-İ PEYGAMBERİYE" VE "HÂKİMİYET-İ MİLLİYE"

Meclis'te hilafet ve saltanatın ayrılıp ayrılmayacağı konusu uzun ve ilginç tartışmalara ve risale savaşlarına konu olur.¹ Çeşitli fikirler öne sürülür. Bazı mebuslar saltanat, halifelikten ayrılın ve kaldırılın derken, bazıları da halifeyi Meclis'in seçmesini önerir. Bir kısmı da saltanat ve halifelik birbirinden ayrılmaz, bu nedenle, eğer saltanat kaldırılırsa halifelik de kalkmış olur ki, böyle bir durum düşünülemez, diye itiraz ederler.

Gazi M. Kemal Paşa'nın duruma müdahalesi ve kesin bir dille sal-

İmparatorluğu'nun inkıraz bulup, TBMM Hükümeti teşekkül ettiğine dair "Heyet-i Umumiye Kararı" (Karar no:307) alınmıştır.² Kararda saltanatla hilafet birbirinden ayrılmış ve dikkat çekici şu ifade kullanılmıştır: "Türk Hükümeti'nin hakk-ı meşruu olan makam-ı hilafeti esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracağına karar verildi."

Bu Heyet-i Umumiye Kararı'nın ardından 308 sayılı "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hukuk-i hâkimiyet ve hükümrâninin mümessil-i hakikisi olduğuna dair heyet-i umumiye kararı" kabul edilmiştir. Kararda "Türkiye halkının hukuk-i hâkimiyet ve hükümrânisinin mümessil-i hakikisi olan TBMM" olduğu vurgulanarak "hâkimiyet-i şahsiyeye müstenit olan İstanbul'daki şekli hükümeti 16 Mart 1339 (1923)'den itibaren ve ebediyen tarihe muntakal addeylemiştir." deniyordu.

Hilafet bahsi ise yumuşak geçilmiş ve şu hüküm kararın sonuna eklenmiştir: "2-Hilafet: Hanedan-ı Âli Osman'a ait olup halifelige Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın imlen ve ahlakın erşet ve eslah olanı İntihab olunur.

Türkiye Devleti makam-ı hilafetin istinadgâhidir."³

cesinin ve müteakip günün bayram addinde karar verildi"⁴ deniecektir.

BİAT VE İCMA-İ ÜMMET MAKAMI OLARAK TBMM

Bu gelişmelerin ardından son Osmanlı Hükümeti, son toplantısını 4 Kasım'da Sadrazam Tefik Paşa başkanlığında yapacak, hükümet istifa-

sını padişaha sunacaktır. 5 Kasım'da Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Refet Paşa (Bele) tüm nezaretlere her türlü faaliyete son vermelerini tebliğ eder. 7 Kasım'da Bâbü'lî'deki sadrazamlık dairesi resmen boşaltılır ve 1831'den beri yayınlanmakta olan Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi *Takvim-i Vekayi*'nin yayınına son verilir. Saltanat ile hilafet birbirinden ayrılmış, şeklen "halife" unvanını koruyan VI. Mehmed Vahdeddin 10 Kasım'da son Cuma selemine katılmış, ancak hayatına ve

deneceği ve 2 gün sonra 34 numaralı Heyet-i Umumiye Kararı'yla "makam-ı hilafete İntihab buyurulan Abdülmecid Hazretlerine Türkiye Büyük Millet Meclisi namına emanat-ı mübarekeyi teslim etmek ve arz-ı tebrikat eylemek üzere bir heyet izamına karar verildi." denecektir.⁵

Son padişah VI. Mehmed Vahdeddin'in "halifeligi" değil, "saltanatı" "hal" edilmiş, ancak halifeligi muhafaza edilmekle beraber, yurtdışına kaçmasıyla halifelığının de son bulunduğu kabul edilmiştir. Böylece dünya tarihinde ilk kez bir parlamento, yani TBMM halifenin haline karar vermiştir. Herhalde "icma-i ümmet" in bu kadar meşru olduğu bir başka örnek bulmak çok zor olsa gerek. Daha da ilginç TBMM tarafından yeni halifenin seçilmesidir. Hal fetvasının okunduğu oturumun ardından yeni halife seçimine geçilmiştir. Toplam 163 mebusun katıldığı seçimde, Abdülmecid Efendi 148 oyla yeni halife seçilmiştir. Ayrıca diğer şehzadeler Selim Efendi ile Abdülhalim Efendi'ye 3'er oy verilmiş ve 9 kişi çekimser kalmıştır. Halife unvanı, saltanatla hak iddia etmeyeceğine

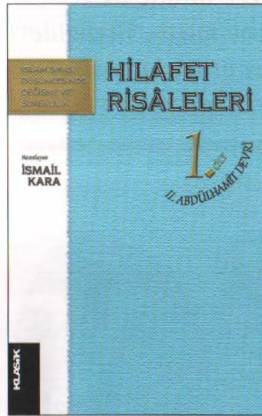
halifenin halinde de kendisini yetkili görecektir.⁶

HALİFELİ MECLİS HÜKÜMETİ VE HALİFELİ CUMHURİYET SİSTEMLERİ

Aslında saltanatın kaldırılması ve hâkimiyetin TBMM'de olduğunun ilanı ile ilginç bir süreç başlamıştır. Önce 1 Kasım 1922'den itibaren 29 Ekim 1923'e kadar yaklaşık bir yıl boyunca "Halifeli Milli Hâkimiyet" veya "Halifeli Meclis Hükümeti" sistemi gibi dünya tarihinde eşine rastlanmayan, oldukça özgün bir siyasal sistem ve dönem yaşandığına kuşku yoktur. Öte yandan daha önce altını çizdiğimiz gibi, kelimenin tam anlamıyla, bir gecede karar verilen ve Meclis içi siyasi dengeler nedeniyle ilan edilen Cumhuriyet'in ardından durum daha da ilginç bir hal almış ve hem halifenin hem de cumhurbaşkanının olduğu bir halifeli Cumhuriyet rejimi başlamıştır. Bu durum da 4 aydan fazla bir süre devam edecektir.

Bir oldubitti şeklinde ilan edilen "cumhuriyet" millî mücadelenin lider kadrosu arasında bir kez daha çatlak oluşturmaktadır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte halifelğin kaldırılacağı konusu ülke içinde ve dışında bazı kesimlerde bir endişeye dönüşmüş, basında yazılar çıkmaya başlamıştır. Lütü Fikri Bey'in mahkûm olacağı yazı ve Ağa Han'ın mektubu gazetelerde bu sırada yayınlanmıştır.

HİLAFETİN İLGASI VE RESMÎ DİNİN İKRARI

hürriyetine yönelik tehditleri bahane ederek 17 Kasım sabahı Boğaz'da demirli İngiliz zırhlısına sığınmıştır. Bunun üzerine ertesi gün, yani 18 Kasım'da dünya tarihinde ilk kez bir halifenin haline ve bir yenisinin seçilmesine TBMM karar verecektir. Bu İslam hukuku açısından da bir tür biat olarak yorumlanmıştı ve adeta TBMM halifelik konusunda "icma-i ümmet" olarak hareket etmişti.

Vahdeddin'in kaşığı ardından 313 numaralı Heyet-i Umumiye Kararı'yla ve kısacık bir cümleyle "hal fetvası" yayınlanarak "Vahidettin Efendi'nin hilafetten inhihiline karar verildi"

dair taahhütname alınarak 19 Kasım 1922'de, Şer'iye Evkaf Vekili Mehmed Vehbi Efendi'nin "uygundur" görüşü ile Abdülmecid Efendi'ye verilmiştir. Dinî alanın kontrol altına alınma ve dinî muhalefetin sindirilmesi süreci de bu sırada başlar.⁷

Ancak burada önemli olan konu daha 30B sayılı Heyet-i Umumiye Kararı'nda Türkiye Devleti'nin "makam-ı hilafetin istinatgâhi" olduğunun belirtilmesi ve belki bundan daha da önemlisi, izleyen süreçte TBMM'nin kendisini halife seçimine yetkili kılmasıdır. Kendisini halife seçiminde yetkili kılan TBMM, elbette

26 Recep 1342 günü miladi takvimle 3 Mart 1924 tarihi Türkiye tarihi açısından olduğu kadar, laiklik açısından da en çok atıf yapılan dönüm noktalarından biridir. Gerçekten de 2 Mart'ta teklif edilen birbiri ile ilişkili üç kanun ertesi gün 3 Mart'ta, art arda yasalaşmıştır. İlki 429 sıra numarası ile "Şer'iye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun" adını taşımaktadır.⁸ İkincisi 430 sıra numarası ile "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"dur.⁹ Üçüncüsü ise 431 sıra numarası ile "Hilafetin İlgasına ve

Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun" dur."

Bu üç kanun İnkılâp Tarihi anlatımlarının istisnasız tamamında laikliğin en önemli üç yasası olarak kabul edilir. Son kanun aslında İslam ve dünya tarihinin son "hal fetvası"dır ki bir TBMM kanunu şeklinde kabul edilmiştir.¹³ Hilafete dair kanun şöyledir: "Madde 1- Halife halledilmiştir. Hilafet, Hükümet ve Cumhuriyet tir ve mefhumunda esasen mün-

geçisi de henüz tam olarak açıklığa kavuşmuş değildir."¹⁴ Ancak Kahire her zaman önemli bir İslami merkez olma özelliğini korumuştur. 3 Mart 1924 tarihinde hilafetin ilgası ile birlikte, harekete geçecektir. Hilafetin ilgası, adeta yaklaşık 400 yıl evvel Mısır'dan alınan hilafetin geri kazanılması için bir fırsat olarak da yorumlanmış olabilir.

Mısır uleması hilafetin ilgasıyla hem Milli Mücadele'nin başından itibaren sempatiyle baktıkları Ankara

Bu durumu tam anlamıyla fırsat bil- lenler eksik değildi. Daha Türkiye'de hilafeliğin kaldırıldığının ertesi günü, 5 Mart Çarşamba Hicaz Kralı Hüseyin, 101 pare top atışıyla kendi hilafeliğini resmen ilan edecektir. Ancak oğlu Irak Emiri Faysal bile kabul etmekte tereddüt ettiği bu hilafeti Hindistan Müslümanları hiç tanımayacaktı. Ama aslında İngiliz emperyalizmine karşı savaşan ve hilafeti İngilizlere karşı bir silah gibi kullanmaya çalışan Bombay merkezli Müslüman hareket, hilafetin kaldırılmasıyla

"Prens Abdülmecid'in Müslümanların a'nâkında hiçbir biati yoktur, çünkü imametten şer'an maksut olan gaye mefkud ve zail olmuştur. Binaenaleyh memleketinde ikametden aciz olup ehl-i İslam tarafından memleketine iadesi gayr-ı mümkün olan bir şahsın biadinın daha Müslümanlar boynunda baki olduğunu ilan etmek, ne akıl ve hikmete muvafık ve ne İslamiyet ve Müslümanların şerehine layıktır."

demici olduğundan Hilafet makâmı mülgidir."

Aslında bu kısa cümle için TBMM içinde ve dışında olduğu kadar ülke içinde ve dışında da tartışmalar yapılmıştı. Halifenin olmadığı bir ortamda Cuma namazının kılınamayacağı bile belirtiliyordu. Ancak oluşacak tepkiden çekinildiği hemen göze çarpmakta ve bu konuda kısa süre içinde temkinli bir geri adım atıldığı gözlenmektedir. Zira hilafeliğin kaldırılmasından 5 gün sonra TBMM'ne sevk edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 20 Nisan 1340/1924 (16 Ramazan 1342) tarihinde kabul edilecektir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesi aynen şöyledir: "Madde: 2-Türkiye Devletinin dini, din-i İslamdır, resmi dili Türkçedir; makarrı Ankara şehridir." Hilafeliği kaldıran meclis resmi dini kabul etmiştir.

HALİFELİĞİN İLGASI VE HALİFELİĞİ KAPMA YARIŞI

Hilafetin, 1517'de Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır'dan, Memlûklere son veriliş Kutsal Emanetler'in getirilmesiyle alındığı bilinmekle birlikte aslında hilafetin alınış, Osmanlı'ya

Hükümeti'ne sert tepki vermişler hem de hilafelik konusunda arayışa başlamışlardır. Bu konuda saltanatın kaldırılmasından itibaren teyakkuza geçtikleri ve hilafetin ilgası ile de hemen toplantılara başladıkları anlaşılmaktadır.¹⁵ Mısır hilafet tartışmalarının yabancısı değil, tersine başlıca merkezlerinden biridir. Özellikle II. Abdülhamid döneminde Mısır'ın İngilizler tarafından işgali ile başlayan ve sonrasında artarak devam eden hilafet sorunu ve hilafet risaleleri tam bir külliyat oluşturmaktadır. Kadim dostum İsmail Karaşu ana kadar *Hilafet Risaleleri* başlığı altında ilk 5 cildini yayınlamış bulunuyor.

Aslında hilafelik ve saltanatın birbirinden ayrılması ve ardından Vahdeddin'in Türkiye'den kaçmasıyla hilafelik konusundaki tuhafılık da başlamıştı. Zira Vahdeddin kendisini hâlâ meşru halife olarak görürken, Abdülmecid TBMM tarafından yeni halife olarak seçilmişti. Aynı anda iki halifenin bulunduğu ilginç bir dönem başlayacaktı. Sürgünde iki halife vardı: Biri hâl ve sınır dışı edilen Abdülmecid, diğeri kendisini hâlâ halife kabul eden Vahdeddin.

elindeki silahı kaybederek güçsüz kaldığını hissetmiş ve Ankara'ya sert tepki göstermişti. Bu arada "halledilmiş" halife Abdülmecid de 12 Mart'ta bir bildiri ile dünya Müslümanlarına çağrı yapıyordu.

Sonuçta hiçbir meşru olarak kabul edilmese de 3 Mart 1924 sonrasında en az dokuz İslam halifesinin ismi- nin ortalıkta dolaştığı anlaşıyordu. Bunlar Vahdeddin, Abdülmecid, Hicaz Kralı Hüseyin, Mısır Kralı Fuat, Afganistan Emiri Amanullah, Haydarabad Nizamı, Yemen İmamı Yahya, Fas Sultanı Maula Yusuf ve Libya Şeyh Sunisiydi.¹⁶

MISIR'IN HİLAFET RÖVANŞINI ALMA GİRİŞİMLERİ

Halifeliğin kaldırılması Türkiye'den daha fazla dünyada yankı uyandırmıştır demek abartılı olmaz. İngiltere hilafelik konusundaki gelişmelerin en dikkatle izlendiği ülkedir. Abdülmecid'in sınır dışı edilmesiyle İslam dünyasında, özellikle Mısır ve Hindistan'da tepkiler ve gösteriler olur. Ancak özellikle Mısır'da hilafeliğin geleceği üzerine tartışmaların daha yoğun olduğu gözlenmektedir.

Mısır Kralı Fuad'ın halifeliğinin ilgasından medet umanların başında geldiği anlaşılmaktadır. Daha 15 Mart'ta El-Ezher Şeyhi, Türkiye'nin hilafeti kaldırma kararını tanımadığını açıklıyordu. Aslında tartışmalara yakından bakıldığında bir çelişki hemen dikkat çekiyordu. Bir yandan Türkiye'nin halifeliği kaldırma kararı kabul edilmemekte, tanınmamakta, ancak öte yandan Abdülmecid'in halifeliğinin sona erdiği kabul edilmektedir.

Cami-i Ezher vekili, Medaris-i Diniye müdürü, Cami-i Ezher ve sair me'âhid-i diniye Meclis-i Âlâ'sının Sekreteri, Medaris-i Diniye-i Kübra şeyhleri, Camii-i Ezher'in kısm-ı evveli ve sānevî ve âli şeyhleri, heyet-i kibar-ı ulemanın büyük bölümü, Medaris-i Diniye'de bulunan diğer ulema ve müfettişler bulunmaktadır. Türkiye'nin aldığı halifeliğin ilgası kararı ile Vahdeddin ve Abdülmecid'in halifelikleri tartışılmış ve ardından

Metinde Abdülmecid hilafeti meşru kabul edilmeyerek "şu halde hilafet-i şer'iyye değildir. Çünkü din-i İslam'da kendisinin razı olduğu şu şekli mahdud üzere hilafet yoktur. Umum Müslümanların mumaileyhe olan biatları dahi şer'an biat-ı sahiha değildir." şeklinde yorum yapılmıştır. Abdülmecid'in meşru bir halife olmama gerekçelerinden biri de "memleketinde ikamet, kendini ve ailesini himayeden aciz kaldığından" şeklinde belirtilmiştir.

Sonuç olarak Kahire'deki din adamları ve ulemanın Abdülmecid'in hilafeti konusunda şu kararı benimsedikleri vurgulanacaktır:

"Prens Abdülmecid'in Müslümanların a'nâkında hiçbir biati yoktur, çünkü imametten şer'an maksut olan gaye mefkud ve zail olmuştur. Binaenaleyh memleketinde ikametinden aciz olup ehl-i İslam tarafından memleketine iadesi gayr-ı mümkün olan bir şahsın biadının daha Müslümanlar boynunda baki olduğunu ilan etmek, ne akıl ve hikmete muvafık ve ne İslamiyet ve Müslümanların şerefine layıktır."

Alınan kararlarda Türkiye'deki hilafet makamının ilga edilmesi kararının İslam âleminde ıstırap yarattığından dem vurularak, hilafet meselesine dair katı bir karar vermek ve açık bir fikir oluşturmak gerekliliği üzerinde durulur. Bu amaçla bir yıl sonra 1925 yılının Mart ayında, hilafet kurumunu dinî ve İslami açıdan ele alan bir konferansın Kahire'de, Diyar-ı Mısıriye seyhülislamı riyaseti altında toplanacağı ilan edilmiştir. Mısır 400 yıl önce kaybettiği halifeliği geri alamayacaktır. Yaklaşık bir yıl sonra 1925 yılında yapılacak bir toplantıda konunun daha etraf-lica tartışılacağı belirtilmiştir. Ancak ne 1925 yılında ne de izleyen 1926'da Kahire ve Mekke'de, 1931'de Kudüs'te, 1932'de Madras'ta, 1945'te Cenevre'de bu konuda yapılan toplantılardan hiçbir sonuç çıkmamıştır.

SONUÇ YERİNE...

Saltanatla hilafetin ayrılması, Cumhuriyet'in ilanı ve nihayet hilafet

Halife Abdülmecid Efendi bir medrese ziyaretinden çıkarken. Sağ arkasında Ankara Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi Refet Paşa (Bele) görülüyor.

Cumhuriyetin 75.yılı 1973-1974 YKY yayınları.

Hilafet risalelerinin de baş merkezlerinden olan Mısır ve Mısır uleması Türkiye'de halifeliğin kaldırılmasının hemen ardından İslam hilafetinin dinî ve hukukî durumunu ve geleceğini tartışmak için 25 Mart 1924 tarihinde Kahire'de bir toplantı düzenlenmiş ve bir risale yayınlanmıştır. Osmanlıca tercümesi "Mısır Ülkesi Büyük Heyet-i İlmiye-i Diniye-i İslamiyesinin Hilafet Hakkında Verdikleri Karardır" adını taşıyan, Arapça ve İngilizce versiyonları da bulunan bildirinin üzerine basım tarihi olarak "1342-Hicri-1924 Miladi Senesi" yazmaktadır.⁶ Metinden anlaşıldığı kadarıyla Abdülmecid'in sınır dışı edilmesinin izleyen hafta tartışılıp kalem alınmıştır.

Toplantıya Şeyh-i Camii-i Ezher-i Şerif ve me'âhid-i diniye-i İlmiye-i İslamiye reisi başkanlık etmiştir. Katılanlar arasında Mahkeme-i Şer'iye-i Ulyâ Reisi, Diyar-ı Mısıriye Müftisi,

18 maddelik bir bildiri kaleme almışlardır.

"TÜRKLER ŞU İŞLERİYLE ÖYLE BİR BİDAT İHDAS ETTİLER Kİ..."

Kahire'de yapılan toplantı Halife Abdülmecid'in sınır dışı edilmesi sonrasında Abdülmecid'in hilafeti ve halifeliğin geleceğine dair düşünceleri içermektedir. Metinde önce hilafetin tanımı ve intikali meselesi üzerinde durulmuştur. Ardından "meclis-i vatani" diye adlandırılan TBMM'nin saltanat ile hilafeti ayırması ve "Prens Abdülmecid'i yalnız halife-i ruhani" yapması üzerinde durulur. Bu olayın kendisinin "bidat" olduğu belirtilirken, bu durumun ardından daha garip bir "bidat" ortaya çıktığı şu cümle ile vurgulanmaktadır: "Bu bidatin üzerine bir bidat daha ilave ettiler ki o da makam-ı hilafetin ilgası."

fetin ilgası ile süreç sonra ermemiş, tersine ortada bir belirsizlik bırakmıştır. Kimi çalışmalarda hilafetin ilgası "küreselliğin reddi, taşralılığın zaferi" olarak nitelendirilir. Sonuç olarak hilafet hâlâ "Hükümet ve

cumhuriyetin mana ve mefhumunda mündemec," olarak durmaktadır. Saltanatı kaldıran, halifeyi halleden, yeni halife seçen ve hilafeti ilga eden makam TBMM'dir. Halifeliğin ilgası sonrasında İslam dünyasında birçok

halife ortaya çıkmakla birlikte yeni ve meşru bir halifelik icat edilememiş, halife seçilememiştir.

MEHMET Ö. ALKAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

Mısır Ülkesi Büyük Heyet-i İlmiye-i Diniye-i İslamiyesinin Hilâfet Hakkında Verdikleri Karardır 1342- Hicri] — 1924 M[iladi] Senesi

Mühür
el-Mu'temeru'l-İslâmi'l-Âmm
ilî'l-Hilâfe
bi-Mısır
1342-1924

Mükâtebat zirdeki adrese olmalıdır:
Kâhire Hilâfet Konferansı Sekreter-i
Umumisi Faziletü'l Üstad-ı Şeyh
Hüseyn Vali Hazretleri, "Posta
Kutusu Numara 919"

1342 sene-i hicriyesinin 19 Şaban ve 1924 sene-i miladiyesinin 25 Mars [Mart] ayına muvafık Salı günü Faziletü'l Üstad-ı ekber Şeyh-i Cami-i Ezher-i Şerif ve me'âhid-i diniye-i İlmiye-i İslamiye reisinin riyaşeti altında ve faziletli Mahkeme-i Şer'iyeh-i Ulyâ Reisi hazretleri ve Diyar-ı Mısıriye Mufihisi ve Cami-i Ezher vekili ve Medaris-i Diniye müdürü ve Cami-i Ezher ve sair me'âhid-i diniye Meclisi-âlâ'sının Sekreteri ve Medaris-i Diniye-i Kübra şeyhleri ve Cami-i Ezher'in kısm-i evveli ve âli şeyhleri ve heyet-i kibâr-ı ulemanın kısm-ı âzâmnın ve Medaris-i Diniyede bulunan sair ulema ve müfettişler hazretlerinin azalıkları tahtında Medaris-i Diniyenin Müdüriyetinde icima eden heyet-i İlmiye-i diniye-i kübranın hilâfet-i İslamiye ve şüununu müzakere edip uzun mübahaseden sonra verdikleri karar vech-i atı üzeredir:

1- Prens [Halif] Abdülmecid'in İstanbul'dan hurucundan sonra hilâfet meselesi nâs beyinde çok kil ü kalî mucip olmuştur. Müslümanlar şer'ân üzerlerine vacip olan vazifelerini icra yolunda mübahase ve tefekküre ihtimam eviler. İşte bu sebepten Abdülmecid'in hilâfeti hakkında şimdi ve bundan sonra umumen Müslümanlar ittibâ-i vacip olan şey hakkında reyimizi ilan etmeği imnâş görüldük]

2- Hilâfet - İmamet dahi denir: Din ve dünyaca riyaşet-i immedir. Bunun kıvâmı ve esası milletin mesâlihine bakmak ve nâsi güzel (s.3) tedbir etmekdir. İmam hazretleri Şeriat Sahibi [Hz.

Peygamber] sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerinin dininin muhafazasında ve ahkâmının tenfizinde ve ahalinin umur-i dünyeviyesini muktezâ-yı şeriat üzere tedbirde onun naibidir.

3- İmam olan zat ehli'l hâll ü akdin biati vasıtasıyla imam tayin olunur. Yahut kendisinden evvel olan imâmın halife tayin etmesiyle olur. Ve lakin bununla beraber her halde [her halükârdal kendisinin satvetinden ve şevketinden korkarak riyaşesinin üzerinde hükmü nazif olmak şarttır. Şayet Müslümanlar imama biat edip de anlara karşı satvetini icradan aciz olduğu için hükmü nazif olmasa yahut selefi olan imâm kendisini istihlâf edip reayasına karşı infaz-ı ahkâmıdan aciz olursa ne biat ile ve ne de istihlâf tarikiyle imam olamaz. İmamet yalnız tağallup tarikiyle dahi hâsıl olur. Bir kişi halife yegalebe edip makamını gâsp ederse evvelkisi azl olunur. Bazı kere tağallube biat yahut istihlâf istishâb edilebilir. Nitekim geçmiş zamanlarda ekser hülefa için bu keyfiyet hâsıl olmuştur. İşte şu ahkâmın hepsi sâdât-ı Halefîyenin nusûs-i sarîhasından alınmıştır.

4- Madem ki imân reayanın umurunu tenfizde tasarruflı i tamma malikdir o halde umum tevliyyeler ve tayinler kendisinden sadır olup ancak ol makamdân istimdad etmek vaciptir. Ve vüzeranın tevliyyesi ve sair ekalim (s.4) ümerasının velayeti ve kudât ve hâkimlerin velayeti ve ordu kumandanlarının ve serhat muhafızlarının velayetleri gibi.

5- İmametten maksudun bizzat olan şeyin zevâliyle imametinin inkadâmı münhal olur. Kurlulmak imkânı olmamak üzere esir düşmek yahut milletin mesâlihini tedbirden aciz kalmak gibi her ne zaman kendisinden ahvâl-i Müslimini ve umur-i dini haleldar edecek bir şey sadır olursa bir fîtenin hudusunu mucip olmadıkça millet tarafından halli caiz olur. Eğer fîteniyi mucip olursa iki zararı daha hafif olanı icra edilir.

6- Prens [Sultan] Vahdettin'in hilâfetini teyit eden Müslümanlar

مصر اوليك مى بىوك
هيت علميه دينيه اسلاميه سنك

خلافت خراسى كر بن عربى نضالارى قرار

1342 — 1924 م سنه

مكتابات زيردى كركنه اوليد:

خلافت خراسى كر بن عربى نضالارى قرار
تبع حيان والى حشرى شارى ١٠ بونه كورلى توبر ١٩٩٩

— A —

١٠ - بيات سنك داز حيت ديه دىماله لى

الفرادى دى دىماله لى

١١ - كركنه عظيمه موزموت لىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

دىماله لى دىماله لى لىماله لى دىماله لى دىماله لى

esbab-e mâlûmeden dolayî halîlle rıza gösterdiler ve mumaileyhin halli mustahak olduğuna da itikâd ettiler. Ondan sonra Türkler Prens Abdülmecid'i halife tayin ettiler, kuvve-i saltanatın kendisinden nez'ini ilan ettiler. Bu işin

icrasını kendilerinin meclis-i vatanilerine havale ettiler. Prens Abdülmecid'i yalnız halife-i ruhani yaptılar.

7- Türkler şu işleriyle öyle bir bidat ihdas ettikleri ki şimdiye kadar hiç Müslümanlar bunu bilmiyorlardı. Bu bidatın üzerine bir bidat daha ilave ettiler ki o da makam-ı hilâfetin ilgası.

8- Prens Abdülmecid'in hilâfeti şu halde hilâfet 4 şer'îyye (5.5) değildir. Çünkü din-i İslamda kendisinin razı olduğu şu şekli mahdud üzere hilâfet yoktur. Umum Müslümanların mumaileyye olan biatleri dahi şer'an biat-ı sahiha değildir.

9- Şundan sarf-ı nazar ederek biati sahih desek mana-yı hilâfetin tahakkuku için şart kılınan hüküm nâzil olmamıştır.

10- Eger farz olursa ki Prens Abdülmecid hilâfet vâsfasına mana-yı şer'îyle tamamen haiz olmuş idi lakin Türklerin kendisine olan galebesinden sonra umur-ı din ve dünyayı tedbirle memleketinde ikamet, kendini ve ailesini himayeden aciz kaldığından vâsfa-ı mezkûrdan tecerrüt etmiştir.

11- Şu mâ-takaddemin hepsinin neticesi: Prens Abdülmecid'in Müslümanların a'nâkında hiçbir biati yoktur çünkü imametten şer'an maksut olan gaye mefkud ve zail olmuştur. Binaenaleyh memleketinde ikametden aciz olup ehl-i İslam tarafından memleketine iadeti gayri-i mümkün olan bir şahsın biatının daha Müslümanların boyunduna baki olduğunu ilan etmek, ne aklî ve hikmetle muvafık

ve ne İslamiyet ve Müslümanların sercine layıktır.

12- Din ve ehl-i İslamın (İlâ-yı şanını, Müslümanların tevhid-i câmiâ edip hilâfet-i rabita-i kaviyyeyle irtibatlarını muçip ve mütezamin (5.6) olan makam-ı hilâfetin, din-i İslam ve bütün Müslümanların indinde temsil kabul etmez bir ehemmiyeti olduğuna nazaran bütün Müslümanların üzerine vacip olan şey şu hilâfet meselesine ihtimam-birle lâzım gelen esasatını, ahkâm-ı diniye-i İslamiyye muvafık ve Müslümanların kabul ve razı oldukları usul ve nizamat-ı hükûmîyelerine gayrî münafî olan kavaid üzerine vaz etmektir.

13- Türklerin makam-ı hilâfeti ilga ve Prens Abdülmecid'e galebeleriyle ihdas etmiş oldukları şedit bir velvele ve heyecan-ı elfkâ, âlem-i İslamiyeti öyle bir ıstırab-ı bâl ve perişanî-i hale sevk etti ki bu ahval ile hilâfet meselesine dair katı bir karar vermek ve bir fikir-i sahihtitihaz etmek ve hilâfeti sahih bir zat tayin ve ihtiyar etmek, ancak büyük bir sükûnet ve imân-ı nazarla cihat-ı muhtelifenin vech-i nazarlarına kesb-i ittidadın sonra mümkün olabilir.

14- Bu esbaba mebnî dinî ve İslamî bir konferans teşkil olunmalıdır. Kâffe-i millet-i İslamiyeyi temsil eden zevat davet olunmalıdır. Hilâfet-i İslamiye kime isnal olunacağı hakkında katı bir karar vermek için teşekkül edecek olan bu konferans misrû'l-Kahire'de Diyar-ı Misriye şeyhülislam riyaseti altında olacaktır. Çünkü Misrî Ülkesi Âlem-i İslam arasında

mümtaz bir hale maliktir ve konferansın akdi 1343 senesi şehr-i şabanında olacaktır. (Mars 1925 Miladî) (5.7)

15- Hilâfet meselesine dair himiyet-i diniye ve İslamiyelerini ihzar eden bütün zevata teşekküller ederiz.

16- Teşekkürat-ı azimemizi din-i İslamdan başka bir din ile müteedeyyin olan milletlerle o milletlerin devletlerine, şimdiye kadar şuûn-i hilâfet-i İslamiyye tedahûlden uzak kaldıklarını ihzar ve ilan ettiklerinden teşekkürat-ı kesremizi ilan eder ve hilâfet meselesinin sırf bir mesele-i İslamiye olup kendi dairesinden çıkarılmamasını ve ehl-i İslamın başkasından maada hiçbir kimsenin ihtimam etmemesini mîllet ve düvel-i mezkûrenin mülahaza etmelerini rica ederiz çünkü âlem-i İslam bütün milletlerle selamet ve sükûnetle yaşayıp tabiatıyla ruh-ı uvdandan biri olan kavaid-i diniye-i hakkasını muhafaza etmek istiyor.

17- Bütün Müslümanların şu mesele-i mühemmede ağah olmaları için muhtelif cihatta olan âlem-i İslam ve sair milletlere şu ilâ-ı dininin 12â'a ve tamimini münasib gördük.

19 Şaban sene 1342

Kahire fi

(25 Mars sene 1924)

İmzalar (S.8)

Not: Meinde yaptığım yanlışlarımı düzeltmek ve daha az hatalı bir çevirmiyi hazırlamaya vesile olan İsmail Kara ya şükranlarımı sunarım.

DİPLOTLAR

1. Mete Tunçay, **Tek-parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)** (Ankara: Yurt Yayınları, 1981) s. 68 vd.
2. "Osmanlı İmparatorluğu'nun mülkânı olduğuna (rikâsîne) ve Büyük Millet Meclisi Hükûmeti teşekkül ettiğine ve yeni Türkiye Hükûmeti'nin, Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hükûd-i millî dâhiline yeni vârisi olduğuna ve Teşkilat-ı Esasîye Kanunu ile hukuk-ı hükûmânî Millet'in nefsinin verildiğine İstanbul'daki parlâhâşîh madam ve tarîhe mütâallik bulunduğuna ve İstanbul'da meşru bir hükûmet mevcut olmayıp İstanbul ve civarın Büyük Millet Meclisi'ne ait ve binaenaleyh araların umur-ı vâdesinin de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmesine ve Türk Hükûmeti'nin hakk-ı meşrûu olan makam-ı hilâfeti eser bulunduğunu nemelehnen elnden kurtaracağına karar verildi" **Düstur Üçüncü Tertip Cilt 1** (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929) s.149.
3. **Düstur Üçüncü Tertip Cilt 3** (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929) s.153.
4. "12 Rebiülevvel gecesiyi gününün bayram adâi hakkında Heyet-i Umumiye Kararı" **Düstur Üçüncü Tertip Cilt 3** (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929) s.154.
5. "Vahidettin'in hâli hakkında Heyet-i Umumiye Kararı" (18 Teşrin-i Sani 1328) **Düstur Üçüncü Tertip Cilt 3** (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929) s.164.
6. "Abdülmeccid Efendi Nerdinde bir heyet izamına dair Heyet-i Umumiye Kararı" (20 Teşrin-i Sani 1330) **Düstur Üçüncü Tertip Cilt 3** (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929) s.166.

7. Burada ayrıntısına değinmek mümkün değildi, ancak bir not olarak kaydetmek isterim ki ram o sıralarda "Sura-yı Evkaf Teşkilatına dair" düzenlemelerle "Tevkifat-ı Evkaf-ı İslamiye Heyet-i Talimatnamesi" ve "İftâ Heyet-i Talimatnamesi" bir anlamda hem dinî alanı hem de dinî mahallâtî derentim altına alarak ilkinin içine, ilkinin-i Vataniye Kanunu'nda 15 Nisan 1923'te yapılan bir değişiklikle, Saltanatın lağvına dair kararnameye karşı sızle ve basın yoluyla muhalefet etmek vatan harîlî kapsama alınmış ve idamla cezalandırılmıştır. "Heyet-i Vataniye Kanunun Birinci Maddesinin Tadıldı Hakkında Kanun" **Düstur Üçüncü Tertip Cilt 4** (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929) s. 31.
8. Tarih Zafer Tunay'a, **İslamcılık Akımı** (İstanbul: Simavi Yayınları, 1991) s. 146-147 dn/2 ve Neşet Hakkı Uluğ, **Halifeliğin Sonu** (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1973) s. 96-97.
9. "Şer'iye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun" Karan No. 429 Kabul Tarih: 3 Mart 1340 (1924) **Resmî Gazete No.63** 3 Mart 1340/1924 (Öğüstür 3). Tertip Cilt 5 (İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası, 1931) s.667.5.665-666 929 no.lu yasa ile ilk yasa ile iki bakanlık (Şer'iye ve Evkaf Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti) kaldırılmış yerlerine başbakanlık (reislik) kurulmuştur. İkincinin yerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Reisliği, ikincisinin yerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti kurulmuştur.
10. "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"; Karan No. 430 Kabul Tarih: 3 Mart 1340/1924 **Resmî Gazete No.63** 3 Mart 1340/1924 (Öğüstür 3). Tertip Cilt 5 (İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası, 1931) s. 667.

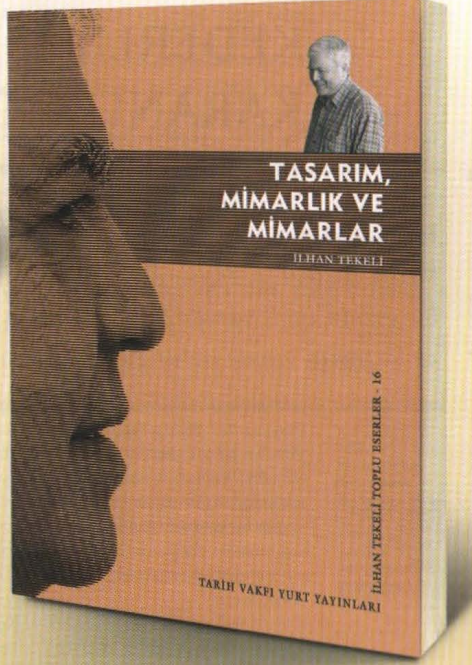
11. "Hilafetin İlgasına ve Hânedânı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Kaldırılmasına Dair Kanun Maddesi" Karan No. 431 Kabul Tarih: 3 Mart 1340/1924 **Resmî Gazete No.63** 3 Mart 1340/1924 (Öğüstür 3). Tertip Cilt 5 (İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası, 1931) s.667.5.668-669.
12. 1517'de Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlılar gâvîlî kabul edilen hilafet "ve Cumhuriyet maale ve mefhumuna esasen mütemdîm olduğu" kabul ediyordu. Osmanlı tarihinde 15 halife padişah "hal" edilmişti (Ancak Mustafa iki defa hal edilişliği için toplam 16 kez halife sultan hall' edilmis olmaktadır.) Yine bunlardan iki padişahın, II. Murad ve III. Ahmed'in hal'leri kendi istekleriyle dayırlı "terazı" şeklinde olmuştur.
13. Bu konuda son yıllarda yayınlanan bir çalışma için Namik Sınan Turan; **Hilafetin Tarihîsel Gelişimi ve Kaldırılması** (İstanbul: Altın Kitaplar, 2004) ayrıca bkz. Ayşe Hür, Kemalist Devrim'in Dönümeç Hâsîletinin Son Günlüğü" **Toplumsal Tarih No.48** (Nisan 2006).
14. Bununla beraber o kadar Kemalizm ve İslam Düşüncesine kanununda şimdiye dek dikktatı çekemeyen fakat ilybir kaynak (1926bk. İskender Çelebi ve François Geogorç; Kemalizm ve İslam Düşüncesini İstanbul: Arba Yayınları, 1990) s. Maged Mısırlı, "Düçüm ve Reform, Misr ve Kemalizm Türkiye" özetle 2 s.111-117.
15. Hüsnü Şimşir, "Halifesi 75 Yılı" **Mülkiyetler Birliği Dergisi Cilt:XXII**, No.215 s. 25.
16. İki nüsyeye değinen görülebilir tek kaynak için bkz. Hüsnü Şimşir, "Halifesi 75 Yılı" **Mülkiyetler Birliği Dergisi Cilt:XXII**, No.215 s.21-22.

İlhan Tekeli Toplu Eserler I- XVI

XVI. Kitap TASARIM, MİMARLIK VE MİMARLAR Ocak 2011, ISBN 978-975-333-259-0

329 sayfa, 24 TL
Şubat 2011

İlhan Tekeli, bir şehir ve bölge plancısı olarak, insan aklının iki farklı ürünü olan "tasarım" ve "planlama"nın birbiriyle ilişkisinin ve farklılıklarının nasıl kurulabileceği problemiyle birlikte yaşamıştır. Bu nedenle planlama konusunda olduğu gibi tasarım konusunda da yazmıştır. Planlama konusundaki yazılarını Toplu Eserlerin yedincisi olan *Akılcı Planlamadan Bir Demokrasi Projesi Olarak Planlamaya* kitabında bir araya getirmişti, on altıncı kitapta da tasarım konusundaki yazılarını bir araya getirerek bir tartışmalı alanın diğer ucundaki düşüncelerini de derli toplu olarak görülmelerini sağlıyor.

Tekeli bu problemle bir eğitim kurumunda yitip geçtiği için ilk olarak "tasarım" "planlamanın" öğretilirliği konusundaki farklılıklar üzerinde yazıcaak durumun kalmıştır. Mimarlık eğitimi veren öğretim üyeleri, geçmişte daha çok, fakat günümüzde daha az olmak üzere başarılı tasarımın Allah vergisi bir yetiyle yapılabileceğini, bu yetisi olmayaların mimarlık pratiğinin başka alanlarına yönelmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Tekeli'nin tasarım konusundaki ilk yazılarını bu görüşün karşısında yer alarak, tasarım etkinliğinin bilimselleştirilmesinin olanakları üzerinde yoğunlaşmıştır.

I. Kitap
**BİRLİKTE YAZILAN VE
ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU**
Ekim 2007, ISBN 978-975-333-212-5
278 sayfa, 19 TL

II. Kitap
**TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK
VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI**
Şubat 2008, ISBN 978-975-333-217-0
334 sayfa, 24 TL

III. Kitap
GÖÇ VE ÖTESİ
Eylül 2008, ISBN 978-975-333-221-7
236 sayfa, 18 TL

IV. Kitap
**CUMHURİYETİN
BELEDİYECİLİK ÖYKÜSÜ
(1923-1990)**
Şubat 2009, ISBN 978-975-333-226-2
338 sayfa, 26 TL

V. Kitap
**KÜLTÜR POLİTİKALARI VE
İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA
DOĞAL VE TARİHİ
ÇEVREYİ KORUMAK**
Ağustos 2009, ISBN 978-975-333-230-9
322 sayfa, 23 TL

VI. Kitap
**KENTSEL ARSA, ALTYAPI VE
KENTSEL HİZMETLER**
Ehim 2009, ISBN 978-975-333-231-6
202 sayfa, 16 TL

VII. Kitap
**AKILCI PLANLAMADAN,
BİR DEMOKRASİ PROJESİ
OLARAK PLANLAMAYA**
Ekim 2009, ISBN 978-975-333-233-0
374 sayfa, 23 TL

VIII. Kitap
**MODERNİZM, MODERNİTE VE
TÜRKİYE'NİN KENT
PLANLAMA TARİHİ**
Kasım 2009, ISBN 978-975-333-234-7
236 sayfa, 18 TL

IX. Kitap
**İSTANBUL VE ANKARA İÇİN
KENT İÇİ ULAŞIM TARİHİ YAZILARI**
Şubat 2010, ISBN 978-975-333-239-2
286 sayfa, 21 TL

X. Kitap
**MEKANSAL VE TOPLUMSAL
OLANIN BİLGİBİLİMİ YAZILARI**
Mart 2010, ISBN 978-975-333-241-5
304 sayfa, 22 TL

XI. Kitap
**SANAYİ TOPLUMU İÇİN
SANAYİ YAZILARI**
Ağustos 2010, ISBN 978-975-333-249-4
356 sayfa, 25 TL

XII. Kitap
**GÜNDELİK YAŞAM,
YAŞAM KALİTESİ VE
YERELLİK YAZILARI**
Ağustos 2010, ISBN 978-975-333-249-1
226 sayfa, 17 TL

XIII. Kitap
**KONUT SORUNUNU
KONUT SUNUM BİÇİMLERİYLE
DÜŞÜNMEK**
Ekim 2010, ISBN 978-975-333-253-8
272 sayfa, 20 TL

XIV. Kitap
**TARİHSEL BAĞLAMI İÇİNDE
TÜRKİYE'DE
YÜKSEKÖĞRETİMİN VE
YÖK'ÜN TARİHİ**
Ekim 2010, ISBN 978-975-333-255-2
400 sayfa, 28 TL

XV. Kitap
**TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA VE
KENT ARAŞTIRMALARI
TARİHİ YAZILARI**
Ocak 2011, ISBN 978-975-333-258-3
408 sayfa, 29 TL

TARİH VAKFI ARŞİVİ'NDE BULUNAN NAZİM'İN İKİ MEKTUBU

KEDERLİ, ISLAK, KARANLIK GÜNLER'

İPEK ÇALIŞLAR

Tarih Vakfı Arşivi'nde Necmeddin Sahir Silan Fonu'ndaki belgeler tasnif edilirken Nazım Hikmet'in dayısı Ali Fuat Cebesoy'a hapishaneden yazdığı iki mektup çıktı. Bu yazıda 1938 yılında kaleme alınan bu mektupların hangi koşullarda yazıldığını ve Nazım'ın içinde bulunduğu durumu ortaya koymaya çalıştım.

Nazım Hikmet
Çankırı
Cezaevi'nde,
1940.

Cumhuriyet'in 75. yılı
1923-1993.

1928 yılından itibaren kapısı polis tarafından en çok çalınan isim Nazım Hikmet'ti. Çalınan her kapı beraberinde ağır hapis yılları getiriyordu. 1932'de bir yıla yakın hapis yatan Nazım Hikmet, Cumhuriyet'in onuncu yılı için ilan edilen af sayesinde eve dönebilmişti.

Mustafa Kemal'in, Nazım Hikmet'in şiirlerini gramofondan dinlediği bilinir; Nazım'ı sofrasına davet ettiği, onun da "Ben Deniz Kızı Eftelya değilim" diyerek gitmediği kulaktan kulağa fısıldanırdı.

Nazım'ın büyük dayısı ve Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Ali Fuat Cebesoy, sofa davetinden söz ederken farklı bir anlatıya yer veriyor: "Beni huzuruna çağırmasın" derdi. "Belki bir kusur işlerim, bir terbiyesizlik yaparım. bana çıkışır, gözünden düşerim." derdi. Çünkü Nazım gayet dik kafalı bir adam. Yani kumanda altına girmeyen bir adam. Atatürk isterdi ki, kendi kalıbına girsin herkes..."

1937 yılında, Ankara Nazım'ın hapse atılacağı dedikodusu ile çalkalanıyordu. Eski dostu Şevket Süreyya, Nazım'ı Ankara'ya çağırdı, onu Emniyet Müdürü Tayfun Sökmensüer ile bir araya getirdi, kimi devlet yetkilileri ile tanışmasını sağladı. Ancak İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile bir türlü buluşturamadı.

O günleri şöyle anlatmıştı Şevket Süreyya: "Dedim ki sen bir müddet Ankara'da kal, bende kalabilirsin, kardeşinde kal, ama kal. İki ay kadar da bir gezi yap Anadolu'da. Doğuya git, batıya git. Nereye gidersen git. ... O sırada İstanbul'a döndü. Gideyim, eşyayı, şunumu alayım geleyim, demiydi."

Şevket Süreyya, "Ben buna da taraf-tar değildim. Gitti bu sırada bir durum oldu..." diyor.¹

Nazım, 1938 yılının 17 Ocak'ında, Mustafa Kemal'in hastalığının fark edildiği günlerde tutuklandı. Dayısına başvurulması için Piraye'ye üst üste mektuplar yazdı. "Hiçbir suçum olmadığını göğsümü gere gere haykırabilirim" diyordu. Mustafa Kemal'in çocukluk arkadaşı ve Milli Mücadele'nin önde gelen komutanlarından Ali Fuat Cebesoy Nazım Hikmet'in büyükbayısı idi. Cebesoy, Nazım'ın başına gelenlerde, dahiliye vekili Şükrü Kaya ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın doğrudan rolü olduğunu yıllar sonra anlatmıştı:

"Şimdi çıkıyor bir dahiliye vekili (Şükrü Kaya), iş kalmıyor. E kendisini Mustafa Kemal'e işgüzar bir adam gibi göstermek istiyor. ... 'Bunların başı Nazım' diyor mesela. Atatürk itiraz ediyor. 'Böyle bir şey ben zannetmiyorum' diyor. 'Bu kadar Türk ruhunu duyan bir adam, bu kadar milliyetçi ruhu duyan bir adam enternasyonal olamaz' diyor. 'Buna imkân yok diyor.

'Hayır var' diyor. Bu sefer gidiyor Mareşal'e. Atatürk'e kabul ettiremeyince Mareşal'e gidiyor. Mareşal askerlikten başka o kadar çok malumatsız olmayan bir adamdır. Biraz da fazla

şarkçıydı. ... O da kadere inanan bir adamdı yani gidiyor onu kandırıyor.

Şükrü Kaya ... bazı adamlar buluyor. Nazım Hikmet'in şiirini kopya ettiriyor, orduya dağıtıyor, ondan sonra Müşir tabii, Mareşal (Fevzi Çakmak) kuşkuluyor, bunu tevkife karar veriyor. Bir taraftan da geliyor, 'yazık oluyor bu çocuğa, müdahale etmeniz de biraksalar'.

Gazi, 'Dikkat et diyor, bu senin işindir' diyor. Bana kurtar diyorsun, gidiyorsun Mareşal'e de yakala diyorsun bu adamı.' Nihayet hastalandı Gazi. Onun hastalığından istifade ettiler, onu ... iki divan-ı harp aynı vakadan dolayı işer seneye mahkum ettiler."⁴

İKİ KEZ MAHKUM EDİLDİ

Nazım, tutuklanınca hemen Ankara'ya gönderilmişti.

Askeri Ceza Kanunu'nun 94. maddesi uyarınca askeri, disipline karşı kiş-kırtmakla suçlanıyordu. Ankara Harp Okulu'nda yargılandı. İddianamesinde "isyan ve ihtilal koken kitaplarından" söz ediliyordu. Askerlerden oluşan mahkeme heyetinde sadece bir kişi hukuk eğitimi görmüştü. 15 yıla mahkum edildi.

O sırada komünist diye fişlenmiş önemli isimler, Hikmet Kuvılcımlı, eşi Fatma Nudiye Yalçı, Kemal Tahir de askeri isyana teşvik iddiasıyla tutuklanmış ve Donanma Davası diye anılan yeni bir dava icat edilmişti. Mahkum Nazım Hikmet de bu davanın sanıkları arasına dahil edildi. Komünizmi ceza kanuna dahil eden 141. ve 142. maddelerine tam olarak güvenilememiştir.

Tutuklular, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olan Goeben (Yavuz) zırhlısına doldurulmuşlardı. Koşullar feciydi. Sonuç da feciydi, Nazım 20 yıl hapis cezasına mahkum edilmişti. 20 yıl temyizde biraz indirildi ve sonuçta Nazım Hikmet toplam 28 yıla mahkum edildi. Yani 1966 yılına kadar hapis yatacağı.

AF DİLEKÇELERİ

Bu ağır mahkumiyet devlet katında bile rahatsızlık yaratmıştı. Mutlaka hapisten çıkacağına inanan Nazım Hikmet, çaresizlik içinde kâh dayısı Ali Fuat'a, kâh ondan gelen öneriyle devlet katına sürekli dilekçeler yazdı ve suçsuz olduğunu anlattı. Mektup-

na teşvik etmedim... Kemalizmden ve senden adalet istiyorum." diyordu.⁵

1938 yılının son günü Nazım Sultanahtet Cezaevi'ne nakledildi. Kemal Tahir ile Hikmet Kuvılcımlı ile birlikte kalacaklardı. Atatürk ölmüş, temyiz başvurusu da reddedilmişti. Nazım, önünde uzanan zindan yıllarını gör-

O sırada komünist diye fişlenmiş önemli isimler, Hikmet Kuvılcımlı, eşi Fatma Nudiye Yalçı, Kemal Tahir de askeri isyana teşvik iddiasıyla tutuklanmış ve Donanma Davası diye anılan yeni bir dava icat edilmişti. Mahkum Nazım Hikmet de bu davanın sanıkları arasına dahil edildi.

lardan ilki Atatürk'e hitaben kaleme alınmıştı.

"Romantik Komünist" isimli Nazım biyografisinde, bu mektubun dönemin işçileri Bakanı Şükrü Kaya'nın teşvikiyle yazıldığı anlatılıyor.

Genç savcı ve Nazım hayranı Haluk Şehsuvaroğlu mektubu Çankaya'ya göndermeden önce kopyasını almıştı. Ali Fuat Cebesoy'a göre Şükrü Kaya'ya teslim edilen mektup, çok hasta olduğu için Atatürk'e verilmedi.

17 Ağustos 1938 tarihli mektupta Nazım "Türk inkılabına ve senin adına and içirim ki suçsuzum. Askeri isya-

dü. Rapor ile tahliye edilme ihtimalini zorlayacaktı. Dönemin kanunları ağır cezaya mahkum olmuş ağır hastaları hapisten çıkartmaya imkân tanıyordu. Nazım da bir verem raporu almak için çırpınmaya başladı.

Piraye'nin oğlu Memet Fuat'ın anlatımına göre, aslında hasta olmayan Nazım, hasta bir mahkumun tükürüğü ile rapor alıp geçici salıverilme imkânına kavuştu.⁶

Nazım'ın tahliye edildiği günler, siyasetin rahatladığı günlerdi. İnönü, Atatürk ile çatışanları Türkiye'ye davet ederek bir özgürlük havası estirmişti. Büyükdası Ali Fuat Cebesoy Bayındırlık Bakanı olmuş, Adalet Bakanlığına liberal fikirleriyle tanıyan, Fethi Okyar getirilmişti.

TAHLİYE EDİLDİĞİNDE KAÇMAK İSTEMİŞTİ

Kendisini bekleyen kötü günlerin kokusunu alan Nazım, yurtdışına kaçmak istiyordu. Dostu Nail V. ile Türkiye Komünist Partisi'ne haber gönderdi, kaçma dileğini iletti. Parti, ne hikmetse, mahkumların yakında salıverileceği düşüncesindeydi. Artık parti üyesi olmayan Nazım'ın kaçışını engellediler.⁷

Nazım evde oturmaktan sıkılmış sosyalist gezmeye başlamıştı. İki de-

Milli Mücadele'nin önde gelen komutanlarından Ali Fuat Cebesoy mektupların yazıldığı tarihte Konya bağımsız milletvekiliydi.

niz subayı onu Genelkurmay'a ihbar edince, Nazım'ı yeniden sağlık muayenesine gönderdiler. Cigerlerinin pırıl pırıl olduğu ortaya çıkınca, Nazım temmuz başında yeniden hapis-haneyeye girdi. Toplumsal Tarih Vakfı Arşivinde tasnifi yapılan İnönü'nün özel kalemli Necmeddin Sahir Silan evrakından çıkan mektupta Nazım intiharın eşiğine geldiğini haber veriyordu. Nazım büyükdıyısı Ali Fuat Cebesoy'a hitaben yazdığı mektupta, haksız mahkûmiyetini düzeltmek için çaba gösteren yokken, sağlık raporunu elinden almak için onlarca kişinin seferber olduğunu anlatıyordu.

"Binaen aleyh artık beyaz elbise-li doktorlarımıza da nasıl olup ta lehime **'sahtekârlık'** ettiklerini bir türlü akıl erdiremediğim radiog-

rafı cihazlarıyla koli basillerini de siyah ciltli, ağır başlı kanunları-mızı da rahat bırakmak istiyorum. Kanun, tıb ilmi resmi müesseseler be-nim yüzünden kâfi miktarda müşkül vaziyete düştüler. Bütün orijinal işler benim başıma geliyor, hiç bir adli ta-rihte görülmiyen hapis-haneye hasret ve intihar zabıtları tutulmamıştır. Ve hiçbir insanı mahkûm edecek kanun maddesinin mahkûmiyetinden tam bir buçuk yıl sonar -istimbotun istimi gibi- arkadan geldiği görülmemiştir."

Mektupta, dayısından mümkünse Milli Şef'e, değilse, dönemin Adalet Bakanı'na (Fethi Okyar) başvurması-nı istiyordu.

"Aylardır numunelik ve tecrü-belik kobay olmaktan usandım.

Sevgili dayıcığım, mahpushanede kanunsuzlukların ve nizamsızlıkların tazyikiyle intihara sevk edilmiş bir vatandaşın Milli Şefime ve sana se-lam."

İsmet İnönü'nün Nazım'ın durumuna üzüldüğü rivayet edilmekteydi. Na-zım, Kemal Tahir ile birlikte İnönü'ye, "dogmatik komünizme uzak durduk-larını, hükümetin yatırım politikasını desteklediklerini" anlatan bir mek-tup yazmışlardı.⁹

1 Eylül 1939 günü başlayan II. Dünya Savaşı mahkûmların geleceğini daha da kararttı. 1940 Ocak'ının başında hükümete özel yetkiler veren Milli Koruma Kanunu çıkarıldı. Bir ay sonra da Nazım, Kuvılcımlı ve Kemal Tahir Çankırı'ya nakledildiler.¹⁰

Nazım Hikmet'ten Ali Fuat Cebesoy'a

Dayıcığım,

Sana bu mektubu yine İstanbul tevkifatanesinden yazıyorum. Artık uğradığım haksızlıklar, kanunsuzluklar, cebir ve tazyik sade aklı başında adamları değil, tevkifanedeki serserileri bile şaşırttı.

Hikayeyi en baştan anlatayım:

1. Evvela, mahpushane hastahanesinde iki defa müşahade altına alınmışım. Kırışe muayinesi yapıldı, filim alındı, hararetim tesbit edilmişti, hastalığıma dair rapor verildi.

2. Sonra tıbbi ve adli heyeti sıhiyesine sevk edildim. Orada da derin derin tetkikat yapıldı. Hasta olduğum anlaşıldı, altı ay tedbili hava ile serbest bırakıldım.

Tıbbi adli devletin bütün türkiyede, adli

işlerde biricik, selahiyetli tıb ve ilim müessesesidir. Verdiği bir rapor idamlık bir suçluyla serbest bıraktıracak kadar kat'idir.

3. Buna rağmen altı ay müddetle serbest bırakılmıyordum yirmi gün sonra tekrar polisler tarafından tevkif edilerek nezaret altına alındım.

Ben bu tevkifi "Senatoryoma"

gönderilmek için farzederek hüsnü niyetle telakki ettim.

Fakat beni Senatoryoma'ya değil Cerrah paşa hastahanesine sevk ettiler. Tekrar ve üçüncü defa müşahade altına alındım.

Orada on gün kaldım. Memleketimizin "bilhassa adli ve resmi işlerde sahibi selahiyet" mahpushanede yaşama şartlarına vakıf tam teşekküllü bir resmi hastane olan Cerrah paşa heyeti sıhiyesinin verdiği rapor: **bir kerre** daha benim hasta olduğumu ve ancak yüksek bir sanatoryomda uzun müddet tedavi edilmem icabettiğini bildirdi.

Bunun üzerine Yakacaktaki hususi sanatoryoma sevk edildim. Halbuki evvelce bana Kızılay'a mensub Erenköy Sanatoryomuna yatacağım teblig edildiği halde sonradan husuhi bir şirketin ticari müessesesi olan Yakacak sanatoryomuna sevk edilmemin sebebi 17 gün sonra anlaşıldı.

4. Beni sanatoryomda ancak 17 gün rahat bıraktılar. 17 inci gün tekrar polisler gelip evvelâ polis müdüriyetine oradan da müddei umumiliğe götürdüler. Orada bir müddei umumi muayini:

- Sizi sanatoryom doktoru muayene etmiş, cigerlerinizde açık yara olmuştğu

neticesine varmış, yine berayı müşahade sizi Haydar paşa Numune hastahanesine göndereceğiz; dedi...

Vaziyet oradaydı:

A- Resmi mahpushane hastahanesi heyeti sıhiyesinin,

B- Resmi tıbbi adli dairesi heyeti sıhiyesinin,

C- Resmi Cerrah paşa hastahanesi heyeti sıhiyesinin rapor, müşahade, ilmi ve fenni tedkikatını; ticari ve hususi bir müessese olan ve ticari gayelerle kurulan bir hususi şirket sanatoryomunun biricik doktoru, biricik raporuyla bozabiliyordu.

Bu böyle olduğuna göre Haydar paşa Numune hastahanesine sevk edilmemde ne fayda vardı?

Mahpushane hastahanesi heyetine, tıbbi adli dairesi heyeti sıhiyesine ve Cerrah paşa hastahanesi heyeti sıhiyesine itimat edilmiyordu. Devletin hastahanesi tükennedi ya? Beni Karsa, Tunceline, gönderip tekrar tekrar müşahade altına alabilirler, tecrübelik bir ada taşıyan, bir kobay gibi kan tahlil, kırışe muayinesi hararet tesbiti suretiyle süründürebilirlerdi.

5. Binaenaleyh müddei umumiye: "Beni küflen mahpushaneye iade ediniz, beni tekrar müşahade altına aldırmak için bir hastahaneyeye gönderirseniz intihara ederim, hastaydım iyi oldum, hapis-haneye gitmek istiyorum, bütün haklarımdan vaz geçtim, beni zindana gönderiniz" dedim. Ve bunun zapı tutuldu. Öyle sanıyordum ki hiçbir devletin adliye tarihinde bu kadar

Nazım Hikmet'in dayısına yazdığı 04.07.1939 tarihli mektubu.

Tarih: Valdi Arşivi
Fon kodu: NSS
Seri No: 01.1
Dünya No: 20 Bejbe
No: 359.

4 - 7 - 1939

Dayıcığım,
Sana bu mektubu yine İstanbul tevkifatanesinden yazıyorum. Artık uğradığım haksızlıklar, kanunsuzluklar, cebir ve tazyik sade aklı başında adamları değil, tevkifanedeki serserileri bile şaşırttı.

Hikayeyi en baştan anlatayım:
1. Evvela, mahpushane hastahanesinde iki defa müşahade altına alınmışım. Kırışe muayinesi yapıldı, filim alındı, hararetim tesbit edilmişti, hastalığıma dair rapor verildi.

2. Sonra tıbbi ve adli heyeti sıhiyesine sevk edildim. Orada da derin derin tetkikat yapıldı. Hasta olduğum anlaşıldı, altı ay tedbili hava ile serbest bırakıldım.

Tıbbi adli devletin bütün türkiyede, adli işlerde biricik, selahiyetli tıb ve ilim müessesesidir. Verdiği bir rapor idamlık bir suçluyla serbest bıraktıracak kadar kat'idir.

3. Buna rağmen altı ay müddetle serbest bırakılmıyordum 20 gün sonra tekrar polisler gelip evvelâ polis müdüriyetine oradan da müddei umumiye götürdüler. Orada bir müddei umumi muayini:

- Sizi sanatoryom doktoru muayene etmiş, cigerlerinizde açık yara olmuştğu

Küçük hoşluklar yine de eksik oluyordu. Onlar için Çankırı Cezaevinin en güzel odası hazırlanmıştı. 1940 Temmuz'unda Adalet Bakanı Fethi Okyar, hapisaneyi teftiş maksadıyla Çankırı Cezaevine geldi ve Nazım Hikmet ile de görüştü. Kanuni durumlarını dinleyince ilgilendi ve bir dilekçe vermelerini önerdi. Karşılıklı şakalaşmalar sırasında Nazım, İmrâli'ya gitmek istediklerinden de söz etmeyi ihmal etmedi."

KEMAL TAHİR VE KIVILCIMLI'NIN DİLEKÇELERİ

1940 yılının 22 ve 23 Aralık'ında Hikmet Kıvılcımlı ile Kemal Tahir'in Başbakanlığa hitaben af dilekçeleri yazdıklarını Cemil Koçak'ın *Muhaliş Seveler* kitabından öğrendik.¹⁴ O günlerde

(5 Aralık 1941) Bursa Hapishanesi'ne nakledilen Nazım Hikmet'de dayısı Ali Fuat'ın isteği üzerine Başvekil'e hitaben bir dilekçe yazmıştı. Piraye'ye bu dilekçeden söz ederken, "İşin sade formalitesi kalmış. Mutlaka çıkacakmışım." diyordu.¹⁵

Anlaşılan Nazım'ın tahliyesi konusu devletin içinde tartışılıyor ama şahinler bir türlü ikna edilemiyordu. Nazım'ın hapse yatması eninde sonunda devleti yönetenlerin işine geliyordu.

İNÖNÜ'YE GÖNDERİLEN DESTAN...

1941 Haziran'ında Nazım, Çankırı'ya, arkadaşı Kemal Tahir'e, *Kuvayı Milliye Destanı*'ndan bölümler

gönderdi. Sakarya Savaşına ilişkin satırlarını okuyunca heyecanlanan Kemal Tahir, destanı Cumhurbaşkanı İnönü'ye göndermesini ve basılması için izin istemesini öğütledi. Şairin annesi Celile Hanım da İnönü'ye iletilemek üzere Ali Fuat Cebesoy'a bir kopya verdi. Nazım, Eylül ayı içinde İnönü'nün ve Cebesoy'un şiiri pek beğendiklerini öğrendi. Söylentilere göre İnönü, "Nazım bu destanla Anadolu savaşını bir kere daha kazandı." demişti. Nazım'ın cevabı da pek güzeldi: "İsmet Paşa dua etsin ki, vaktiyle kazanmış savaş. Yoksa şimdi beraber burada olacaktık."¹⁶

Nazım Hikmet, dayısı Ali Fuat'tan destanında yararlanmak üzere İnönü'nün fotoğraflarını istemişti. Necmeddin Sahir Silan Arşivi'nden

facialı bir zabıt varakası tutulmamıştır. Müddetiyumumiyede söyledığım gibi ben her şeyi rağmen ve her şeyin üstünde memleketini seven bir insanım ve kanunların, nizamların, ilmi, tıbbi ve millî müesseselerin benim yüzümden bu kadar küçük düşürülmesine onların şüphe altında bulundurulmasına tahammülüm yok. Bunu bir çok insanlar anlamaz. Biz idealistler böyleyiz ve bir hayli budala sayılırız.

6. Emin olun, bu çareli halli müddet umumi sevinerek kabul etti, bir sözümlü fazlaca iki ettirmediler. Beni kanunsuz olarak tevkifaneye gönderdiler.

Vercektekileri biliyorum: "Kendisi istedi" diyecekler. Fakat amme hukukunun müdafası olması lazım gelen müddet umumi bir insanın hapisaneyi kavuşması nimet addetcecek kadar perişan eden şeraiti tesbit ve buna karşı hareketi geçeceği yerde intihara karar vermiş bir adamın bu kararını zabıt varakası tutarak tesbit etti.

7. Zira kapalı yerde mahpushanede bulunmak üç resmi müessesenin raporuna nazaran benim için ölüm demektir. Bunu ben de müddet umumi de biliyorum.

Ağzımdan kan boşanırsa üç dakikada öleceğimi fen söylerim. İşte şimdi böyle bir kriz bekliyerek ve zabıta nazaran kendi arzumu tevkifanede yayıyorum. Bu krizin gelmesi ihtimali belki kuvvetlidir.

Çünkü ben Türkiye Cumhuriyeti vatandaşsı Nazım Hikmet Türkiye Cumhuriyeti'nin üç resmi ilmi ve tıbbi müessesesinin raporlarına inanıyorum.

8. Kanunlar ve resmi müessese rapor ve kararları Türkiye Cumhuriyeti

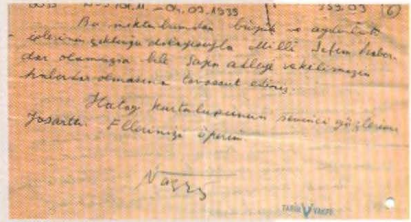
hükümetinin vatandaşlara verdiği namus sözleridir. Hakkımızda verilmesi kanunsuz ve haksız bir mahkeme kararı bir buçuk senedir düzeltilmiyor. Diğer taraftan hastalığımı tesbit eden üç resmi müessese kararı bir hususi doktor raporuyla ayaklar altına alınıyor. Bu tertip adalet ve şefkat sistemini ancak İtalyanlar habesistanda deniyorlar. Halbuki en büyük şefimizin irşadıyla başka sahalardan **cebir ve şiddet**ten uzak halk ve inkılab idaresi teassüs etmiştir.

Her nedense benim gibi tek bir ferde aid olan sahalardan kendi kendimizin namus sözü olan kanunumuzun çiğnendiğini görmek neçeli bir hadise olmuyor.

9. Binaenaleyh artık beyaz elbiseli doktorlarımız da nasıl olup ta lehime "sahtekârlık" ettiklerini bir türlü akıl erdiremediğim radiografi cihazlarıyla kolu basillerini de siyah cıltlı, ağır başlık kanunlarımızı da rahat bırakmak istiyorum.

Kanun, tıbbi ilmi resmi müesseseler benim yüzümden kâfi miktarda müşkül vaziyete düştüler. Bütün orijinal işler benim başıma geliyor, hiç bir adli tarihte görülmiyen hapishaneye hâsret ve intihar zabıtları tutulmamıştır. Ve hiçbir insanı mahkûm edecek kanun maddesinin mahkûmiyetinden tam bir buçuk yıl sonra- isimbotun isimi gibi- arkadaşan geldiği görülmüştür.

10. Ümidim, yine bu sonradan gelen askeri ceza kanununun tadilatındadır. 3 Temmuz 939 pazar ertesi günü meclisten geçti. Bizi tutmamasına imkân yoktur. Bunun kanunî cihetini ve emsalini ikinci mektubumda size bildireceğim. Ancak kanunsuz ve usulsuz olarak size ait

değildir diyebilirler.

11. Bu arada asabımda fevkelâde zedeleni: O kadar ki Cerrah paşada yapılan umumi heyet müayinesinde asabımın da ayrıca tehlikede olduğu tesbit edilmiştir. Yapılan bunca kanunsuzluk karşısında deli olup tımarhaneye gimekteense mahpusanede kan kusarak gebermek daha namuslu ve insanca bir iş olacak. Annemin, kanının ve çocuklarının bu son bir buçuk yıldır çektiklerini de üstüne eklerseniz ciğerlerinde mustarib eli bağlı bir adamın içinde bulunduğu haleti ruhiyeyi anlarsınız.

Aylardır numunelik ve tecrübelik kobay olmaktan usandım. Sevgili dayıcağım, mahpushanede kanunsuzlukların ve nizamsızlıkların taziyekle intihara sevk edilmiş bir vatandaşın Milli Şefime ve sana selam. Bu mektubumdan büyük ve aydınlık işlerinin çokluğu dolayısıyla Milli Şefim haberdar olamazsa bile sayın adliye vekilimizden haberdar olmasına tavassut ediniz. Hatay kurtuluşunun sevincini gözlerimi yaşarttı. Ellerinizi şerim, Nazım

Nazım'ın mektubun sonundaki imzası.

Yayımladığı şiirlerinde "halkı suça resvik ettiği" iddiasıyla hakkında dava açılan Nazım Hikmet'in 10 Mayıs 1931'de yapılan duruşmasında savcı beraatini istedi.

Cumhuriyet'in 75. yılı
1923-1993

Nazım'ın
dayısının yazdığı
ikinci mektup.

Tarih Vakfı Arşivi
Fon kodu: NSS,
Ser.No: 011,
Dosya No: 20 Belge
No: 360

Beyazın
Destanın bitirmek üzereyim. Biter
bitmez size iki üç nüsha kopye
ettirip göndereceğim. Tarihimizin
en kahraman hatırasını bir istiklal
bayrağı gibi tekrar açmak ve bu
hatıranın etrafında yurdun, inkılabı
seven yürekleri toplamak gerekir
kanaatindeyim. Bundan dolayı bu
destanı yazmakla yalnız bir edebiyat
ve tarih vazifesi değil bir seferber
edilmiş asker vazifesi de görüldüğü
sanıyorum. Sizden recam istiklal
hârbine ait İnönü'nün fotoğraflarını
göndermenizdir. Bu suretle kitabımda
vesika kıymeti de artmış olur. Emin
olun dayıcığım, şimdi hürriyetimi
yalnız çocuk çocuğuma, anama ve
kardeşime kavuşmak, hasta bedenimi
hürriyet içinde tedavi edebilmek
için değil yurddaşlık, vatandaşlık
vazifelerimi en ön safta yapabilmek
için istiyorum. Yurdu endişesinden
başka endişem yoktur. Ve bu insan
endişelerinin en asilidir.
Ellerinizden öper bana karşı
göstermekte olduğunuz alakaya
teşekkürler ederim.

Beyazın
Destanın bitirmek üzereyim. Biter
bitmez size iki üç nüsha kopye
ettirip göndereceğim. Tarihimizin
en kahraman hatırasını bir istiklal
bayrağı gibi tekrar açmak ve bu
hatıranın etrafında yurdun, inkılabı
seven yürekleri toplamak gerekir
kanaatindeyim. Bundan dolayı bu
destanı yazmakla yalnız bir edebiyat
ve tarih vazifesi değil bir seferber
edilmiş asker vazifesi de görüldüğü
sanıyorum. Sizden recam istiklal
hârbine ait İnönü'nün fotoğraflarını
göndermenizdir. Bu suretle kitabımda
vesika kıymeti de artmış olur. Emin
olun dayıcığım, şimdi hürriyetimi
yalnız çocuk çocuğuma, anama ve
kardeşime kavuşmak, hasta bedenimi
hürriyet içinde tedavi edebilmek
için değil yurddaşlık, vatandaşlık
vazifelerimi en ön safta yapabilmek
için istiyorum. Yurdu endişesinden
başka endişem yoktur. Ve bu insan
endişelerinin en asilidir.
Ellerinizden öper bana karşı
göstermekte olduğunuz alakaya
teşekkürler ederim.

Dayıcığım,

Destanımı bitirmek üzereyim. Biter bitmez size iki üç nüsha kopye ettirip göndereceğim. Tarihimizin en kahraman hatırasını bir istiklal bayrağı gibi tekrar açmak ve bu hatıranın etrafında yurdun, inkılabı seven yürekleri toplamak gerekir kanaatindeyim. Bundan dolayı bu destanı yazmakla yalnız bir edebiyat ve tarih vazifesi değil bir seferber edilmiş asker vazifesi de görüldüğü sanıyorum. Sizden recam istiklal hârbine ait İnönü'nün fotoğraflarını göndermenizdir. Bu suretle kitabımda vesika kıymeti de artmış olur. Emin olun dayıcığım, şimdi hürriyetimi yalnız çocuk çocuğuma, anama ve kardeşime kavuşmak, hasta bedenimi hürriyet içinde tedavi edebilmek için değil yurddaşlık, vatandaşlık vazifelerimi en ön safta yapabilmek için istiyorum. Yurdu endişesinden başka endişem yoktur. Ve bu insan endişelerinin en asilidir. Ellerinizden öper bana karşı göstermekte olduğunuz alakaya teşekkürler ederim.

Nazım

çıkan bu mektup da İnönü'ye iletilmiş olmalı...

Destanın devlet katında yarattığı olumlu izlenim Almanların Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla yerini belirsizliğe bırakacaktır.

Bursa Hapishanesi berbat durumdaydı. Mahkûmlar gece tuvalete bırakılmaz, kapı deliğinden dışarıdaki tenekeye işerler, tenekeler dolar ve taşar, her yanı sidik kokusu sarardı. Nazım, hapishaneyi avukatı Mehmet Ali Sebük'e gezdirmişti. Sebük, Nazım'ın zindanıyla ilişkisinden çok etkilenmişti:

"... Sabah kalktığı zaman basık ve tahtakurullarla dolu tavanı görmekten, gıcırdayan ranzayı onarmaktan, sıra beklenen musluğa kavuşmaktan, tüten sobanın dumanlarından, süpürülen odanın tozlarından, kırık camlardan, ok gibi işleyen soğuktan, ocakta kötü yağlarla pişen yemeğin kokusundan, gardiyanların küfürle karışık bağırmasından hiç tedirgin olmazdı." diye anlatmıştı Nazım'ı.¹⁵

DEVLET ONLARA GÜVENMEDİ

Nazım'ın, Kemal Tahir'in ve Kuvılcımlı'nın devlete yazdıkları af

dilekçeleri, hapishaneden çıkmak için yürüttükleri kavganın bir parçasıydı. Sol hareketin bu üç ismi Milli Mücadele günlerinin Türkiye'si ile barıştıkları. Hapse atılmalarını şaşkınlıkla karşılamışlardı. Rejime eleştirileri vardı ama anlı şanlı bir kurtuluş mücadelesi vermiş önderliğe saygılıydılar. Önderliğin, ülkeyi yalnız işgalden değil aynı zamanda istibdattan da kurtaracağına inanıyorlardı. Nazım Hikmet, hapisten çıkacağına dair umudunu neredeyse hep korudu. Devleti düşmanı gibi görmedi. Dünya komünist hareketinin başını çeken Sovyetler Birliği de zaten Milli Mücadele'nin baş destekçisi değil miydi?

Nazım'ın, Kemal Tahir'in ve Kuvılcımlı'nın özel af talep eden ve mektuplarını, Milli Şef'e yağ çeken pişmanlık mektupları gibi okumak geçreğin dışına çıkmak olur. Nazım Hikmet'in *Ulus* gazetesine yazar olacağı konusunda devletin umudu bulunsaydı onu muhakkak tahliye edecek bir sebep yaratılırdı.

Devlet sol aydınları asla güvenmediğini büyük bir pervasızlıkla tarihe yazdı, Nazım'ın özgürlüğüne kavuşabilmesi için Tek Parti rejiminin yenilgiye uğratılması gerekecekti.

DİPNOTLAR

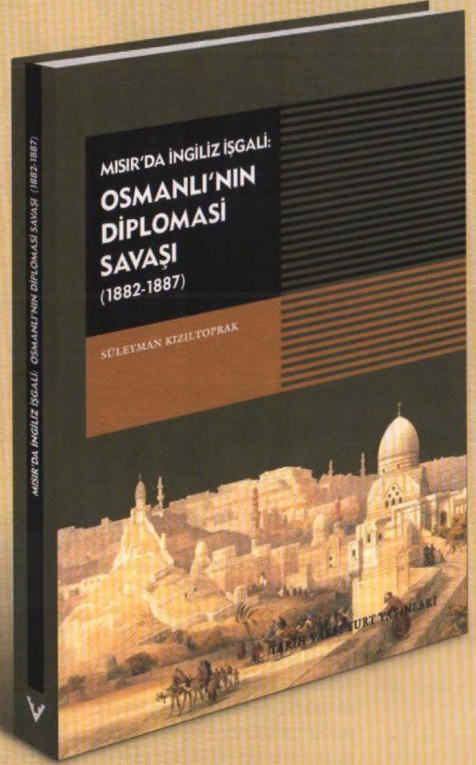
1. Nazım Hikmet'in tutuklu olarak Ankara'ya götürüldüğünde Piraye'ye yazdığı 8 Şubat tarihli mektupları.
2. Ali Fuat Cebesoy, *Bilimşeyen Hatıralar*, Frederik P. Latimer ile görüşme, Temel Yayınları, 2001, s. 307.
3. Arı İnan, *Tarihle Tanıklık: Emler, Çağdaş Yayınları*, 1997, s. 231-242.
4. Ali Fuat Cebesoy, *Bilimşeyen Hatıralar*,

- Frederik P. Latimer ile görüşme, Temel Yayınları, 2001, s. 307-310.
5. Kemal Sülker, *Nazım Hikmet'in Gerçek Yaşamı*, 1987, cilt 5, s. 207'den aktaran, Edward Timms, *Saime Göksu, Romantik Komünist, Doğan Kitap*, 2004, s. 203.
6. Timms ve Göksu, a.g.e. s. 208.
7. Timms ve Göksu, a.g.e. s. 208.
8. Toplumsal Tarih Vakfı, Necmeddin Şahir Şadan Arşivi, Nazım Hikmet'in 04.03.1939 tarihli Ali Fuat Cebesoy'a mektubu.

9. Timms ve Göksu, a.g.e. s. 217.
10. Timms ve Göksu, a.g.e. s. 209.
11. Nazım Hikmet, *Piraye'ye Mektupları*, Adam Yayınları, 1998, 156.
12. Cemil Koçak, *Muhallıf Sözcük*, İletişim Yayınları, 2011, s. 142-145.
13. Nazım Hikmet, *Piraye'ye Mektupları*, 13.12.1940 tarihli mektup, s. 200.
14. Timms ve Göksu, a.g.e. s. 282.
15. Mehmet Ali Sebük, Nazım'ın *Özgürlük Savvağı*, (İm Yayınları, 1990, s. 72.

MISIR'DA İNGİLİZ İŞGALİ: OSMANLI'NIN DİPLOMASİ SAVAŞI (1882-1887)

ISBN: 978-975-333-256-9
366 sayfa, 26 TL, Aralık 2010

Osmanlı Devleti açısından Mısır sorunu nasıl görünüyordu? Osmanlı devlet adamları Mısır sorununu nasıl yorumladılar? Doğru anlayabildiler mi? İngilizlerin karşısında argümanlarını iyi savunabildiler mi? Urabî Paşa Hareketi karşısında, II. Abdülhamid'in izlediği politikanın çelişkileri nelerdir? İngiltere, Mısır'ı işgal ettikten sonra ne gibi bir politika izleyerek tahliye görüşmelerini uzattı? İngiltere'nin tahliye konusunu gündemden uzaklaştırma politikası Osmanlı tarafından nasıl algılanmıştır? İngiltere, Mısır'ı işgal etmesinden önce ve sonra, Mısır'a ve Kızıldeniz'e Osmanlı askerinin müdahale etmesini niçin gündeme getirmiştir? Tahliye görüşmelerinde, İngiltere, Sudan sorununu niçin gündeme getirmiştir? Bu işgal karşısında Avrupalı büyük devletler ne gibi tepki gösterdiler? Avrupalı güçlerin tahliye görüşmelerindekitaavırları ne gibi değişikliklere uğradı? 1880'li yıllarda Avrupa'da eskisine nazaran, daha da güçlenen diplomatik yakınlaşmalarda, Mısır sorunu nasıl bir yer edindi? Osmanlı Devleti, Mısır sorununu çözmek için, ittifak sistemlerinde yer alma politikasına başvurdu mu?

Osmanlı Devleti'nin 1880'li yılların şartlarında ağırlık verdiği dış sorunlar içinde, Mısır sorunu nasıl bir öneme sahipti? II. Abdülhamid'in dış politikada da merkezîyetçi bir anlayış benimsemesinin Mısır sorununa yansımaları ne şekilde olmuştur? II. Abdülhamid'in Mısır sorunu karşısında izlediği dış politika, temelde ne gibi özellikler taşıyordu? Bu politika, realist mi, yoksa idealist miydi? Hıdiv İsmail Paşa devrinin sonlarında patlak veren Mısır krizine gelindiği sırada, Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki egemenliği hangi noktadaydı? Osmanlı Devleti ne için, ne kadar, nasıl bir mücadele verdi? İngilizler, Osmanlı Devleti'nin sorunu çözmek için gösterdiği gayrete, zaman zaman karşı çıktılar. Bazen de çözüm önerilerinde bulundular. İngilizlerin bu tavırlarının arkasında başka bir niyetleri var mıydı, yoksa isteklerinde ve itirazlarında -soruna çözüm bulmak noktasından değerlendirsek - samimi miydiler? Ortadoğu'da, sömürgeci emelleri olan İngiltere ve Fransa farklı zamanlarda, niçin Osmanlı askerinin aynı bölgeye gelmesi yönünde bir baskı politikası izlediler?

İŞGAL DÖNEMİNDE

AYDEDE'DEN YANSIYAN İSTANBUL - II

AYŞE YAZICIOĞLU

Geçtiğimiz ay Toplumsal Tarih okuyucuları ile buluşan "Aydede'den Yansıyan İstanbul - I" başlıklı makalede, Mütareke Dönemi İstanbul'unda yayınlanan Aydede dergisinden toplumsal olarak nasıl bir İstanbul görüldüğü incelenmeye çalışılmıştı. Makalenin sorusu ise "Bir siyasi mizah dergisinden bir kent portresi çıkartılabilir mi?" idi. Bu makale de aynı soru etrafında dolaşıyor. ancak bu sefer Aydede'nin ışığını ekonomik ve siyasi meselelere çeviriyoruz.

"... Şu zatın ve bu ricalin değil sahib-i kuvvetin meddahıyız!"; "Evelece (Ankara'nın) mahkemesinden korkardık, bugün nezlesinden de korkmaya başladık." "Halide onbaşı: On temmuz beni onbaşı yaptı!"; "Cahid Bey: Hayatımızda iki kısmetli. uğurlu. mesul gün biliyorum: Birisi on temmuz. öbürü Cavid'le tanıştığım gün." "Bu mecbûri gurbet kadrosunda mukayyed olmak herhalde mecbûri mezun bulunmaktan beterdir."

Yapılan bu çalışmanın temelinde birincil kaynak olarak Aydede yer almaktadır. Ancak Turgut Çeviker'in üç ciltlik "Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü" ve Mustafa Apaydın'ın "Türk Mizahında Bir Dönüm Noktası Ay-

dede" kitabı ile Erol Üyepazarcı'nın "Refik Halid'in 'Aydede'si" ile "Milli Mücadele" ve "Milliciler" makalesi gibi önemli eserler çalışmada ışık tutmuştur.

**SEL GİDER, KÜTÜK KALIR,
KALIR AMA, HARB-İ UMUMİDEN
SONRA OLDUĞU GİBİ,
BİZE DE BU KÜTÜĞÜ ÇIKARIP
ATMAK BİR DAHA MÜYESSER
OLMAZI!**

2 Ocak 1922'den 9 Kasım 1922 tarihine kadar yayınlanan siyasi mizah dergisi Aydede'de toplumsal, siyasi ve ekonomik gelişmeler günlük hayat kaygıları ile harmanlanarak okuyucuyla paylaşılmıştır. Dergide ele alınan toplumsal değişimin kökenleri nasıl

II. Meşrutiyet'e kadar uzanıyorsa, ekonomik krizin uçlarını da aynı dönemde bulmak mümkündür. I. Dünya Savaşı ile toplumsal değişim hızlanmış ve ekonomik kriz iyice derinleşmiştir Savaş dâhil olan tüm ülkelerde olduğu gibi Osmanlı'da da devlet siyasi, ekonomik ve toplumsal faaliyetlere yön veren tek aygıt olmuştur. Osmanlı. Devleti'nde İttihad ve Terakki Partisi, padişahı gölgede bırakarak tek karar mercii haline gelmiştir. Savaşla birlikte ordunun ihtiyaçları ön plana çıkmış, tüm düzenlemeler buna göre yapılmıştır. Diğer taraftan harbin emisyonla finansmanı dünyada ilk kez şahit olunan hiper enflasyonun yine ilk kez Osmanlı'da, yıllık yüzde 300 oranla görülmesine sebep olmuştur. İttihad ve Terakki'nin işe yönetimindeki hataları zaten kıt olan malların fiyatlarını iyice artırmıştır.² I. Dünya Savaşı'nın İstanbullular için bir diğer önemli özelliği, erkeklerinin ilk kez silah altına girmiş olmasıdır. Kadınlar işe, ekonomik sebeplerden dolayı çalışmaya başlamışlardır. Özetle, İstanbul Mütareke dönemine yorgun ve bitkin bir biçimde teslim olmuştur.

Aydede'de ekonomik krizden en fazla etkilenen grup olarak memurları görmektediriz. Memurlar Mütareke

Tenkitat
Meselesi - I
Babamın yüzde
yirmisini
de böyle mi
kesecekler,
dede?!

Refik, Aydede,
16 Mart 1922.

Tenkitat
Meselesi - II
Bulgar var mı?
Aman beyim
pirinç dururken
bulgar arar mı?
Ne yaparsın
oğlum, artık
hayatı yüzde
yirmi nisbetinde
azaltmak
mecburiyetindeyiz de...

Aydede,
16 Mart 1922.

devrinde iki önemli tedbire maruz kamlışlardır; ilki maaşlarının yüzde yirmi kesilmesi, ikincisi ise bir kısım memurun "mecbûri mezun" olarak adlandırılan bir uygulamayla erken emekli edilmesidir. Memurlara yönelik bu iki uygulama son derece sarsıcı olmuştur. Memurlarla iktisadi ilişki içinde olan mahalle esnafı gibi ekonomik birimler de bu tedbirlerden zarar görmüşlerdir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte düşüşe geçen bir meslek olan memurluk artık iyice zor bir hal almıştır. Memurların statüleri hem kamusal alanda hem de özel hayatlarında düşüşe geçmiştir. *Aydede*'de yer alan karikatürler ve yazılar memurların bu durumunu yansıtır. Karay'ın yaptığı hesaba göre ise maaşlardaki kesinti, maliyeye maaş toplamının yüzde biri kadar bir katkı sağlamaktadır. O halde bu uygulama neden gereklidir?³

1 - قار آلاي

Mütareke döneminde, I. Dünya Savaşı'nın önemli konu başlıklarından biri olan "harp zenginleri" (muhtekir) yine sıcaklığını korumaktadır. *Aydede*, harp zenginlerinin Mütareke döneminde kendilerine Ankara'yı mekân edinmelerini konu etmektedir.⁴ Harp zenginleri Beyoğlu'ndaki İtalyan operetinde, Alman - Avusturya marşı olan Çardaş'ı dinlemektedirler. Harp zenginleri I. Dünya Savaşı'ndaki kadar sıcak bir konu olmasa da yine de İstanbul gündemini işgal etmektedir. Ayrıca, İstanbul'da, İtalyan operetinde, Çardaş dinleyen Türkler kentin kozmopolit ortamı hakkında da bize bilgi vermektedir.

İstanbul'un günlük hayatını bir anlamda felç eden bir önemli konu da grevlerdir. Mütareke döneminin en canlı hadiselerinden biri olan grevler *Aydede*'nin sayfalarına da mizahi biçimde yansımaktadır. Mütareke dönemi işçi hareketleri açısından çok canlı bir dönem olmuştur. Özellikle tramvay, tabakhane ve tersane grevleri kent içinde ses getirmiştir. İşçi hareketlerinin kilit kişisi Hüseyin Hilmi ve onun kurduğu Türk Sosyalist Partisi'dir (TSP). Dönemin İstanbul'unda bulunan yaklaşık 40.000 kişilik iş gücünün

18.000'inin TSP'ye üye olması, Hüseyin Hilmi'nin gücünü anlamak açısından anlamlıdır.⁵ Ancak *Aydede*'nin yayınlandığı 1922 yılı artık Hüseyin Hilmi'nin gücünü yitirmeye başladığı bir dönemdir. İkincil kaynaklarda bunun bir sebebinin de Hüseyin Hilmi'nin, nâm-ı diğer İştirakçi Hilmi'nin despotik davranışları olarak gösterilmiştir. Nitekim Refik Halid Karay da bir yazısında Hüseyin Hilmi'yi, "Mütareke devrinin Enver'i" olarak nitelendirmiştir.⁶ Yine aynı yazıda Refik Halid, Hilmi'nin gücünü 1921 yılının 1 Mayıs'ından sonra nasıl kaybettiğini yazısında özetlemiştir. Yazısının sonunda ise grevlerden zararlı çıkarın, bilet fiyatları yükselen İstanbullular olduğunu yazar. Üstelik Hüseyin Hilmi'nin partinin başından gitmesi de zamları geri aldırmaıştır. Karikatürlerde ise tramvay grevleri ağırlık kazanmaktadır. Grev nedeniyle yürümek zorunda kalan ya da kaosa dönen durakları görmekteyiz.

ZİHNİN O DAKİKADA ŞEHİR EMANETİNİN HÂL-İ PÜR-MELÂLİYLE, O KATMER KATMER BORÇLARI, SALKIM SALKIM SÜİİSTİMALLERİ, MÜHLİK, MAHAVVEF VAZİYETİYLE MEŞGULDÜ...7

Aydede'de yer alan en önemli başlıklardan birisi de kentsel sorunlardır. Bu konu hem metin hem de karikatürlerde kendisine geniş yer bulmuştur. Bir önceki makede ele alındığı üzere, *Aydede*'de işgalin kendisine ve işgal kuvvetlerine rastlamamaktayız. Oysa belediyenin çalışmaları işgal kuvvetlerinin (özellikle Fransızlar ve Amerikalılar) müdahalesi nedeniyle bloke olmuştur. *Aydede* dergisinde belediye sorunları hem yazı hem de

Zafer temin edilince Peyam-ı Sabah'ın alacağı tavrı.

Rika, *Aydede*, 9 Ağustos 1922

Son haftaların son hadiseleri Fener Alayı Fener Alayı!!

Ramiz, *Aydede*, 9 Kasım 1922

Beklenenler
Bu rakı ne kadar fena...
Daha iyisi yok mu?..
İyisi çoktan bitti, bir hafta sonra bunu da bulamayacaksınız!

Mazhar, Aydede:
28 Eylül 1922.

Muvafık ve Muhallif Düşünceler
Hazır
birbirimize benziyoruz, pasaportu bir kere alalım, gidersem ben kullanırım, olmazsa sen kullanırsın! (Karikatürdekilerden soldaki Rifka'nın kendisi, sağdaki ise Refik Halid olmalıdır.)

R. İkt. Aydede,
21 Eylül 1922.

karikatürler ile ele alınsa da işgal kuvvetlerinin müdahalesi hiçbir şekilde dile getirilmemiştir.

İstanbul'un özellikle belediyeden kaynaklanan kentsel sorunları Mütareke döneminde hızla büyümektedir. Belediyenin en önemli sorunu kaynak yetersizliğidir. Aydede ise belediyenin gereksiz harcamalar ve yönetim hatalarının altını çizer. İsrâf konusunda Aydede oldukça hassastır. Gerek kurumların gerekse bireylerin aşırı harcamaları, borçlanarak eski düzenlerini korumaya çalışmaları her daim eleştiriye açık bir konudur. Nitekim, Aydede'nin bu politikasının itici gücü olan Refik Halid de yazılarında herkesin elindeki sorunu kuvveti gösterişe harcadığından yakınıp, belediyeyi borç batağına batmışken otomobil aldığı için eleştirir. Mütareke döneminde İstanbullular da ellerindeki son birikimi moda, dekorasyon ve eğlenceye harcamışlardır.

Belediyenin parası olmasa da memur şapkaları, ikaz tabelaları gibi şekle ilişkin işler mevzu bahis olduğunda gerekli önlemlerin alındığı ve birilerinin de bu yolla zengin olduğu görülmektedir. Aydede'de sıklıkla eleştirilen bu durumun bir örneği seyr-i sefâin memurlarının şapkalarının değiştirilmesidir.⁸ Yeni şapka-

ların bahriyelilerinkiyle aynı olması ve maliyetinin getirdiği yük eleştirilmiştir. Bir taraftan tüm memurlar bir örnek giyinirken, diğer taraftan şapkaların ücreti memurların kendisine ödetirilmiştir. Şapkaların imalatından yine birileri kazançlı çıkmış, bu da Aydede'nin gözünden kaçmamıştır.⁹

Kentin önemli sorunları arasında bakımsız kalan gaz depoları, mezbahalar ve köprüler bulunmaktadır. Parasızlık nedeniyle bir türlü çözülemeyen bu konular belediyenin başını ağrıtmaktadır. Rüzgâr nedeniyle parçalanmış Unkapanı Köprüsü parasızlık nedeniyle bir türlü tamir edilememektedir. Galata Köprüsü'nde geçiş parası toplayan memurlar ise başlı başına bir konu olmuştur. Mizahî bir dille karikatürlere de yansayan memurlar, insanları itip kakarak para topladıkları için birer tehlike unsuru olarak resmedilmişlerdir.

ŞİÇAN DELİĞİ MESELESİ BİR NEVİ BOĞAZ MESELESİ OLDU!¹⁰

Aydede kentin özellikle Anadolu yakasını sayfalarına taşımıştır. Dergide

yer alan hikâyelerde kentin bu yakası da en az Avrupa yakası kadar kozmopolit olup farklı kimliklerden İstanbullulara ev sahipliği yapmaktadır. Taşradan gelenlerin de tercihi olan Anadolu yakası, her ne kadar sevimli görünse de işgal altındaki başkent kaosundan kurtulamamaktadır. İstanbul aslında hiç de tekin bir yer değildir. Özellikle kente yeni gelenleri bekleyen başta hırsızlık olmak üzere pek çok tehlike mevcuttur.¹¹

Kentteki kaos, sadece hırsızlıktan ibaret değildir. Bugünküne benzeyen sosyal meseleler o günkü İstanbul'da meşgul etmektedir. Kentin çehresini bozan işportacılar ve bu düzensizliğe ses çıkarmayan belediye yönetimi Aydede'nin oklarına hedef olmuştur. Tarihi dokuya saygı duymayan ve görüntü kirliliğine neden olan işportacılar, kafalarına uygun olarak istedikleri yere yerleşebilmektedir.¹²

Aydede ile keşfettiğimiz ve ilginç olan bir konu da, dönemin İstanbul'unu larelerin basması ve bundan kurtulmak için yakanayanlara para verilmesidir. Emraz-ı Sâriye Mücadele Heyeti her fare başına on kuruş vermekte-

dir. Keskin bir mizah duygusuna sahip olan Aydede ise fare yakalamayı parasızlıktan kırılan halk için yeni bir kazanç kapısı olarak göstermektedir.

HARPDE ASKER NEREDE YATAR? NASIL YER? NE BİÇİM UYUR? NE TARAFTA DİNLENİR? BUNLARIN DA HİÇBİRİNİ BİLMİYORUM...

Aydede'nin siyasi tutumu Refik Halid Karay'ın yazıları ile Ahmet Rifki'nin çizimlerinden takip edilebilir. Yazı ve karikatürlere dökülen siyasi görüşün ağırlık merkezi Milli Mücadele ve İttihatçı karşıtlığıdır. Bu karışıklığın kökenleri II. Meşrutiyet'e dayanmaktadır. İttihad ve Terakki Partisi'nin sert politikalarına karşı duran ve sürgünle sonlanan keskin muhalefeti Refik Halid'i tam bir İttihatçı karşıtı yapmıştır. Milli Mücadele'ye karşı sergilenen sert tavır da İttihatçı karşıtlığının bir devamı olarak değerlendirilebilir. Aydede'ye göre Milli Mücadele boş hevesler peşinde koşan bir İttihad ve Terakki uzantısıdır. Ayrıca İttihat Devletleri ile imzalanacak barış antlaşmasının önünde de bir engel olarak dikilmektedir.

İttihatçılar I. Dünya Savaşı'nda Almanların kanatları altına girmişken, Millîciler de şimdi Rusya'nın kanatları altındadır. Nitekim hem yazılarda hem de karikatürlerde Sovyetler'in Milli Mücadele'ye olan desteği hicvedilerek eleştirilmiştir. Haraşolarla ilgili yazılarda bile Lenin'in Anadolu'ya "yoldaş", İstanbul'a "Haraşo" kelimelerini öğrettiği için serzenişte bulunulur.¹⁴

Aydede Mustafa Kemal Paşa'nın söylemlerini ve Ankara Hükümeti'nin aldığı kararları eleştirmiştir. Özellikle İstiklal Mahkemeleri karikatürleri yansıtmıştır. Refik Halid Karay Mustafa Kemal Paşa'yı doğrudan eleştir-

tirmemişken, Rifki doğrudan Gazi'yi resmetmiştir.

Aydede'deki Milli Mücadele algısı oldukça farklı görünmektedir. İstanbul, kendisinden uzakta ve sanki farklı iki ülke arasında cereyan eden savaşı izleyen tarafsız bir kent gibi görünmektedir. İstanbul kendi gündemini yaşamakta, Milli Mücadele'yi destekleyenler ise eleştirilmektedir. İstanbul'un bu hali ise Rifki imzalı bir karikatüre yansımıştır. Bu durum zaten Mütareke döneminde İstanbul basınının yaşadığı ikili durumu yansıtmaktadır.

Milli Mücadele açısından kırılma noktası 31 Ağustos 1922 tarihinde yayınlanan yetmişinci sayıdır. Artık bu sayıdan sonra Aydede, yüzünü tam olarak Milli Mücadele'ye çevirmeye-

se de, Anadolu'nun zaferine boyun eğmiştir. Karikatürlerinde Mustafa Kemal Paşa'yı doğrudan hedef alan Rifki, bu sefer Ankara lehine bir durum özeti yapar. Ancak dergide süregiden savaş ve sonucu hakkında bir bilgi yer almaz. Son yirmi sayıda Ankara'nın zaferi, İzmir'in kurtuluşu, Milli Mücadele'de asker olmak üzerine yazılar yayımlansa da, Aydede açısından tam bir "arada kalmışlık" söz konusudur. Yazılardaki özeleştir-i ve iç hesaplaşma için de artık çok geçtir.

ZİRA HATT-I HAREKETİM TAAYYÜN ETMİŞTİ: HAREKET ETMEYECEKTİM!

Aydede'nin son yirmi sayısı çalışmalarını bu dönem üzerinde yoğunlaştıran araştırmacılar için önemli bir

Sağdan Sol:

- Millîciler:**
- Bunun keyfi de yalnız bana münhasır...
- Muhafızlar:**
- Yahu anlaşılıyor ki... Onlara da çatıyor bize de.
- Çocuklar:** - Bak baba... Aydede bugün de buradan çıkış
- Mehmetçe:**
- Ah... Şunun sahibini bir kere elimime geçiresem
- Hançur:**
- Tuhaf şey, erkeklerle de çatıyor... bize del
- Bazı mizah gazetecileri:
- Ne kadar taklit etmek benzetemiyoruz. Çıldıracam!

Hakkı, Aydede, 31 Ağustos 1922.

Aydede'deki Milli Mücadele algısı oldukça farklı görünmektedir. İstanbul, kendisinden uzakta ve sanki farklı iki ülke arasında cereyan eden savaşı izleyen tarafsız bir kent gibi görünmektedir. İstanbul kendi gündemini yaşamakta, Milli Mücadele'yi destekleyenler ise eleştirilmektedir.

zenginliğe sahiptir. Bu yirmi sayı son dört yıldır İstanbul'da yaşanan işgalin ortadan kalkacak olmasıyla yaşanan heyecanı yansıtmaktadır. Dört yıllık düzen tersine çevrilmektedir ve bundan sadece işgal kuvvetleri ya da kentin Rum halkı değil, Milli Mücadele'ye karşı durmuş olan Türkler de etkilenecektir. Aydede bu yeni dönemin habercisidir. İstanbul'a gelenler ve İstanbul'dan gitmek zorunda kalanlar karikatürlere yansır. Karikatürlerde artık ya Türk bayraklı pencerelere ya da bayraksız ama kırık pencerelere rastla-

Grevcilere reis.

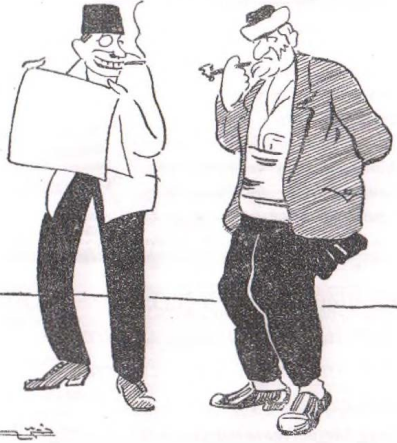
Rasim, Aydede, 25 Mayıs 1922

mak mümkündür. İstanbul'da yeni baştan bir hesaplaşma başlamıştır. Ankara yanlısı *Tevhid-i Efkâr*, Refik Halid'i, kullandığı tüm müstearlarla birlikte afişe eder. Refik Halid Karay'ın çevresi daralmaya başlar. Yazılarında da gitmek-kalmak, gitmeden yapılması gerekenler, pasaport meselceleri işlenmeye başlar.

geçirmiştir. Ankara'da çıkan büyük yangın sonrasında sağlık nedenleri gerekçeyle Bilecik'e naklini istemiştir. *Delî* isimli kitabında yer alan "Ankara" isimli makalesinde o günleri anlatmaktadır. Refik Halid'in kendisi de üç ay sürgünde kaldığı Ankara ile Cumhuriyet'in başkenti olmuş Ankara arasındaki farka şaşıp

kendisine aittir: "Hulâsa ekseriyetin yerlerde süründüğü, topraktan dişiyle nafakasını çıkardığı ve kanımı damla damla içine akıttığı bir sırada Cahid Bey'in şu Amerikalı siyah tavrı bana nâ-hôş geldi!"

Aydede'de Milli Mücadele ve İttihatçılar kadar eleştirilen bir üçüncü

Kadıköy
İskelesi'nden
çıkarken
bazı müntahab
sımalır.
Hüsamettin.

Aydede, 7 Ağustos
1922.

Bir Düşünce
İstanbul
Vatanpervert:
- Kazandık,
baba kazandık!
Anadolu
Muhaciri:
- Oğlum, zaten
senin işte kaç
para sermayen
vardı, sen onu
bize sor!

Muhafifler, son günlerinde nasıl bir ruh hali içindeydi? Mütekeke döneminde bir nevi "avcı" olan muhafifler artık "av" olmak üzeredirler. Ali Kemal'in yakalanışı ve linç edilmesiyle Refik Halid dâhil hepsi kendilerini uzun soluklu bir sürgünde bulurlar. Bu sürgün, aynı zamanda bir kaçıştır.

Milli Mücadele'nin merkezini Ankara olması ile yine bu kentin Refik Halid'in hayatındaki önemi arasında, sonu yazarın kendisi için trajik olan bir kesişme noktası olduğu kanaatindeyim. Refik Halid Karay, 1913 ve 1918 yılları arasında geçen ilk sürgününün üç ayını Ankara'da

kalmıştır. Ancak Milli Mücadele günlerinde Refik Halid'in zihninde muhtemelen Ankara'nın "hastalıklıya benzeyen, solgun yüzü, çürük dişli, oldukça düşük kıyafetli, bezgin" hali kafasında capcanlıdır. Bunun da Refik Halid'in Ankara'dan güçlü bir Milli Mücadele çıkmayacağı görüşünü kuvvetlendirdiği kanısındayım. Refik Halid yazılarında Ankara'nın yüzünün şimdi de hükümetin ve İstiklal Mahkemesi'nin aldığı kararlardan gülmediğini yazar. Karay'a göre kentin yüzünü güldürecek tek ümit Darülbekadî sanatçılarının kente yapacağı ziyaretir.

İttihat ve Terakki Partisi üyelerinden Cavid ve Cahid beyler ise 1922 yılında İstanbul'a dönmüşlerdir. Aydede, hassasiyetini bu olayda da göstermiş, birden fazla yazı ile bu dönüşü konu etmiştir. Yazılarda Cavid ve Cahid beylerin özellikle Avrupa'daki rahat yaşamlarını konu edinilmiş, bu da tepkilerin dozunu artırmıştır*. Cavid ve Cahid beylerin sanki hiçbir şey olmamış gibi memlekete dönmüş olmaları eleştirilmiştir. Cavid Bey'i konu alan bir yazıya göre, İstanbul'a döndüğünde o kadar mutlu görünüyordu ki, sanki savaslar olmamış, o günlere hiç gelinmemiştir. İlginç olan taraf ise, konu İttihatçılar olduğunda Aydede'nin bir Milli Mücadele söylemi içine girdiğini görmemiz. Bunu ispat edilecek bir cümle, Refik Halid Karay'ın

taraf da Hürriyet ve İtilaf Partisi idi. Bu bağlamda, Hürriyet ve İtilaf'ın çay partisi Aydede'de hem yazılara hem de karikatürlere konu olmuştur. Siyasi çevreler bu çay partisinin çok canlı geçtiği kanısındadır. Refik Halid de bu ziyafete katılmış, aksine, son derece cansız geçtiğini yazmıştır. Burada çay ziyafeti adı altında eleştirilen, aslında partinin kendisi olup, o da çay ziyafeti kadar cansız ve renksiz bir haldedir.

Aydede'nin son yirmi sayısında yer alan karikatürler arasında göze çarpan konulardan birisi de Ankara'daki Men'i Müskirat Kanunu (1920), yani içki yasasıdır. Mütekeke döneminde İstanbul'un gece hayatı Beyaz Rusların da etkisiyle iyice canlanmıştı. Ancak şimdi zafer kesinleştiğine göre, İstanbul'da da içki yasaklanacak mıdır? İstanbul'un gündem maddelerinden biri de bu olmuştur.

... ŞUZATIN VE BU RİCALİN
DEĞİL SAHİB-İ KUVVETİN
MEDDAHİYİZ!⁸

Dergide siyasi kişiler de ele alınmış ve eleştirilmiştir. Özellikle bu noktada Aydede'nin mizah anlayışının yine "nezih" sıfatından uzaklaştığını söylemek mümkündür. Halide Edib Adıvar'ın hem yazar hem de karikatüristler tarafından pek sık konu edilen bir isim olduğu söylenebilir. Kendisinin doğrudan

portresi çizilmese de kendisine gönderme yapılmıştır. Kullanılan dil ise eleştirel ve keskindir. Halide Edib'in Milli Mücadele'ye verdiği destek ve onbaşı rütbesi, erkek egemen bir üslupla hicvedilmiştir. Bu durum, sadece Aydede için değil, Milli Mücadele'yi destekleyen basının Halide Edib'e yağdırdığı övgüleri için de geçerlidir. Ancak Aydede, Yakup Kadri'nin Halide Edib'i "Herkül"e benzetmesine karşı çıkarken, işi "kumandanın çadırından çık"a kadar vardırılmıştır.¹⁹

Aydede'ye göre Câmi Bey (Baykurt) ve Nihad Reşad Bey'in dönemleri geçmekte, Ferit ve Celâleddin Arif beyler artık dönemin popüler isimleri haline gelmektedirler.²⁰ İstanbul'u ziyaret eden Ankaralı siyasetçiler de derginin konularından biri haline gelmiştir. Ankara'dan İstanbul'a gelenler arasında Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), Câmi Bey (Baykurt), Celâleddin Arif Bey, Ferit Bey ve Rıza Nur vardır. Yusuf Kemal Bey'in (Tengirşenk)'in İstanbul ziyareti ise Aydede'de özellikle yankı bulur²¹. Gazeteciler ve Kızılay, Yusuf Kemal Bey'i ağırlamak için adeta yarışmışlardır. Aydede olup biteni eleştirirken, işgalin son senesinde İstanbul'un artık yüzünü Ankara'ya doğru dönmekte olduğu anlaşılmaktadır.

BEYLERİ EFENDİLERİ İSTANBUL'U GEZİNİZİ İSTANBUL'UN GİDER AYAK BÜTÜN LEZZETLERİNDEN BİRER KERE DAHA TADINIZI²²

Aydede gibi bir siyasi mizah dergisinden elbette tam bir kent portresi çıkarılamaz. Buna öncelikle derginin kendi bakış açısı mani olacaktır. Ancak, her mizah dergisi gibi gerek siyasetin gerekse de sokağın gündemi yazı ve karikatürlere yansıdığından, portrenin genel hatlarını vermek, hatta bazen bazı detayları resmetmek mümkün olabilecektir. Aydede de bize bu imkânı sunmuş, 1922 yılının İstanbul'u hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır.

Mütareke devrinde yayınlanan Aydede, kentte dört yıldır sürmekte olan

Emraz-ı Sâriye
Mücadele Heyeti
fare getirenlere
para veriyor

- Nasılmış muhalefet?
Şimdi böyle
kaçacak suçan
deliği ararsın?
- Değil hanım,
şimdi suçan
deliği meselesi
bir nevi boğaz
meselesi oldu!

Rifki, Aydede,
19 Ağustos 1922.

Bir Mukabele
"Türkiya'nın
efendisi
köylüdür."
(Reis paşanın
nutkundan)
Köylü: Çifte
çubuga biraz
da onlar baksa
da biz de
efendiliğimizi
bilsek.

Rifki, Aydede,
9 Mart 1922.

düşman işgalinden bahsetmemektedir. İşgal kuvvetlerinin derginin üzerinde özellikle durduğu kimi konulardaki ağırlığı bile yazı ve karikatürlerde hissedilmemektedir. Bunun sebebinin ne kadarının işgalden, ne kadarının İstanbul hükümetinden yana tavır sergileyen Aydede'nin siyasi görüşünden kaynaklandığı tam olarak bilinmemektedir.

Aydede, bize ucu buğüne kadar uzanan bir hayat tarzı tartışmasının 1922 yılındaki kesitini sunmuştur. O devrin tartışmasının arka planında 1908'den beri süregelen toplumsal değişime özellikle muhafazakâr kesimin gösterdiği tepki ile kadınlardaki gelişimin bir tehdit olarak algılanması yatarken, erkeklerin ekonomik kriz nedeniyle toplumsal statülerinin zayıflaması da agresifliğin dozunu ar-

tırmaktadır. Kadınların kendi hayat biçimini belirleme özgürlüğü şiddetle eleştirilirken, kadına ilişkin her konu, mizah anlayışının sınırlarını zorlayan ve erkek egemen söylemle bezenen bir dile bürünmektedir. Aydede'den anlaşılan odur ki, mevcut toplumsal düzen önemli bir değişim içine girmiş ve bu artık geri dönülmez bir noktaya varmıştır.

Grevin
Yorgunlukları
Erkek: Teyzenin
evi şuracıkta,
az oturur,
dinleniriz!

Rifki, Aydede,
2 Şubat 1922.

Aydede'de İstanbul'a ilişkin bir önemli eleştirisi de, kent ve kent yönetiminin eksikliklerinin İstanbullular için artık tahammül sınırlarını aştığı yönündedir. İstanbul'da yaşayanlar çağdaş bir kentte yaşamamanın sıkıntısını duymakta, kumsalsızlıktan yakınmaktadırlar. Bu,

köprülerin bakımsızlığından düşük gazete tirajlarına, sokaklardaki muhacirlerin halinden, umumi tuvaletlere kadar böyledir.

Tüm bunlara rağmen, diğer tarafta sunu derece canlı ve kozmopolit bir İstanbul görmekteyiz. Kadın ve er-

keğin bir arada bulunduğu, halkın sokaklarda eğlendiği, sürekli hareket halinde olduğu, köşe başlarında Makber'in çalındığı, at yarışlarının takip edildiği, yolda her an bir otomobil tarafından ezilme tehlikesinin yaşandığı, kalabalık, hareketli ve yaşayan bir kenttir İstanbul...

DİPNOTLAR

- 1 Refik Halid Karay, "Çelip Gençler", Aydede No: 19, (1922)
- 2 Zaker Toprak, *İttihad-Temsil ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik, 1914-1918* (İstanbul: Homer Kitabevi, 2003), s. XIV, XV, 7, 8.
- 3 Refik Halid Karay, "Bir Noksana", Aydede No: 53, (1922).
- 4 Refik Halid Karay, "Çarşı", Aydede No: 38, (1922).
- 5 Nur Bilge Criss, *1901 Altında İstanbul 1918-1923* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), s. 135.
- 6 Refik Halid Karay, "Çelip Gençler", Aydede No: 19, (1922).
- 7 Refik Halid Karay, "Caka", Aydede No: 3, (1922)

- 8 Refik Halid Karay, "Halis-ane Bir Tavsiye", Aydede No: 70, (1922).
- 9 Refik Halid Karay, "Aramızdaki Fark", Aydede No: 71, (1922).
- 10 Ahmet Rifki Emraz-ı Saniye Mücahede Heyeti İare Getirenler para veriyor", Aydede No: 84, (1922)
- 11 Refik Halid Karay, "İstanbul'un Oyunu", Aydede No: 66, (1922)
- 12 Refik Halid Karay, "Bedbin Olmalı", Aydede No: 68, (1922).
- 13 Refik Halid Karay, "Bilmediğim Bir Hayat", Aydede No: 72, (1922).
- 14 Refik Halid Karay, "Harapaların Azimesi Münaesetle", Aydede No: 29, (1922).
- 15 Refik Halid Karay, "İlalt-ı Hareketim", Aydede No: 78, (1922).

- 16 Refik Halid Karay, "Ameden-i Laklak", Aydede No: 58, (1922).
- 17 Refik Halid Karay, "Benim Gördüğüm", Aydede No: 56, (1922).
- 18 Refik Halid Karay, "Sırası Gelenler", Aydede No: 7, (1922).
- 19 Refik Halid Karay, "Halide Onbış", Aydede No: 13, (1922)
- 20 Refik Halid Karay, "Sırası Gelenler", Aydede No: 7, (1922).
- 21 Refik Halid Karay, "Bir Ziyaret Münaesetle", Aydede No: 16, (1922).
- 22 Refik Halid Karay, "Gidecekleri Tavsiye", Aydede No: 80, (1922).

KAYNAKÇA

- Aktaş, Şerif. Refik Halid Karay. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Apaydın, Mustafa. *Türk Mücadelede Bir Benim Noktası*. Aydede. Ankara: Karahan Kitabevi, 2007.
- Apaydın, Mustafa. *Osmanlı Cihan Kuvvî'nin Hikayeleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Atay, Fahri Rifki. *Çelik Saat*. İstanbul: Akşam Matbaası, 1933.
- Aydede Derisi. Sabah Matbaası, 1922.
- Beyoğlu, Yahya Kemal. *Eğilim Değil*. İstanbul: İstanbul Fikir Cemiyeti, 1992.
- Beyazlı, Yahya Kemal. *Siyasi ve Edebi Portreler*. İstanbul: Baha Matbaası, 1968.
- Birinci, Ali. "Refik Halid'in Hayatı Hakkında ve Hatıraları," *Mitteilungen der Deutschen Orientforschungsanstalt in Istanbul*, 1939.
- Canak, Levant, and Cengiz, Levent. "Kankarların Sosyal ve Siyasal Olayları Etkileme Gücü Üzerine Tarihî Analiz", 193 (2006), 26-31.
- Criss, Nur Bilge. *İstanbul Under Occupation 1918-1923*. London: Brill, 1997.
- Çevikler, Turhan. *Çirgin Savaşın Türk Karikaturu, Kurtuluş Savaşı Dönemi 1918-1923*. İstanbul: Adam Yayınları, 1991.
- Delekan, Jak. *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- Devletçioğlu, Ferit. *Osmanlı Türkçe Ansiklopedik Lügati*. İstanbul: Aydan Kitabevi, 2008.
- Duman, Hasan. *Union Catalogue of The Periodicals in Arabic Script in The Libraries of Istanbul*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkez-i İslam Konferansı Teşkilatı, 1986.
- Ebci, Hikmet Nuri. *Kendi Yazıları ve Refik Halid*. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1992.
- Eldem, Vedat. *Harp ve Mücadele Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basıncı, 1994.
- Ertur, Esat K. *Tamamıyla*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basıncı, 1994.
- Georgeson, Francesco. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gulmekim?," *Doğu'da Mücadele*. İstanbul: Yayı Kredi Yayınları, 2007.
- Hemingway, Ernest. *1901 İstanbul ve İki Dünya Savaşından Mektuplar*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970.
- İhsan, Abdülhak Sinasi. *Kitaplar ve Muahharirler I Mücadele Dönemi Edebiyatı*. İstanbul: Yayı

- Kredi Yayınları, 2008.
- İhsan, Atilla. *Derinlerde Te Sabah Ezanları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.
- İnuşur, M. Nuri. *Başım ve Ziyatın Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1982.
- Johnson, Clarence Richard (ed.). *Constantinople Today or The Pathfinder Survey of Constantinople. A study in Oriental Social Life*. New York: The Macmillan Company, 1922.
- Karay, Refik Halid. *Bir Ömür Boyunca*. İstanbul: İnkilap Kitabevi, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Kirpinin Dedikleri*. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1940.
- Karay, Refik Halid. *Münabih İletim*. İstanbul: İnkilap Kitabevi, 2009.
- Karay, Refik Halid. *Defli*. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1940.
- Karay, Refik Halid. *Rakim Aldınma. İnhanma. Karamal*. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1940.
- Karay, Refik Halid. *Memleket Hikayeleri*. İstanbul: İnkilap Kitabevi, 2009.
- Karaz, Nihat. *İzmir Bir Muhafız Refik Halid Karay*. İstanbul: Temel Yayınları, 1998.
- Karazmanoglu, Yakup Kadri. *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*. Ankara: Bilgi Yayıncılık, 1969.
- Karazmanoglu, Yakup Kadri. *Sodom ve Gomora*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Koloğlu, Orhan. *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Bazın Tarih*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006.
- Küngülu, Enol. *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandasından Milli Kimlik İnşasına*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Mert, Nurey. "Refik Halid Karay," *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Dönemleri ve Zihniyetler*, 9, (2009), 88-109.
- Nesin, Aziz. *Cumhuriyet Dönemi Türk Mücadele*. İstanbul: Adam Yayınları, 2004.
- Okay, Cüneyt. *Dönemin Derinlerinde Milli Mücadele*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basıncı, 2004.
- Ortaç, Yusuf Ziya. *Bizim Yekun*. İstanbul: Akkaba Yayınları, 1966.
- Sanhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Günü'nde (Aptikamir Kronolojisi) Savaşın Savaşından İstisna ve Anısına 123 (Ağustos 1921-20 Kasım 1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basıncı, 1996.
- Scugnamillo, Giovanni. *Beyoğlu'nda Fuhuş*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayıncılık, 1994.
- Semih, Mehmet. *Türk Edebiyatında Muhlisatlar, Taktika Adlar, Tasviratlar ve İktisatlar*

- İstanbul: Anahat Kitaplar Yayıncılık, 1993.
- Sertel, Sabiha Roman Gıby. İstanbul: Belge Yayınları, 1987.
- Shaw, Stanford J. *From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation, 1918-1923*. Ankara: A Documentary Study, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basıncı, 2000.
- Soyal, İlhami. *Kurtuluş Savaşında İktisadiyatlar*. İstanbul: Gür Yayınları, 1985.
- Temel, Mehmet. *1901 Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2015.
- Tevfik, Rıza. *Biraz da Ben Konuşayım*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Toprak, Zafer. "Mücadele Döneminde İstanbul" *Bünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, (1994), 19-23.
- Toprak, Zafer. *İttihad-Temsil ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik, 1914-1918*. İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.
- Toprak, Zafer. "İstanbul'da Rusya'nın Armağanları Harapaları," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1, (1992), 72-79.
- Toprak, Zafer. "İstanbul'da Fuhuş ve Zuhrehan İstisatları 1914-1923 Tarih ve Toplum", 39, (1987), 11-40.
- Tunaya, Tahir Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler, Mücadele Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Tuncay, Mete. *Türkiye'de Sol Akımlar*. İstanbul: BDS Yayınları, 1967.
- Üzayracı, Brok. "Refik Halid'in 'Aydede'si ile 'Milli Mücadele' ve 'Milliciler', *Mücadele*, 1994 (2), (1992), 135-143.
- Vaka, Demet. *İstanbul'un Peşasız Kadınları*. İstanbul: Kitap Yayıncılık, 2003.
- Yalman, Ahmed Emin. *Turkey in the World War New Haven: Yale University Press, 1939.*
- Yerasimos Strofantis (ed.). *İstanbul 1914-1923*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Yucebaş, Hâmi. *Türk Mücadeleleri, Nüktedarlar ve Şairler*. İstanbul: Orhan Mete ve Ortaç Kol. Şit. Matbaası, 1957.
- Yücel, İhsan Ali. *Edebiyat Tarihimizden*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Zücher, Erik J. *Turkey, A Modern History*. New York: I.B. Tauris, 2005.

bkz.

İstanbul hakkında
10.000 madde için bakınız...

MYRA

TARİH VAKFI

www.tarihvakfi.org.tr
Y 102121 922 02 F 102121 513 54 00

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ
İSTANBUL VE TARİHİ ÜZERİNE YÜZLERCE
MADDE, YORUM VE BİLGİ İLE DOLU
8 CİLT LİK BİR KAYNAK

TEK PARTİ DÖNEMİ ADABIMUAŞERETİNDE
TAKDİM VE SELAMLAŞMA USULLERİ ETRAFINDA

TOPLUMSAL HİYERARŞİLERİN İNŞASI*

TÜLİN URAL

"(konserleri kast ederek)...bu gibi yerlerde tam bir demokrasi hiçbir zaman kabil olmaz. Esasen büyük küçük farkı olduğu gibi mevki farkları da mühimdir. Hiçbir memur müdürünün önünde veya aynı hizada bu gibi yerlerde yer almamalıdır. Demokrasi kanun nazarında herkese müsavat temin eder. Terbiye ve muaşeret usullerinde mevki ve mertebe farkları vardır."**

Belli bir dönemde, belli bir bölgede yazılmış adabımuaşeret kitapları öncelikle, kadın ya da erkeklerin, seçkin ya da alt sınıftan insanların, kentli ya da köylülerin günlük hayatlarını nasıl düzenledikleri ya da yaşadıklarını olgusal olarak aydınlatmak üzere önemli bir kaynak teşkil ederler. Ancak tam da burada, çok dikkat edilmesi gereken bir noktanın altını bilhassa çizmek gerekir: Salt bir -ya da birkaç- adabımuaşeret kitabında öyle yazıyor diye, belli bir tavsiyenin ya da davranış kalıbının olduğu gibi uygulandığını varsaymamız için hiçbir geçerli neden yoktur. Bu tür sonuçlara ancak, çocuk büyüme kılavuzları, gazete ve dergiler (özellikle magazin dergileri/kadın dergileri), romanlar, günceler ve biyografiler, ilgili yasalar ve bunların çıkarılma-

sı sırasındaki tartışmaları içeren meclis zabıtları, ilgili ders kitapları (özellikle dönemin hayat bilgisi ders kitapları), anılar; objeler, reklamlar; fotoğraflar; konuyla ilgili dava ya da sözlü tarih kayıtları gibi çok çeşitli kaynaklara, gerekli metodolojik hassasiyet içinde başvurarak yapılacak daha uzun soluklu çalışmalarla ulaşılabılır. Zira günlük hayatın olguları tarihin belki de en ele avuca gelmez alanını oluşturur.

Dolayısı ile adabımuaşeret kitapları gündelik hayatın olgusal tarihi açısından, önemli kaynaklar arasındadır; ancak tek başlarına yeterli değildir. Bu noktadaki işlevleri esas olarak, gündelik hayatın, elbette kitapları yazarlar açısından evrilmesi gereken ideal yönü göstermeleridir.

Ancak unutmayalım ki kendini ifade etmek tarihin hemen tüm dönemlerinde üst sınıfların ayrıcalığı olmuştur ve modern çağın dönüşüm eşiklerinde ya da dönüşmek isteyen zümrelerde ağırlık kazanan bir tür olarak adabımuaşeret literatürünü kaleme alan ayrıcalıkların gösterdiği istikamet de, toplumsal aktörler tarafından çoğu kez uyarlanarak da olsa hayata geçirilir.

Ancak adabımuaşeret kitaplarının tarihçiler açısından yegâne işlevi, uyarlanarak da olsa hayata geçirilen olguları belirleyen birer idealler manzumesi olmanın ötesindedir. Onlar asıl, zihniyetlerin şekillenmesi, sosyal aktörlerin eylemlerini de belirleyen zihinsel kategorilerin açığa çıkarılması, içlerinden belli olguların seçilip birleştirilmesi ile eylemlere meşruiyet kazandıran kültürel kodların belirlenmesi ve bu kodların içinde barındığı anlam haritalarının sınırlarının çizilmesi açısından işlevsel metinlerdir. Elias'ın veciz ifadesi ile: "Özellikle bu değersiz görülen şeyler, 'ruhlar'ın yapısı, gelişimi ve aralarındaki ilişkiler üzerine diğerlerinin gizlediği çok açık ve basit bilgiler sunarlar". Dolayısıyla adabımuaşeret kitapları hem genel olarak her sosyal bilim çalışmasının eninde sonunda varacağı noktaya; kültürel kodların içinde üretildiği tarihsel ve

Nazmi Ziya'nın
fırçası ile,
1930'lar Taksim
Meydanı.

toplumsal koşulların yapısı ve dönüşümünü anlamaya hem de daha özelden genel yapısal dönüşüm ile bireysel davranışlar ve psikik durumlar arasındaki kayıp halkaya (sosyal bilimlerin şu meşhur kayıp kıtasına) ulaşmaya katkıda bulunurlar.

Bu anlamda adabımuâşeret kitapları, 70'lere dek sosyal bilimcilerin pek ilgi duymadığı ya da önemsiz bulduğu, belki de ellerinde yeterince belge bulunmadığı¹ ve başı sonu belli nedensel açıklamalar yapmak için pek de uygun olmayan bir uçuculuğa/çeşitliliğe sahip olduğu için eğilime cesaret edemedikleri gündelik yaşam alanının farklı veçheleri ile açıklanmasında özel bir öneme sahiptirler. Bilhassa normalleşme, hazın bastırılması vb. temalar etrafında ve tecrübenin anımlandırılması açısından modern bedenin kurulumunu; kamusal ve özel alanın hangi kriterler etrafında ayrıştığını ve nasıl tanımlandığını; cins kimliğinin nasıl kurgulandığını ve kadın ve erkek arasındaki ilişkilerin nasıl tasarmlandığını; farklı düzeylerde toplumsal hiyerarşi ve eşitsizliklerin nasıl oluştuğunu ve gerekçelendirildiğini; günlük hayatın ve alışkanlıkların üzerinde dinin yerinin belirlenmesi anlamında dünyevileşme ve sekülerleşmeyi gösterir. Daha derli toplu söylemek gerekirse adabımuâşeret, birincisi toplumda ayrıcalıklı olmaya yüklenen anlamın nasıl oluşturulduğunu, ikincisi bu anlam oluşurken ruh-beden ve içsel-dışsal arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğunu: özetle bir toplumun ya da kendi adına veya toplumun tamamı adına konuşan bir toplum kesiminin, tarihin belli bir anında, "Anlamlı bir yaşam nedir ve nasıl tecrübe edilmelidir?" sorusuna verdiği yanıtı örnekler. 'Bir davranışın doğru kabul edilmesi, nasıl gerekçelendirilmiştir?', 'Ayrıcalıkların temeli doğuştan getirilen ruhsal niteliklere mi dayanır, yoksa doğru davranmanın kuralları sonradan eğitim yoluyla öğrenilebilmekte midir?', 'Ruhun doğuştan getirdiği tevazu ya da saygı gibi içsel niteliklerle adabımuâşerete özgü dışsal davranışlar arasındaki bağlantı nasıl kurulmuştur?'... İşte adabımuâşeret

Toplumsal hiyerarşiler yeniden kurulurken, erkeğin kadını selamlaması ısrarla üzerinde durulan bir konu idi.

üzerine bir inceleme bunlara benzer birçok soruya, tarihin belli bir anında, elbette belli bir zümrenin hangi yanıtları verdiğini (ve varsa bu yanıtlar arasındaki çelişkileri, kırılma noktalarını) gösterir.

Dolayısıyla, en baştaki alıntıda da örneklendiği gibi, görgü kitaplarında, üzerinde toplumsal hiyerarşilerin kurgulandığı temel zihinsel kategorileri okumak mümkündür. Yazarların bu alandaki görüşleri ve koydukları temel standartlaştırma ölçütü belki en iyi, çoğu kitapta ilk bölümü oluşturan selamlaşma ve takdim bahislerinde (ve elbette yemek servisi sırasına ilişkin öğütlerde) sergilenir.¹

Tek Parti Dönemi adabımuâşeret kitaplarına bu açıdan baktığımızda genel kural,² toplumsal mevkisi daha alt düzeyde kabul edilen tarafın daha üst düzeyde görülen tarafı selamlaşması ve astın üste takdimidir: Erkek kadına, genç yaşlıya, bekâr evliye, memur amire, sivil askere selam verir ve takdim edilir: 'Daima ilk önce daha genç olan daha yaşlıya, daha madun olan daha mafevke, bir erkek bir kadına takdim edilir.'³ Dolayısıyla bu kitaplarda hiyerarşi eksenleri yaş, cinsiyet, statü, mevkî ve medenî hal etrafında kurulur. Bunların ilk ikisi

doğuştan getirilen, son üçü de sonradan edinilen mevkilerdir.⁴ Burada ilginç olan ilk nokta, kadın olmanın yaşlı olmaktan daha önemli bir kriter haline gelmesidir. Bu bağlamda, doğumdan kaynaklanan iki özellik arasında daha modern olan cinsiyetin, daha geleneksel (alıntıladığımız yazara göre ise aristokratik) yaş ayrıcalığının önüne geçtiğini görürüz: 'Hiçbir zaman ilk önce bir kadın bir erkeğe takdim edilmez. Bazı ihtiyar aristokratlar hâlâ kadınları kendilerine takdim ettiriyorlar. Bu eski saray artığı adet istihzaya şayandır'.⁵

Öte yandan yeni hiyerarşi eksenlerinin öne çıkışı toplumsal dokunun karmaşıklaştığını ve buna bir yön vermek gereğinin hissedildiğini gösterir. Kuşkusuz tüm bu standartlaştırma çabası, toplumun giderek anonim ilişkilerden kurulu bir hal almasının -belki de anonimleşmiş Batı toplumlarından öğrenilmiş bir modeli tekrar etmenin- sonucudur. Zira Batı toplumları kentleştiğçe, köy toplumlarına özgü uzun süreli tanışıklık temelinde şekillenen ilişkiler giderek yerlerini pazarın anonim ilişkilerine bırakmıştır. Bu noktada bedenler arasındaki mesafe de giderek açılmaktadır. Kucaklaşma ya da tokalaşma ile ilgili olarak ortaya

konan tedbirli uyarılar da aynı kaniyi güçlendirmektedir: 'Sokakta, vapurda, tramvayda vesaire umumi yerlerde kucaklaşmak ayıptır. Avrupa'da birçok kibar hanımlar yabancıların nazarı dikkatini celp edeceğini düşünerek umumi ziyaretlerde dahi samimi dostlarıyla kucaklaşmaktan çekinirler. Kucaklaşmada en ziyade

aynı toplumsal ortamda bir arada bulunma ve ilişkiye geçme konusunda bilgisiz, tecrübesiz ve beceriksiz olduğundan neredeyse emin olan yazarlarımız, bu birlikteliği hem teşvik eden, ama hem de sınırlayan ince bir ayarı korumak için ciddi bir çaba harcamaktadırlar. Selamlaşma ve takdim meselesinde bu boyut, modernleşme-

sal yönelimi hakkında önemli ipuçları verir. Bir kere karşımızdaki hiç de sınıfsız bir toplum değildir.' Esasen birçok durumda, akılcı ve genel olarak paylaşılan tecrübe, bilgi vb. erdemler, toplumsal hiyerarşilerin önüne geçmemiştir; halen mevkiler gözetilmekte, pekâlâ erdemsiz ya da cahil olabilecek bir valinin önünde 'şapkalar çıkarılmakta ve başlar hafifçe sağa eğilmekte'dir. Sadece bu kez ayrıcalıklar, servet yerine ya da ona ek olarak, onun yanı sıra, hatta bir açıdan ondan çok, devletle kurulan ilişkiye göre kurulmuştur.¹³

Dönemin adab-ı muâşeret kitaplarında, bedenler arasındaki, bilhassa kadın ve erkek bedenleri arasındaki her türlü temas sıkı bir denetim altına alınmaya çalışılıyordu ve asri danslar bu tür temas anlarının başlıcalarındı.

dikkat edilecek bir nokta da bunun çok hafif yapılmasıdır. Sürekli ve sıkı kucaklaşma katiyen doğru değildir¹⁴. Bedenlerin birbirine temas ettiği her an öyle büyük riskleri çağırır ki el öpmeye gibi ufak bir temas bile titizlikle düzenlenir. Örneğin talebeye yönelik yazdığı kitapta Süheyla Muzafer, el öpmenin artık laubali bir hareket sayıldığı için tamamen kaldırılmasını tavsiye eder. Aynı şekilde Dalkılıç, kadınların elinin öpülmesini 'fazla yakınlaşmaktan çok, becerilememesi riski yüksek olduğundan-terk edilmesi gereken adetlerden sayar: 'El öpmeye hakkında bir kaide koymak icabetsen en mükemmel şu olurdu: hiçbir zaman bir kadının elini öpmemek. Bu suretle daha doğru hareket etmiş ve gülünç olmak tehlikesine düşmemiş olursunuz.'¹⁵

Selamlaşma, takdim, kucaklaşma vb. konularda, yazarların en az mevkie göre doğru sıralama kadar önem verdikleri ve üzerinde ısrarla durdukları bir diğer konu da kadın ve erkek arasındaki selamlaşma vs. esaslarını düzenlenmesidir. Kadın ve erkeklerin

nin sınırlarını göstermek açısından özellikle temsili niteliktedir. Bu bağlamda Dalkılıç'ın genç kızlarla ilgili yaptığı uyarı, temasın tehlikelerine yönelik hassasiyetin cins kimliği ile ilişkisini de gösterdiği için bilhassa ilginçtir: 'Bir genç kızın eli asla öpülmez. Hakikatte de el öpmeye biraz dokunaklıca bir tазim hareketidir. *Cittlerin bu teması bir his uyarıdır. Fevkalâde hassas olan genç kızlar için bu hareket hemen hemen edep ve terbiyeye mugayirdir.*'¹⁶ İtaliye-Elbette ki-bana aittir; genç kızların mı temasa karşı, yazarın mı genç kızlarla temasa karşı fazlaca hassas olduğunu belirsizleştiren, şartıcı ifadeler olarak okunduklarını belirtmek için kullanılmışlardır...

Özetle artık ilişkiler, karşılıklı ve uzun süreli tanışıklık esasına dayalı eski kuralların görece belirsizliğine terk edilemez; bu yeni ilişkileri düzenleyecek yeni, standart, belirgin kurallara da ihtiyaç duyulur.¹⁷

Sonradan edinilen özelliklerin sıralamadaki yeri ise bize toplumun siya-

Burada özellikle sivilin askere nazaran daha alta görülüğü, rejimin askeri niteliğini doğrudan doğruya gösterir. Selamlaşma vb. sıralamalarda subaylar sivilere üstündür; zira çahşılarında tüm bir orduyu temsil ederler. Erken Cumhuriyet döneminde, kurgulanmış bir Osmanlı edbebesiyle karşılıklı içinde hedeflenen sade, gösterişten uzak adap ve bilhassa kadınsı züppelikten ayrışma, subayın "erkek" bedeninde sergilenmektedir. Dolayısıyla kitaplar da sürekli subaylara sivillerden daha ciddi, ağırbaşlı, denetimli olmaları, asla kendilerini bırakmamaları salık verilir. Bu ağır yükün karşılığında da ayrıcalıklı bir konum tanınır. Bu hususlar, Ömer Lütfü tarafından şu satırlarla özetlenir: "Ordumuz üniformasını taşıyan bir zabıt bütün ordumuz aklığını, terbiyesini, fazileti ve namusunu mütekeffildir. İşte bundan dolayı bir zabıt cemiyet içinde pek maruf zavat tarafından kendisini takdim ettirebilir. Keza: Bir zabıt bir mevkii resmi ve içtimai olmayan bir kimseye hiçbir zaman müracaat etmez... Bundan başka mevkii ve şerefinin kudsiyetini takdir ederek her yerde, herkesten ziyade adabı muâşerete riayetkâr olmalıdır."¹⁸

Bu bağlamda bazı yazarlara göre, askerlerin Cumhuriyet adabının şekillenmesindeki rolü, bu temsili niteliği aşar; onlar yeni adabın yaratıcısı olmuştur. Daha doğru bir ifadeyle, subayın adabımuâşeret öğrenimi ve ona verilen önemli misyon, aslında yeni yaşam biçiminin kurucusu olmasından kaynaklanır. İşin'a ve

Mahir'e" göre, erken Cumhuriyet döneminde geçildiğinde adap kurallarının asıl uygulayıcıları askerler, çoğu yine asker kökenli olan siyasal seçkin ve mühendisler olmuştur; bunları, genç Cumhuriyet'in üniversitelerinde yetişen ve devrime yürekten bağlı öğretmenler, doktorlar, hâkimler, yani belli profesyonel mesleklerin kentli üyeleri izlemiştir. Bu nedenle dönemin kurallarına bu mesleklerle özgü disiplin ve teknoloji hayranlığı damgasını vurmuştur.¹⁶ Bu yüzden dönemin gündelik hayatında, bürokratik algıya özgü resmiyetin izleri açıkça görülür. Cumhuriyet adabımuâşeret-i de bu *resmî* kalıplar içinde şekillenmiş, karşı çıktığı aristokratik kuralcılık yerine daha basit, fakat daha disiplinli ve resmi bir yönde gelişmiştir.

Öyle ise karşımıza Cumhuriyet adabının sınıfsal resmi ile ilgili ilk bakışta birbirleriyle çelişir görünen bir veri yığını ve bu farklı verilerden kaynaklanan can alıcı bir soru çıkmaktadır: Acaba erken Cumhuriyet adabı, sadeliği vurguladığı ve gösterişe karşı olduğu nispette, ayrıcalığa dayanan bir adap anlayışına karşı orta sınıfın rövanşı mıdır; yoksa Mahir'in de değindiği gibi;¹⁷ geçmişin üst sınıflarına karşı yeni bir ayrıcalıklılık sınıfı yaratma çabası ya da devrimi gerçekleştiren çoğu orta sınıf kökenli siyasal seçkinlerin üst sınıf olma hevesi midir? Buradan devamla, acaba Tek Parti Dönemi adabımuâşeret kitaplarında, Kemalist aydınlar, halkın gelişmesi için özverili bir çaba harcamış olan hümanistler olarak mı, halktan kopuk ve seçkin bir kadro olarak mı görülmektedirler?

Yanıtı yine selamlaşma bahsinden arayabiliriz. Tüm kitaplarda, defalarca altı çizilen bir nokta, kibir ve gösterişten uzak, ortalama bir samimiyeti koruyan bir selamlaşma usulüdür. Ongan, *Talebeye Muâşeret Bilgisi* adlı kitabında bu yaklaşımı şöyle özetler: "...başınızı eğiniz. Fakat çok fazla eğilmekten çekiniz... saygıyı ifadede hiçbir zaman mübalağa etmeyiniz... selâmi ne telaşa ne de çok ağır vermeyiniz."¹⁸ Bu adap, daha önceki satırlarda da değinildiği

gibi, bir yandan gereksizce gösterişli bulunan Osmanlı üst sınıfına ve onun temsil ettiği geleneğe, bir yandan da yapmacık ve taklitçi bulunan züppeliğe ve onun temsil ettiği bir tür modernliğe karşı oluşturulmuştur. Selamlamada kullanılacak dile ilişkin şu satırlar bu tutumu özetler: "Sabah şerifleriniz hayırlı olsun" gibi

yanmamış; bu alanlar ya hiç gelişmemiş ya da ancak, milli hassasiyetler etrafında arzulanan bilgiyi üreten çalışmaların, araştırmadan çok var-sayımları sergileyen bir form altında ortaya çıkmasına yol açmıştır.²⁰ Bu anlamda erken Cumhuriyet dönemi rejimi, tüm tersi yöndeki iddialarına rağmen, halka yönelik gerçekçi

dua kılıklı eski tabirler, uzunlukları ve öz Türkçe olmayışlarından terk edilmektedir. Fakat bunların yerini (borjur, bonsuvar) gibi yabancı tabirler tutmamalı."¹⁹ Dolayısıyla Cumhuriyet Türkiye'si'nin adabımuâşeret-i Osmanlı üst sınıfından ve Osmanlı geçmişinden bir kopuş ve yoz görülen bir tür modernliğe karşı, 'otantik' bir orta sınıf modernleşmesi fikri etrafında şekillenmiştir.

Ancak yine de orta sınıfın öne çıktığı bulgusu, söz konusu davranış kodlarının halkın geneline yöneldiği anlamına gelmez. O yıllarda nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylü kitlelerine yönelik tek bir adap kitabı ya da mevcut kitaplarda tek bir öğüt dahi yoktur. Bu kitleler ya hiç göze çarpmamış, ya milletin efendisi olarak ancak vezirlerde görünmüştür. Elbette dönemin sıtma ile savaş ya da okuma yazma seferberliği gibi halk sağlığına veya eğitime yönelik çabalarını ya da 'halka doğru' sloganını etrafında şekillenen eğilimlerini de gözmeden gelmememiz gerekir. Ancak bu tür somut çabalar da hiçbir zaman, istatistikten antropolojiye dek uzanan, ancak her koşulda halkla yüz yüze ilişkiye dayalı, halkı tanımaya yönelik bilgi alanlarına da-

bir tavırdan, hakiki bir meraktan, yaratıcı bir bilgidен ve bunlara dayalı olarak da somut politika üretme kapasitesinden yoksun bir tablo çizmektedir.

Yine de dönem içinde, oluşan yeni adabın (dolayısıyla ile bu adabı benimseyen yeni bir üst zümrenin) halk sınıflarından uzaklığına eleştirel şekilde ele alan entelektüeller de mevcuttur. Bu tür bir yaklaşımın belki de en vezir ifadesi *Ankara'nın* ünlü balo sahnésidir:

"...Sekiz saatlik yoldan gelirim,' dedi. 'Handa bana yer vermediler... Do-

laşırken, karşından buranın ışıklarını gördüm. Bir de baktım ahalî toplanmış... Burada ne var ki? Ne idirler?" Hoca başını çevirmeksizin: 'Balo var, balo...' dedi... Yorgun adam kendi kendine söylenir gibi mırıldandı: 'Bu gecenin yarısında hep doluşır dururlar, onlar da benim gibi garip mi, nedir? Yatacak yer mi ararlar?'

Tam bir sırada, otelin iç salonlarından birinde bir köşeden, sokaktaki bu konuşmaların yankısı Selma hanımın kulagina şu şekilde çarpıyordu: 'Kim bilir bizim için ne düşünürler?'

Neler söylerler? Onlar için kapısının gördükleri bu âlem ne kadar esrarengiz şeylerle doludur? Yavaş yavaş onlar da öğrenecek, onlar da alıacak.'²¹

Fakat unutmayalım ki aynı satırların yazarı, yaklaşık 70 sayfa sonra, ütopik ülkesinde, bir önceki bölümde uzakta ve geri kalmış -daha doğrusu geri bırakılmış- olduğu için acıdı; bir halktan, hayvan ıslahı için kullanılacak terimlerle bahsetmekten de geri durmamıştır:

"Artık bunlar arasında eskisi gibi kirli paçavralara sarılmış dilenci kıyafetinde, hasta, sakat, sıtım ve kavruk köylülere hiç rast gelmiyordu. Bir defa İçtimai Mükellefiyet Teşkilatı'nın genç hekimleri tarafından bunların yedikleri yemekler, yattıkları yerler üzerinde daimi bir murakebe tesis edildiği gibi, ayrıca haftada bir kere muayeneye tabi tutuluyorlardı."²²

DR. TULİN URAL
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
ATA TURK (İLKELE) VE
İNKILAP TARİHİ BÖLÜMÜ
OKUTMAN

DİPNOTLAR

- Bu yazı, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde, Prof. Dr. Meral Özalp danışmanlığında hazırladığım ve 2008 yılında savırdığım 1930-1939 arasında Türkiye'de Adab-ı Muşerref, Toplumsal Değişme ve Gündelik Hayatın Dönüşümü' adlı doktora tezimin çeşitli bölümlerinin gözden geçirilmesi, yer yer genişletilmesi ve harmonlanması ile oluşturulmuştur. Bu vesile ile sevgili hocama, muazzam desteği için bir kez daha teşekkür etmekteyim.
- Samih Nafiz Tansu, *Talebeve Muşerref Ussulü*, (İstanbul: Kannat Kitabevi, 1939), s. 54.
- Norbert Elias, *Üçüncü Süreç* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 214. İtaliye bana ait.
- Esasında bu alandaki belgeler başından beri mevcut ve birçok durumda da oldukça bol fakat dağınıktır. Dolayısıyla bu belgelerin "göden kaçmasını" asıl nedeni kayıp ya da nadir olmaları değil, üzerinde çalışmaya değer bulunmamasıdır. Örneğin gaz çıkarmadan geçirmeye çek uzanan bir dizi bedensel ihtiyaç üzerine yazılan yorumlarken Elias, eşit adap kitaplarında bu konularda, bugünkü nazarın çok daha açıkça söz edildiğini dolayısıyla esasında geçmişe bakan birinin bu konuda **bol** bol materyal bulabileceğini; ancak bu materyallerin onun süre içinde ilgisiz sayılıp, değeri görüldüğü belirtilir, Norbert Elias, a.g.e. s. 238. (Elias gibi öncülerin cesuradamları harp) Bu alana girip, güçlük olmak üzere, yazılı olmayan ya da "iddi" söylemleri kalımların da belge olabileceği keşifleriyle bunları ele almanın yöntemleri geliştirilebildikten sonra mümkün olabilmisler.
- Adabımuşerrefin kelime anlamların 'toplumsal ilşkilere uygun usul' olarak tercüme edilebileceğinin beki de en açık kanıtı... selam bahsi ile... toplumsal karşılaşmaların adabına ve -taksim bahsi ile- yabancılara karşılaşmaların usulüne yer vermemek tek bir adap kitabının dahi bulunmasıdır.
- Tek Parti Dönemi Adab-ı Muşerref literatürünün genel bir değerlendirilmesi de "İndekler" bölümlerinin dokümanı için bkz., Tülin Ural, "Tek Parti Döneminde Basılmış Adab-ı Muşerref Kitapları", *Müfettiş*, (Yaz 2008), No. 33, s. 243-274.
- Muhtifin Dalkılıç, *Yeni Hayat Adamına Yeni Adab-ı Muşerref*, (İstanbul: Şuhlet Kitaphanesi, 1932), s. 11. Tüm alıntılar, ifadeleri lezzetini yansıtmak için, orijinal metin olduğu gibi kopyalanmıştır.
- Tülin bu yazı Boutdieu'nün sermayeler kuramı etrafında da kurulabilir. Dolayısı ile ele alınan mamele bu teorik yaklaşımla incelenmeye son derece uygun sayılsın vermişlerdir. Ancak ben, Bourdieu'nün yaklaşım ile elde edilebilecek sonuçların, hem (roman, anı vb.) başka tür

- kaynaklarla hem de tüm bu hiyerarşilerin günlük yaşamda nasıl deneyimlendiğine dair daha olgusal bulgularla desteklenmedikçe; eksik kalacağına düşündüğümde, bu aşamada bu yaklaşımların kullanılmayı tercih ettim.
- Muhtifin Dalkılıç, a.g.e. s. 11.
- Felha Sedat, *Genç Kızların Adab-ı Muşerref Ussulü*, (İstanbul: Muallim Ahmet Haki Kitaphanesi, 1932), s. 22.
- Muhtifin Dalkılıç, a.g.e. s. 22.
- Muhtifin Dalkılıç, a.g.e. s. 21.
- Öte yandan, yazarların sıkça üzerinde durdukları bir diğer konu da şapka ile selamlaşma kurallarıdır. Farklı kitaplarda, bu konuda -örneğin çeşitli durumlarda şapkanın çıkarılıp çıkarılmayacağı ve selamın şapka indirilerek mi kaldırılarak mı verileceği gibi meselelerde- farklı öğütler rastlanabilmektedir. Şapka Devrimi'nin birkaç yıl önce gerçekleştiği bir topluma bu yeni aksesuarın nasıl kullanılacağı belli ki henüz açıklık kazanmamıştır. Örneğin Savaşın, bu konuda Mustafa Kemal'in tören tutarlarını selamlarkenki tavırının model alınmasını, şapkanın çıkarılıp bağ üstünde salınmasını önerir; Hüsnü Savaşın, a.g.e. s. 4.
- Kaldı ki bazı kitaplarda "hiyerarşileri muamele"ye ilişkin bölümlerin varlığı bu kitapların bir üst zümre halkında yazıldığını göstermektedir. Felha Sedat, a.g.e. ss. 73-76. Ancak Osmanlı ona sınıf evrende geleneksel olarak hizmetlerini bulundunu da hatırlatmalıyız. Fakat bu hizmetlerle ilşkiler çoğu kez, kaynakların paylaşılması ya da oturma aşısından eşit değişe de son derece teklifsiz olmuştur; ancak Felha Sedat bu teklifsizliğin yerine açık bir ayrışma ve rüsmiyet getirmiştir. Hizmetçilerle ilgili bir başka açık ilke Savaşın'da bulunur: "Merdivenlerde ayak çıkarken tanımadık birine rast gelince hizmetçiye dahi ölüye yine selamlağız." (halikler bana aitler); Hüsnü Savaşın, a.g.e. s. 3.
- Bu yazıda toplumsal hiyerarşiler öne çıkarıldığından sadece kişiler arası takdim ve selam ele alınmışsa da dönemin milliyetçi ruhunu ve devlete kurulan ilişkinin niteliğini kanıtlar şekilde birkaç eserde birden, bayrağı selanlanması da ayrıca ele alınmıştır. Bunlar arasında sayılabileceğimiz A. Lütfullah in eserinde bayrağı selam vermemen sivil ve yabancılara uyanması salık verilir; aynı şekilde, o görmede dahi, cumhurbaşkanı geçiğünde zabıta selam durması gerektiği belirtilir -neyse ki ve tuhaf ki cumhurbaşkanı ile karşılaşılmaya sık rastlanan bir durum değildir; Lütfullah, *Zabitân İçin Muşerref Ussulü ve Beynümil Tevakkat Kaideleri*, (İstanbul: Kader Malbaası, 1932), s. 22. Aynı konu Kayseri Halkevinde adabımuşerref konulu bir konferans veren Savaşın tarafından da bu kez listelik maısı da eklenerek, ele alınır, Hüsnü Savaşın, *Kültür Direktörlüğümüzün Kefşatı* (Kayseri: Kayseri Vilayet Malbaası, 1938), s. 5-6.

- Ömer Lütfi, *Adab-ı Muşerrefi Kuvvetlari*: *Hayat-ı İçtimaiyye*, (İstanbul: Harbiye Mektebi Malbaası, 1930), s. 42.
- Elif Mahir, "Etiquette Rules in The Early Republican Period", *Journal of Historical Studies*, 3, 2005, s. 15-32.
- Ekrem İsm. "Abdullah Cevdet'in Cumhuriyet Adab-ı Muşerrefi", *İstanbul'da Cumhuriyet Hayatı* içinde, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), ss. 154-155 ve 166.
- Mahir erken Cumhuriyet döneminde geçerli olan bu görüş kurallarının dört temel ilşlev üstlendiğini belirtir. İlk ilşlev bizim de değindiğimiz üzere, modernleşme sürecinde oynadıkları sembolik rolüdür, ikinci ilşlev, Batılı görüş kurallarının altında, bu kuralları öğreten kitapların ilk örneklerini geç Osmanlı döneminde bulursak da, Cumhuriyet döneminde, bizim de değindiğimiz gibi, Osmanlı geçiminden kopmak için bir araç olarak görülmeleridir, üçüncü ilşlev ise, Batı'da yüz yıllar içinde oluşmuş bu kuralları, hızlı bir şekilde modernleşme ya da Batı gibi görünen hedefini pratik ve etkili şekilde özdeşletilmek, uzun yıllarda olabilecek bir entelektüel birim yerine göz görülmüş olan çarklarını nemde entelektüel düzeydeki tutarsızlığı giderilebilir; Mahir eğöre en önemli olansın ilşlevleri ise, savaşçı ilşlevlerini yitiren ve sermaye sahibi olma özelliğini artık burjuvalarla paylaşmak durumunda kalan Batılı sınıfların ıyapıtlarına hizmete şekilde, kendilerini büyük halk yığınlarını ayıracak ekonomik sermayeye sahip olmayan Türkiye sınıflı seçkinlerini, aynaklarını köhürel bulma meşruyetlerini sağlamalarıdır; Elif Mahir, a.g.m.
- Hidayet Öngün, *Talebeve Muşerrefi Bilgisi* (İstanbul: Ahmet San Basımevi, 1938), s. 7.
- Seyfi Kurbek, *Modern Yağın Ya Bilgileri*, (İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1939), s. 62.
- Bu bilgi eksikliği ile ilgili bir tartışma için bkz., Mehmet Akşad, *Modern Yığınların Ya Bilgileri*, *Garbiyyat ve Politik Özgürlük*, (İstanbul, Meis Yay., 2005), ss. 19-24. Ayrıca Nazan Maksudyan in çalışması, bilginin milî -hatta ırk- hassasiyetleri etrafında üretimi sağlanabileceği; Nazan Maksudyan, *Türkçülüğün Örnekle: Bilimkurşusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin İlk Çerçesi* 1995-1939 (İstanbul: Meis Yay., 2. Baskı, 2005).
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, (İstanbul: İletişim Yay., 9. baskı, 1997), s. 17-19. İtaliye bana aitir. Not edini ki Cumhuriyet seçkininin bir parçası olan Selma Hanım, aynı zamanda Ankara Palas'ı kaideli; haliyü eleştirmek ve kapadiki halk kaideliği ile arası bu denli açılması, ona geçirdikleri kopuk gibi gelmektedir.
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e. s. 190. İtaliye bana aittir.

SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER

nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr

EVLIYA ÇELEBİ'NİN GÜN IŞIĞINA ÇIKAN ESERİ

NİL HARİTASI

DOÇ. DR. NURAN TEZCAN

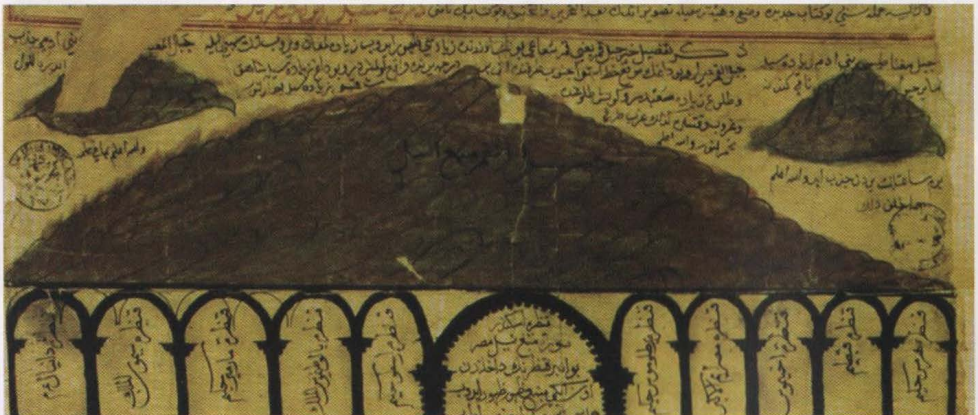
Evliya Çelebi'nin Seyahatname'si içerik ve kapsamı ile yalnız Osmanlı tarih, coğrafya ve kültürünün büyük eseri olmayıp aynı zamanda dünya kültür mirasına mal olmuş bir eserdir. Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda üç kıtada gezdiği ülkelerin sayısı bugünkü siyasi coğrafyada 25 ülkeye tekabül eder. 40 yıldan fazla süren bu seyahatlerini hayatının son yıllarında Kahire'de 10 cilt halinde sistematik bir yapı, zengin bir içerik ve usta bir anlatım gücüyle yazmıştır.

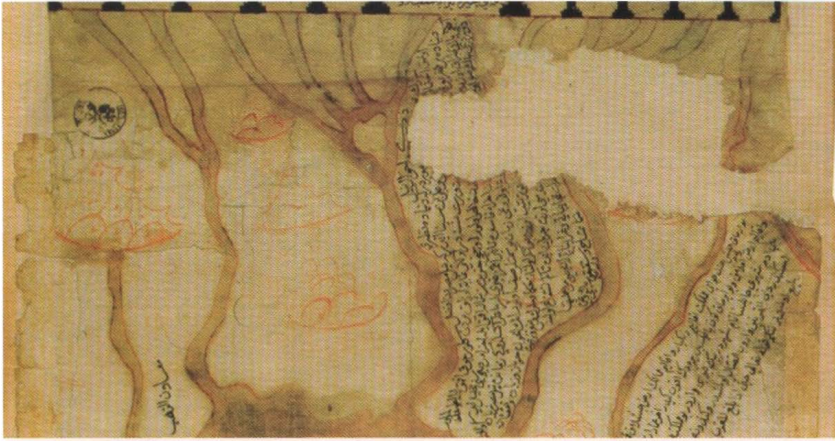
Avrupalılarla bir Osmanlı bireyi olarak karşılaşan ve onları gözlemleyen Evliya, aynı merak ve ilgiyi gezdiği diğer ülkelerde de göstermiş, Ukrayna, Kafkasya, İran, Anadolu, Suriye, Arap Yarımadası, Mısır ve Nil sahillerini dolaşmış Kahire'ye yerleşmiştir. Birbirinden ilginç olan tüm seyahatleri içinde Nil seyahatinin özel bir yeri vardır. 1672'de Hac dönüşü Kahire'ye gelen Evliya Çelebi, kendine yeni bir seyahat hedefi olarak Nil Nehri'ni seçmiştir. Arap coğrafyacılarının bilgilerinden, ilk dünya haritasından (Mappamundi) ve Amerika'nın keşfinden haberdar olan Evliya Çelebi, gizemli Afrika top-

raklarında efsanevi bilgilere dayanan Nil'in kaynağını görme tutkusuyla ve Mısır valisi Kethüda İbrahim Paşa'nın görevlendirmesiyle 7 Ağustos 1672'de (12 Rebî'ül-âhır 1083) Nil yolculuğuna çıkar. Önce Kahire – (Tanta üzerinden) Iskenderiyye – Reşid – Kahire – (Burulos üzerinden) Dimyat – Kahire hattında Nil'in kuzey kollarını gezer. Evliya, tekrar Kahire'den güneye, yine İbrahim Paşa'nın mektuplarını Circe valisine ve Fünc sultanına götürme göreviyle Fücistân yolculuğuna çıkar. Beni-Seyf, Semennût, Minye, Mellevi, Manfalût, Lût, Cebelü't-Tayr, Sühâc, Menşiyye, Circe, Füvve, Kinâ (buradan Kusayre'ye gidip

döner), Aksureyn (Luksor), Kolombo (Şellâlât bölgesi), İsvan (Asvan), Der, İbrim (Vâdi-i Halfa), Sây, Magrak, Sese, Narnarinte, Hafir-i Sagir, Hafir-i Kebir, Kandi, Navri, Sindi'den geçip Vardân'a ulaşır; Sudan topraklarında güneye doğru Donkola'dan Sennâre'ye; Donkade ve Rümeyle'den geçerek Cersinka'ya (Cebel-i Şevâm) kadar iner. Cersinka'da kuzeye yönelir; Habeşistan üzerinden Kızıldeniz'in batı sahilinde Donkalab'a (Donkunab) ulaşır, Sevakin, Kif, Dehle, Musova, Harkova limanlarını gezerek Zeyla'ya Babül-Mandab Boğazı'na kadar iner, aynı yoldan geri dönerek Habeşistan'ın kuzeyinden tekrar

Nil I (Cebel-i Kamer).

Nil II (Cebel-i Kamer ile Vardân arasındaki vahşi doğa bölgesi).

İbrim'e gelir; Elvâh vilayetlerini gezip Feyyûm ve Cize üzerinden Kahire'ye ulaşır Yaklaşık bir yıl süren bu yolculuğu 1084 Muharrem'in başında (1673 Nisan) tamamların (10. cilt, Y277b-Y450b- 355a P344b, yaklaşık 178 yaprak).

Evliya, Fücistân hatında Narnarinte'de ekvatoru (*hatt-ı istivâ*) geçtiği ve bundan sonraki yerleşim yerlerinin ekvatorun güneyinde olduğunu sanmıştır. Vardân'dan sonra Fücistân veziri Kör Hüseyin Beg kendisini karşılar, bir süre onun misafiri olur, kendisine takviye güç olarak adamlar verilir, güneye doğru ilerler. Arbaci'da Fücistân melikinin kardeşi ve veziri Kan Cercis ile tanışıp görüşür, ondan da yardımcı olarak yoluna devam eder. Sevr'de Sultân-ı Südân tarafından karşılanır, onunla birlikte Sennâre'ye doğru yola çıkarlar. "Azim vilayet" olan Cersinka'da onları Fücistân'a tâbi Melik Şânüllâh Hân karşılar. Cersinka, Evliya'nın bu yönde ulaştığı en son yerleşim yeridir. Burada Nil'in kaynağına 32 konak kaldığını bildirir. Vahşi doğa ve insan yiyen kavimler yüzünden daha öteye geçemez. "Amma görmek müyesser olmadı" diyerek Nil'in kaynağını göremeden buradan tekrar Sennâre'ye döner ve Habeşistan'a yönelir. Evliya, Nil'in kaynağına ulaşamasa da bu yolculuğundan büyük bir heyecan duymuş, Mısır ile Sudan sınırındaki İbrim'de Osmanlı ülkesinin en güney ucuna ulaşmak, bu sınırı aşarak Nil

boyunca az bilinen Sudan topraklarında ilerlemek, Afrika yerilerini görmek, onların yaşayış tarzını, gelenek ve göreneklerini, savaşlarını ve ticaret hayatını yakından gözlemlemek ona büyük heyecan vermiştir. Bu yolculuğunun "müstesna" bir yolculuk olduğunu bilincindedir. Nitekim Osmanlı'nın sınır şehri olan İbrim'den güneye geçerken Batlamyus'un (Ptolemaios) bilgilerine dayanarak İbrim'in coğrafi konumunu tasvir eder ve eski zaman bilgilerinin (*hukemâ-yı kudemâ*) hayatları boyunca gezerek dünyayı keşfedip dünyanın eşkâlini kitaplarında yazdıklarını dile getirir: "Bu mezkûr memâlikleri hukemâ-yı kudemâ tûl-ı dirâz-ı ömürleri ile (ömürleri boyunca) geçt ü güzâr edüp ilm-i usturlâp (yıldızların yüksekliğini ölçme ilmi) ile irtifâ' alarak âlâ'ullâha vâkıf olup (Allah'ın yüceliğini bilip) Atlas ve Minor ve Coğrafiyye' ve Padriyye ve Koloniyye kitablarına tahrir edüp eşkâl-i dünyâyı (dünyanın haritasını) tahrir etmişler" (X. c. 437).

Kendisinin de kuzeyden güneye gezip gördüğü yerleri, şehirleri, köy ve kasabaları, dağ ve nehirleri anlatmaktan amacının boş yere anlatmak olmayıp sözden hale getirip eşkâllerin yazmak, yani (resimli) haritasını yapmak olduğunu söyler: "Hakir-i pür-taksir dahi seyâhat etdiğim bilâd-i memâlik-i mahrûselerde (Osmanlı ülkesinin şehirlerinde) olan kurâ ve kasabâtları (köy ve kasabaları) ve şehir-i

mu'azzâmları ve cıbâl-i azimleri (yüksek dağları) ve nehr-i kebirleri (büyük nehirleri) ve cemî'i menâzilleri (bütün menzilleri) şimâle ve cenûbâ ubûr etdiğimiz tahrir etmeden iltizâm-ı mâlâ-yelzem edüp (kuzeye ve güneye geçtiğimizi yazmamızdan maksat boş yere anlatmak olmayıp) murâdımız geçt ü güzâr etdiğimiz diyârları kıylden kâle, kâlden hâle (laftan söze, sözden de şekle) getirüp eşkâllerin yazmaktır" (X. c. 437).

Amacının aynı zamanda, üstâdi Nakkâş Hükmiyâde Ali Beg'den öğrendiği üzere seyâhati esnasında resmetmiş olduğu kalelerin, şehirlerin, nehir, dağ ve göllerin, Nil ve Fücistân seyâhatini tamamladıktan sonra, *Papamunta* —resimli ilk dünya haritası Mappamundi— gibi haritasını yapmak olduğunu bildirir:

"Ve niçe kilâ' ve diyârları (pek çok kaleleri ve ülkeleri / şehirleri) *Papamunta* gibi cemî'i enhârî ve cıbâlleri ve buhayreleriyle (nehirleri, dağları ve gölleriyle) üstâdımız Nakkâş Hükmiyâde Ali Beg'den gördüğümüz minvâl üzere tahrir etmişliz (resmini yapmışız) Cenâb-ı İzzet bu Nil ve Fücistân seyâhati itmâmın müyesser edüp eşkâlin tahrir edeyüz (haritasını yaparız)" (X. c. 437).

Evliya Çelebi'nin Nil yolculuğunda İbrim'den hemen sonra geldiği Sây şehrinde coğrafya artık bûsbütün değişmiş ve insanların görünümü de

NİL III (soldaki kaleler: Kandî, Hafîr-î Kebîr, Hafîr-î Sagîr Narnarînte ve sağda İbretnûmalar... Urbân-ı Arab bölgesi).

Haritada: Bu mahal dağları Vadi-i Sübû' derler. Evâil-i zamânda / 'azîm beled imiş. Somâkî taşlardan fîl kadar arslan / sûretleri hâlâ vardır, meshûddur binâ âsârları zâhirdir. / Bir cânibi 'amârdır. Beş yüz kamışdan ve hasırdan evleri vardır. / Siyâh 'Urbân sâkinlerdir.

bambaşka olmuştur. Evliya, vahşi ve yırtıcı hayvan korkusu çekerek, güneş sızmayan sık ormanlardan geçerek "Rûm ağaçları" ve "Rûm oğları" (yani Anadolu Rumeli ağaçları ve insanları) görülmeyen, beyaz insanlarla "pişmemiş âdem", "çiğ âdem" diye alay edilen bir dünyaya girer. Burada kendisini uyarırlar, daha öteye gitmesinin tehlikeli olacağı söylenerek dönmesi için ısrar ederler. Fakat o, büyük bir kararlılıkla yoluna devam eder, daha yolculuğunun en başında Reşid sahilinde dile getirdiği Nil'in kaynağını görme duasını tekrar eder: "Ve hakîr bu Nil-i mübarekin Akdeniz'e munsab olduğu (döküldüğü) Reşid ve Dimyât merceç'el-bahreynlerinde (nehirle denizin birleştiği yer) ikiye rek'at hâcet namâzı kılup du'â etdim ki, 'Ey Bâri Hudâ, Nil'in deryâyı mahlût olduğu (karıştığı) merceç'el-bahreynlerin ziyaretin müyesser eyledin. İlâhî Nil'in tulû'ı etdüğü (çıktığı) mahal-

leri ve Nil'in iki cânibinde medfûn evliyâ ve enbiyâların merkâd-ı pür-envârlarının (ışıklarla dolu mezarlarının) ziyaretin müyesser eyle" (X. c. 439).

Tüm tehlikeleri göze alan Evliya, yoluna devam eder ve Sennâre'ye (Sennar) geldiğinde burada gece ile gündüzün eşit olduğunu, hatt-ı istivâ'dan 30 konak güneye gittiğini söyler. Hazret-i İdris ve Hazret-i Dânyâl'in de ömürlerini seyahatle geçirip dünyayı arzen ve tûlen (enine boyuna) şarktan garba gezerek bilgi edinip ilk olarak iklim-i evvel'i belirlediklerini vurgular; onların Cenâb-ı Bâri'nin laîz-ı kü'nü' (Tanrı'nın dünyayı yaratırken söylediği "ol" emri) ile yaratılan bu dünyanın sırrına vakıf olup dünyayı 7 iklime böldüklerini, ama bunun ötesinde soğuktan dolayı oturulmadığını, bu nedenle de yedinci iklimde kaldıklarını, aynı

şekilde Fûncistân tarafına da sıcağın ulaşamadığını, dolayısıyla ikliminin belirlenemediğini yazar. Ama artık bu bölgenin mamur olduğunu, kendisinin yazacağını bildirir: "Ammâ bu Fûncistân tarafında hatt-ı istivânın ortasında dahi vilâyet-i İmrân ve vilâyet-i Zenc ve diyâr-ı Habeş'e karib (yakın) şehirler vardır. Bunları dahi şiddet-i hârdan (sıcaklığın şiddetinden) benî âdem sâkin olmayup iklim tarh etmemişler (belirle-memişlerdir). Ammâ yüz yıldan beru vilâyet-i İmrân ve şehri-i Zenc ma'mûr olmuş, inşaallâh mahallinde arz-ı beledi (enlem) ve tûl-i nehiyâile (boy-lamıyla) tahrir ederiz" (X. c. 464).

Habeşistan ve Kızıldeniz yolculuğunu tamamlayıp uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra tekrar İbrim'e ulaştığında beyaz insanlar görüp sevinir ve İbrim'e yani Osmanlı topraklarına varmış olmanın heyecanıyla gerçekleştirdiği Nil seyahatinin ne kadar önemli olduğunu şu sözlerle belirtir: "Ey bu müseveddât-ı peşmine-i hatt-ı müstekrehimizi (değersiz yazımızın karman dolaşık müseveddesini) tenezzül edüp tilâvet eden yârân-ı zevîl-ıhtirâma (saygı değer dostlara) şöyle ma'lûm ola ki ilm-i âlem şümûl (dünyayı kapsayan ilim) ülû'n-nühâya muhtefî (akıl sahibi olanlara gâibi) değildir kim bu seyahatimiz ve sergüzeşt-i ibret-âmizimiz ulûm-ı

Nil IV (solda)
Narnarinte,
Sese, Tennâre,
Magrak. Sây,
İbrim).

hey'et-i haritadan (harita ilminden) ve Atlas ve Coğrafiyye'den ve *Pamamun'ta* ve *Minor'dan* ve *tevârih-i Kabâbita* ve *tevârih-i Yanvan'dan* ve *ulûm-ı nücûndan* (yıldızbilimden) haberdâr olan erbâb-ı ma'rîfet-i zevîl-ukûlun (akıllı kişilerin bilgi sahibi olanlarının) ilimlerine lâhıktır (ektir) kim bu Fûncistân ve İsvân ve Berberistân ve Sûdân diyârlarında bu seyhât-i hâr (zor seyahat) maktûr-ı beşer-i nâçâr (insanın üstesinden gelebileceği bir şey) değildir, ancak ihsân-ı Perverdigârdır ve cenâb-ı Bârî'nin uluvv-i inâyetidir (Tanrı'nın ihsanı ve yüce iyiliğidir) kim bu hakir-i pûr-taksire nasib olmuş? (X. c. 49B).

Sözlerinin devamında Uyvar fethinden (1073/1665) sonraki seyahat hayatının değerlendirilmesini yapan Evliya Çelebi, 11 sene içinde 9 padişahlık yer gezdiğini, Uyvar, Viyana, Batı Avrupa, Dağıstan, Azak, Kırım, Mora, Girit ve Mekke-i Mukerreme'ye gittiğini söyleyerek 'kim zıkr olunan ekâlîmler kanda (nerede), Fûncistân u Berberistân kanda (nerede)?' diyerek birbirinden çok uzak ülkelerde seyahat ettiğini vurgular.

Evliya Çelebi seyahatleri boyunca harita ile seyahat ilişkisinin önemini kavramıştır. Batlamyus'un dünyayı "ilim ve akıl" gücüyle anlatmasına karşılık, Yenidünya'yı (Amerika) keşfeden Padre ve Kolon (Kolombus) adlı rahiplerin hayatlarını seyahatle geçirdiklerini özellikle vurgular. Onların dünyayı gözlemleyerek

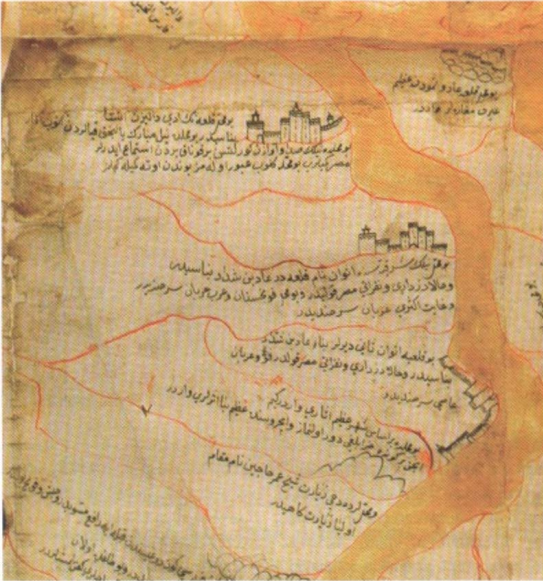
anlattıklarını, Batlamyus'un soğuk, sıcak ve tehlikeler dolayısıyla gide-medığı yerlere gidip dünyayı doğudan batıya, kuzeyden güneye birkaç kez dolaştıklarını, yalnız Akdeniz ve Karadeniz'i gezmekle kalmayıp okyanusları gezdiklerini, Yenidünya denizcilerinin onların haritalarına göre hareket edip dolaştıklarını yazarak, haritalarının güvenilir olduğunu özellikle vurgular.

Evliya Çelebi'nin sanata ve sanat eserlerine karşı da büyük bir ilgisi vardır. Gezip gördüğü yerlerdeki binaların, özellikle camilerin mimari özelliklerini, süslemelerini, ahşap oymalarını büyük bir ilgiyle anlatır. Sarayda bulunduğu yıllarda aldığı hüsnuhat eğitimi sırasında Nakkâş Hükmi'de 'Ali Beg'den resim yapmayı da öğrendiğini sandığımız Evliya Çelebi'nin bu ilgisi artmış ve onu *Seyahatname*'de zaman zaman belirttiği üzere resim yapmaya yöneltmiştir. Örneğin, Van'da Ketenci Ömer Paşazade'nin kasrının dış duvarına kalyon ve kadirga resmi yapmıştır. Anapoli Kalesi'ndeki Fethiyye Câmiî'nin minaresine çıkıp şehrin genel görünümünü binalarıyla resmetmiştir. Zarnata Kalesi'nin tüm yapılarıyla resmini yapmıştır, Yan-ya'da Arslan Paşa Câmiî'nin minaresine (85 basamak) çıkıp ve şehrin genel görünümünü bir tabaka kâğıda resmetmiştir. Ancak onun yaptığı bu resimler elimizde yoktur. Sadece İnebahtı (Lepanto) Limanı'nın çizgi resmi bulunmaktadır.

Seyahat ile harita ilişkisinin bilincine varmış olan, dünya coğrafyacılarıyla boy ölçüşmek isteyen, resim yapmayı seven Evliya Çelebi'nin, Nil yolculuğunu gerçekleştirip bu olağanüstü yolculuğu yapmış olmanın kendisine kazandırdığı bilgi ve deneyimlerle bir harita projesine girişmesinin doğal olduğu düşünülebilir.

Bugün elimizde bulunan ve Evliya Çelebi'nin seyahat notlarına dayanan Nil haritası, onun seyahatinin sonunda bu projeyi gerçekleştirmiş olduğunu göstermektedir. Vatikan'da Biblioteca Apostolica'da bulunan bu harita, ilk defa Ettore Rossi tarafından 1949 yılında kısa bir yazı ile tanıtılmıştı. Rossi, haritanın Evliya Çelebi'nin 1682'de ölümünden sonra bir okuyucusu ya da maiyetindeki adamlarından biri tarafından yapılmış olabileceğini ileri sürmüştü.² Ancak profesör Robert Dankoff'la birlikte yaptığımız ayrıntılı bir inceleme, haritanın Evliya Çelebi'nin gözetiminde yapılmış olduğunu ortaya koymuştur. Evliya'nın *Seyahatname* dışında ikinci bir eserinin belirlenmiş olması, bunun da 17. yüzyılda yapılmış eski bir Nil haritası olması büyük önem taşıyor. Haritayı ve harita üzerinde bulunan yaklaşık 40 sayfa tutan metni, (*Seyahatname* ile karşılaştırmalı olarak) bilimsel notlarla yayına hazırladık.

18. yüzyılda *Seyahatname*'nin İstanbul'a gönderildiği yıllarda, Kahire'den Vatikan'a gelen bu harita,

kaba bez üzerine çizilmiştir, uzunluğu 543 cm'dir. Haritanın yukarısında Nil'in kaynağı, aşağısında Nil deltası bulunur, yani güney yukarıda, kuzey aşağıdadır. Eni, yukarıda 88, aşağıda 45 cm'dir. Harita üzerinde Nil, kaynağı olarak kabul edilen Cebel-i Kamer Dağı'ndan çıkar, Kızıldeniz ile Libya Çölü arasında sıkıştırılmış biçimde uzanır, Kahire'de iki kola ayrılıp Akdeniz'e ulaşır. Eski coğrafya kaynaklarına göre Nil'in kaynağı Cebel-i Kamer Dağı'dır, haritanın bu anlatıya göre çizilmiş olduğu görülür.

Cebel-i Kamer'in üst kısmında sebebi telif niteliğinde bir giriş bölümü bulunur. Burada kendisinden "hakir-i pür taksir" diye söz eden yazar (Evliya Çelebi, *Seyahatname*'de kendisinden bu ifade ile çok sık söz eder), Tanrı'ya ve Hz. Muhammed'e övgüden sonra çevresindekilerin onu bu eseri yazmaya yönelttiğini bildirir ve yazarken kullandığı 8 eserin adını verir. Yazar, yeni bir eser yazdığını ve bu esere *Dürr-i bi-meal in ahbâr-ı Nil* (Nil'in Bilgileri Üzerine Benzersiz İnci) adını verdiğini bildirir. Yine kaynaklardaki efsanevi Nil tasavvuruna göre Cebel-i Kamer'den çıkan nehir, 10 kol halinde 11 kemerdan geçer (haritada ise 11 kol, 11 ke-

merdir). Bu 10 kol (haritada 11 kol), büyük bir gölde birleşip oradan iki ana kol halinden ikinci bir göle döker. Buradan çıkan tek ana kola kuzeye akar.

Haritada, Nil boyunca çizgilerle sınırlandırılmış bölgelerde 475 yer ve yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu yerlere ilişkin iki - üç cümlelik tanımın metinleri yazılmış olup bunlar kimi zaman kale ya da dağ, köprü çizimleriyle resimlendirilmiştir. Harita, temelde Nil Nehri ve vadisinin haritasıdır. Fakat kenarlarda başka bölgeler de yer almaktadır. Doğuya doğru: Süveys ve Sina, Kızıldeniz limanları, Evliya'nın Hac yolculuğu sırasında geçtiği güzergâhtaki konak yerleri gösterilmiştir. Bunlar arasında Evliya'nın patriğinden geçiş belgesi aldığı Tür-i Sinâ'daki St. Catherine Manastırı da bulunur.¹ Kuzeydoğuya doğru: Bilbeys ve ötesindeki çöl, Filistin, Suriye, Irak, Doğu Anadolu, Batı İran; kuzeybatıya doğru: İskenderiye'den Magrib'e kadar uzanan kıyı şeridindeki Akdeniz limanları bulunmaktadır.

Haritada Nil'in kaynağı ile ilk yerleşim yeri olan Vardân arasında vahşi doğa ve kavimlerin, altın ya-

talarının olduğu ve Nil'in suyunun temiz ağıttığı bir bölge gösterilmiştir. *Seyahatname*'de de bu bölge hakkında aynı bilgilerin verildiği görülür. Evliya, *Seyahatname*'de Vardân'dan sonra 25 kadar kale ve yerleşim yerinden söz eder, bunları haritada göstermiyoruz.

Haritada, Vardân'dan sonra Evliya'nın Fıncistân'a yaptığı seyahatine ilişkin bilgilerle karşılaşırız. Bu bölgedeki Dongola, Arbaci ve Sennar gibi Evliya'nın bahsettiği fakat haritada bulunmayan yerler dışında İbrim'e, Kahire'ye, oradan da İskenderiye ve Dimyat'a uzanan Nil Nehri boyunca Evliya'nın geçtiğini söylediği yerleri haritada izlemek mümkündür. Haritada *Seyahatname*'deki bilgiler kısaltılıp özetlenmiştir. Bir iki örnek vermek gerekirse:

Evliya, Kolombo ile Menzil-i Vâdi-i Halfa arasında Şellâlât bölgesinden geçer ve İsvân'dan sonraki son Şellâl hakkında (X. c. 433-434) "Seyf-i Zül-yezen'in dağları kestirip Nil'i Mısır'a akıttığı, bu nedenle Mısır'ın mamur olup Habeş ve Magrib taraflarının ise çöl olduğu; Nil'in burada kayaların arasından dar bir boğazdan ağıttığı, gemiciler arasında meşhur olan bu Şellâl'den gemilerin âdeti uçarak geçtiği" bilgisini verir. Ayrıca, Nil'in Şellâl'deki dar boğazdan akarken gü-rültülü ses çıkardığını, bu sestenden dolayı adamlarıyla birbirlerini iştemediklerini yazar. *Seyahatname*'deki bu bilgiler, haritaya şu cümlelerle yansımıştır: "Nil bu mahallerden Magrib-zemin tarafına cereyân eder idi. Hâlâ âsâr yerleri zâhir ü 'âyândır. Bu mahallerde şellâldir, yüksek dağlardan Nil akar. Ve bu mahalde boğazı Zül-yezen kesüp dağları Nil'i akıttımsın. Ve Nilin iki cânibi evci semâya ser çekmişdir. Siyâh boz(?) kara kayalardır. Ve bu mahalde bazı gemileri boşadup makaralar ile kayalardan çeküp İbrim tarafına aşurlar. Ammâ gayet muhâlifdir. Evâyil-i zamânda... bu mahalden akarmış. Bu mahal kal'ının adı Zül-yezen inşâ binâsıdır. Bu mahalde Nil-i mübârek yalnızca kayalardan inüp akar. Bu mahalde Nilin sadâ ve âvâzin gürültüsün bir konak yerden istimâ' eder-

ler. Mısır gemileri bu mahalle gelüp 'ubür olamaz, bundan öte gemiye geçilmez."

Evliya'nın bundan sonra geçtiği Vadi-i Sübû (Arslan Vadisi) *Seyahatname*'de şöyle anlatılmıştır: "İbret-nümâ-yı Sübû Bu mahalli temâşa için atlarımızdan enüp atları beyâbâna salup bir sâ'at seyr ü temâşa etdük. Azamet-i Hudâ Nil'in iki tarafında fîl kadar sommakî ve gayrı seng-i hârâdan (granitten) arslanlar nice bini ayag üzre birer evza' u etvâr ü eşkâlde (hal ve duruşta) ve niçe bini pâre pâre rimâl ü türâb (kum ve toprak) içre pâyimâl olup yatırlar. Âdem gördükde hafv edüp dehşet alur kim sâbit-kadem olan arslanları zî-rûh (canlı) zann olunur. Tâ bu meretebe musanna' timsâllerdir.... bi-emrillâh taş olmuşdur... Bu arslanlar durduğu mahalle anıncığın Sübû derler" (X. c. 435)..

Haritada ise şöyle anlatılır: "Bu mahalladagları Vadi-i Sübû derler. Evâil-i zamânda 'azim beled imiş. Somakî taşlardan fîl kadar arslan sûretleri hâlâ vardır meshûdûr (taşlaşmıştır) binâ âsarları zâhîrdır. Bir cânibi 'amârdır. Beş yüz kamışdan ve hasırdan evleri vardır. Siyâh 'Urbân sâkinlerdir.

Bu mahalle Vâdi-i Sübû derler ve Fir'avn sahrâsı derler zirâ bu mahalde Nilin iki cânibinde filler kadar somakî taşdan arslan sûretleri vardır, biemrillâh meshûd taş olmuşlardır." 4

Şellâlât bölgesini ve İbrim şehri ni geçtikten sonra Vâdi-i Halfâ'da Sudan topraklarına giren Evliya, Sây şehrindeki gözlem ve izlenimlerini *Seyahatname*'de şu cümlelerle anlatmıştır: "Nil-i mübârek bu mahalde bir buhayre gibi yayılmak ile bu kal'a Nil içre bir cezire içinde Şeddâdî binâ şekilli taş-ı siyâh ile mebnî şekli-i murâba... İbtidâ bu şehri Tûfân'dan sonra binâ eden Melik Sây ibn Mısırayım ibn Nakrâves binâ etdi.... bostânı gayet çokdur... zirâ'at edtikleri danılarının bir kilesi.... Bu kal'adan Habeş tah-tı olan şehri Musova cânib-i şimâle yigirmi germe konakdır, inşâallâh

mahallinde terkîm olunur. Her men-zili çöl çölistân ve berr ü beyâbân arslan ve kaplan ve fîl lül gergerdân ve zurnapâ (zürafa) ve ceyrân (ceylan) ve kepçe kuyruğ (?) ve güşend-i beyâbân (yaban koyunu) ve ukâb (kartal) ve su'bân (büyük yılan) ve elvân elvân himârân-ı berriler (çeşit çeşit yaban eşekleri) ve mahûf ü vahşî canavarlar ile mâl-â-mâldir (dopdodur).... kavm-i Fûnc istilâ edüp sene 935 zamân-ı Süleymân Hân'da Özdemir Beg fethidir, kim hâlâ Fûnc ile... hem-hudûd bir kal'a-i mâ'mûredir kim..." (X. c. 438).

Haritada: "Bu kal'anın adı cezire-i Sây derler Vâdi-i Halfa olmakla buna Sây dediler. Bu mahalle gelince çöldür ve Fûncistân altı konakdır. Ve bi-emân vâdîdir, yılan ve çuyan su'bân, 'akreb, fîl, gergedân, arslan, kaplan, kepçe, kuyruk çokdur. Bu kal'ayı sâbikan Özdemir oğlu feth etmiştir ve hâlâ Mısırın hudûdudur ve Mısırın serhan-dı idi. Ba'dehu Fûnc meliki müstevli olup andan Kör Hüseyin Beg müstevli olup hükûmet eder, hem hudûd bir Vâdi-i Halfa derler ceziredir. Allâhu a'lem."

Haritanın kuzey doğusunda Evliya'nın daha önceki Anadolu seyahatlerinde geçtiği şehir adlarının serpiştirilerek yazılması, onun seyahat dünyasını yansıtmaya bakımından harita ile Evliya'nın doğrudan ilişkisini ortaya koymaktadır.

Haritadaki metinlerin dil ve üslup özelliklerinde Evliya'nın kendine özgü dil ve üslup özellikleri açıkça görülmektedir. Onun tipik dil ve anlatım özelliklerinin başında gelen kurallara aykırı yöntemlerle kelime türetmesi, Farsça tamlamalarda Türkçe kelime kullanması, Arapça ve Farsça kelimeleri Türkçe eşanlamlarıyla yan yana kullanması gibi. Karşılaştırmalı metin incelemesi sonucunda, haritanın tasarımı nın yanı sıra, bazı belirli ana hatlarının ve çizimlerin Evliya Çelebi tarafından yapılmış olduğu, yüzlerce metnin, onun dikte etmesine ya da yazılı notlarına göre bir yazıcı ya da *âkird* tarafından yazıya geçirildiği anlaşılmaktadır.

Haritanın tarihlendirilmesi hakkında bir tek ipucu vardır: Haritada Kahire'deki Kademû'n-Nebî'de Defterdâr Melek İbrahim Paşa'nın hayratı kaydedilirken *rahmetullahi 'aleyh* ifadesi kullanılmıştır. Rossî'nin de dikkati çektiği üzere 1660-1664 yıllarında Mısır valiliği yapan Melek İbrâhîm Paşa'nın 12 Aralık 1685'te idâm edilmesine istinaden haritanın bu tarihten sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca *Seyahatname*'de Defterdâr İbrâhîm Paşa'nın Kahire'deki hayratlarından övgüyle söz eden Evliya Çelebi, onunla çok önce Girit'te Kandiya Kalesi'nin fethi (1669) sırasında şahsen tanışmış bulunmaktaydı.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Evliya Çelebi, seyyahlık ve yazarlık kariyerini, yalnız *Seyahatname* ile değil, Nil Nehri boyunca yaptığı gözlem ve keşiflerini yansıtan açılmalık bir haritayla da taçlandırmıştır.

NURAN TEZCAN
BİLKENT ÜNİVERSİTESİ

KAYNAKÇA

- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zili Evliyâ Çelebi
Seyahatname al. 10. Ktâp. Haz. S. A. Kahraman,
Y. Başlı, R. Baskıllı, YKY 2007.
- Dankoff, Robert: "Is the Vatican Map of the Nile
Evliya Çelebi's?" *III. Uluslararası Türk-Yat
Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*,
2001, 259-270, "Varikan'daki Nil Haritası Evliya
Çelebi'nin mi?" çev. Akshian Sheridan-Aksny age
273-285(basılıyor).
- Dankoff, Robert-Tezcan, Nuran. *Evliya Çelebi'nin Nil
Haritası: Dürr-i bi-meal in uhûr-ı Nil*. YKY
2001 (yayınlanıyor).
- Tezcan, Nuran. "Nil Haritası ile Seyahatname
Arasındaki Paralellikler" *III. Uluslararası
Türk-Yat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*,
2001, 785-797(basılıyor).

DİPNOTLAR

- 1 Mercator'un *Atlas Minor* adlı eseri.
- 2 Ettore Rossi, "A Turkish Map of the Nile River, about 1685" *Imago Mundi* 6 (1949) 55-57.
- 3 *Seyahatname*'de "Ve Freng bitirki bir sâ'at bağdılayup bir papına kâğıtları verdiler kim, 'Seyyâh'ı âlemdir' gelüp Tür ü Sînâ'yı ziyâret emişdir. Yedi kural dîârında kimsâ mâl'ı olmaya deydü yedi birlikden papırlar alup..." (Yâhu) diye belirttiği bu belge Yunanca olarak Pınelopi Stathi tarafından bulunup İngilizce olarak yayınlanmıştır. Bkz. Stathi, Pınelopi, "Greek Patriarcal Letter for Evliya Çelebi" *Archivum Ottomanicum* 23, 2005/2006, 263-268; Tezcan, Nuran "Evliya Çelebi'nin Belgesel İli 'Papına Kâğız' Teplumalı Tarih (Mayıs) 2007 31-35.
- 4 "Meshûd" Farsça "sahî" (sert, katı) kelimesinden Arapça ism-i meful olarak "taşlaşmış" anlamında kuraldığı bir türetemedir. Evliya Çelebi üslubunun tipik bir özelliğidir.

EVLIYA ÇELEBİ'NİN DOĞUM GÜNÜ

PROF. DR. SEMİH TEZCAN

Bu yıl 400. doğum yılı kutlanacak olan dâhi olduğunu geç fark ettiğimiz dâhi Evliya Çelebi'nin doğduğu gün, başvuru kitaplarında 25 Mart 1611 olarak yer alır.* Şehzadelerin bile doğum gününün kaydedilmediği, dolayısıyla bilinmediği 17. yüzyıl Türkiye'sinde doğmuş bir saray kuyumcusunun oğlunun doğduğu gün nasıl olup da böyle kesinlikle biliniyor? Görünüşte, bu sorunun pek kolay, yalın bir yanıtı vardır: Evliya Çelebi, doğum tarihini kendisi, 1020 Muharrem ayının onuncu günü olarak bildirmiştir. işte 25 Mart 1611, bu hierî tarihin milâdî karşılığıdır.

7 Eylül 2010'da Profesör Halil İnalçık'la Bilkent Üniversitesi yerleşkesinde bahçeli bir kahvede otururken hoca 7 Eylül gününün doğum günü olduğunu söyledi. Nüfus kütüğünde yazılı değilmiş ama annesi, ona İngilizlerin Haydarpaşa'yı bombaladığı gün dünyaya geldiğini söylemiş. Yıllar sonra araştırıp bombalamanın 7 Eylül 1916'da yapıldığını öğrenmiş, doğum gününü 7 Eylülde kutlamaya başlamış. Onun gibi Evliya Efendi de pekâlâ (hiç sözünü etmediği) annesinden veya babasından veya herhangi bir akrabasından öğrenmiş olabilir hangi gün dünyaya geldiğini.

Eğer 10 Muharrem Evliya Çelebi'nin sadece doğum günü olsaydı, bunun aileden öğrenilmiş, gerçeğe uygunluktan kuşku duymak için bir neden bulunmayan bir doğum günü bilgisi olduğu kabul edilebilirdi. Fakat durum böyle değildir. Önce yazarın kendi doğum gününü, daha doğrusu kendisi için seçtiği doğum gününü nasıl bildirdiğine bir göz atalım: "Bu hakir-i pür-taksir Evliyâ-yı bi-riyâ ibn Dervîş Mehemed Zillî (Ben, Dervîş Mehemed Zillî oğlu, değeri yok, taksiri çok, riya bilmez Evliya) rahm-i mâderden müştak olup rû-yî arza kadem basdığımız (ana rahminden ayrılıp yer-

yüzüne ayak bastığımız) bu Sultân Ahmed Hân'ın zamân-ı saltanatında bin yigirmi Muharremü'l-harâm'ın onuncu günü yevm-i âşûrâda (âşûrâ gününde) vücûda gelüp..." (YKY Baskısı, c. 1, s. 98).

Eserinin başka bir yerinde doğumu hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Fetih öncesinden başlayarak İstanbul'da defnedilmiş Müslüman din adamlarını anlatmaktadır (c. 1, s. 174 ve dev.). Sıra, 17. yüzyıl başında birkaç kez şeyhülislâmlık makamına getirilmiş olan Sunullah Efendi'ye gelince onun hakkında kısaca bilgi verdikten sonra "Ahvâl-i âlem-i sabâvet-i hakir (Ben zavallının bebekliği)" alt başlıkla kendidoğum hakkında duyduklarını, muhayyesinde biçimlendirip renklendirerek –isteyen bire bin katarak da diyebilir– anlatmaya koyulur: "(ana rahminden ayrıldığında) merhûm Sun'ullâh Efendi hânemizde bulunup güşümüzda mengüş olmağışün (kulağıma küpe olsun "kulağımda her zaman çınlasın" diye) gülbâng-i Muhammediyi savt-ı a'lâ ile kirâ'at etmişlerdir (yüksek sesle ezan okumuştur) ve akika kurbânımız dahi (benim için adanmış olan kurbanı da) Mevlevî şeyhi İsmâ'il Efendi zebh edüp (kesip) 'İsmâ'il kurbânıdır' buyururlar. Ol gece

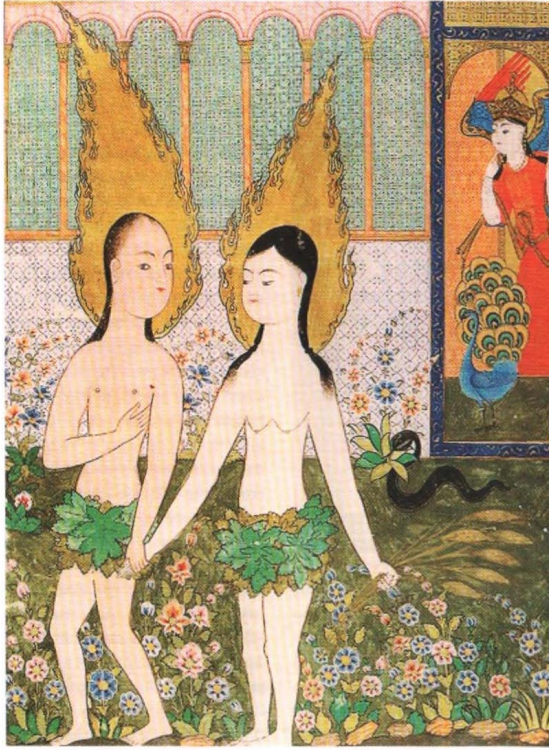
hânemizde yetmiş aded sâhib-i sülûk ârif-i billâh (tarikât mensubu, velilik mertebesine ulaşmış) cânlar mevcûd olup Geysûdâr Kapani Mehemed Efendi dahi gelüp hakiri kundağımız-la kucacağına alup kulağıma ezân-ı Muhammedî tilâvet etmek murâd edindikde (okumak istediğinde), 'Ya bu oğlanı âgâh edüp (Müslüman çocuğu olarak doğduğu hakkındal bilgilendirip) kulağına kim ezân okudu?' deyü su'âl edince huzzâr-ı meclisden ba'dehu üstâdımız olan (orada hazır bulunanlardan daha sonra öğretmenim olan) Dersîâm Ahfêş Efendi buyururlar kim, 'Ezânı Sun'ullâh Efendi okudu' deyince hemân Geysûdâr Mehemed Efendi eydir (der): 'Biz dahi abdâlânâne fenâillâh ezânın okuyalım' (Ben de dervişlere özgü Tanrı'nın varlığına kaynaşma ezanı' okuyayım) deyüp bir savt-ı hazin ile (hüzünlü bir sesle) ezân tilâvet edüp dest-i şeriflerinde olan ma'hûd teberin yanımıza koyup (kutlu elinde olan o daha öncesözü edilmiş olan baltasını yanımıza koyup), 'Bu oğlana ihsân eyledim, bununla çok gazâda bulunup fakr u fâkâda (dervişlikte) sâhib-i seccâde (koyu inançlı) ve sâhib-i celâl (korkmaz) olsun ve zamân-ı fetâliğında (büyüyüp yiğit olduğunda) bir şeyden havf etmeyüp (korkmayıp) kumda oynayup

ayağına çöp batmasın" deyü Fâtîha-ı şerîf tilâvet edüp (okuyup) bilâ-selâm giderler. Ve ibtidâ dehânımızda (ilk kez ağzıma) Kâsımpaşa Mevlevihânesi şeyhi Divâne Abdî Dede hazretleri mübârek dehânından nân-pâre (kutlu ağzından ekmek parçası) çıkarup 'Fukarâ lokmasıyla perveriş bulsun' deyü ('derviş lokmasıyla beslensin' diyerek) ibtidâ (ilk kez) ağzımıza anlar bir nân-pâre (ekmek parçası) korlar. Ve Yenikapı Mevlevihânesinin şeyhi Hazret-i Doğanî Dede bu hakîri der-âğuşuna (kucağına) alup hevâya atup, 'Bu oğlan bu cihânda bizim uçurmamış olsun deyü buyurmuşlar. Kaddesenallâhu bi-sırrihî'l'aziz (Allah onların aziz ruhlarını kutlu kılsın).' (c. 1, s. 176-177).

Yazar, doğduğu günü anlatmayı buradadır keser. Başka bir hikâyesini anlatma fırsatı hazırlamıştır. Kırk yıl sonrasına atlar: 1651 yılında, kendisi kırk yaşındayken katıldığı Lehistan seferinde bir yağma sırasında baltayı, bir kapı halkasına asmıştır. Birden düşman baskınına uğrayınca canını zor kurtarır, Kırım'a kaçar, baltayı alacak vakti olmamıştır, bu yadigârı elden çıkarmış olmasına pek yanar. Ertesi yıl yine sefere katılır, gider baltayı koyduğu yerde bulur. Tanrı'ya yüzlerce kez şükrederek baltayı Kırım Hanı'na ve öteki yoldaşlarına gösterir, hepsi hayretler içinde kalırlar.

Evliya'nın pek güzel anlattığı bu hikâyenin tek kelimesine bile inanmak zorunda değiliz, ama onun yazarlık gücünün çarpıcı bir örneği olan bu ustaca kurgulamaya karşısında hayrette kalıyoruz. Zaten yazarın asıl hayretler içinde bırakmak istediği, ne Kırım Hanı'dır, ne de öteki dostları. O, sadece günün birinde Seyahatnâme'sini okuyacak olanları: hayrette bırakmak istemiştir.

Hikâyesini bitirince Evliya, arada başka şeyler anlatmış olmasından dolayı okuyucudan anlayış göstermesini dileyerek sözü yine kendi doğumundan sonra baba evinde toplanan kutlu kişilere getirir: "Ya'nî bu tatvîl-i kelâmdan murâd u merâm (sözü böyle uzatmanın amacı) oldur kim hamd-i Hudâ bu hakîri-

Âdem ile Havva:
Âdem ile
Havva'nın
Cennet'ten
kuvulması.

Fâtrâne, TSM H. 1703
(Topkapı Sarayı)
Müzesi Havva 1703
no.lu yama) Metin
And. Mıyalar ile
Osmanlı İslâm
Mînolojisi, YKY
İstanbul 2007, s. 90.

pür-taksîr böyle mazanna-i kerâme kimesnelerin (ermişliği kabul edilen kişilerin) nazar-gerdesiyiz (kayırma ve koruması altındayız) sümme el-hamdü lillâh (Allah'a tekrar tekrar hamd olsun) cümlesinin himmetleri hâzır u nâzır ola. Âmin."

Evliya, (c. 1, s. 186) Geysûdâr Mehemmed Efendi'yi anlatırken, doğumundan sonra sağ ve sol kulağına kimlerin ezan okuduğunu bir kez daha hatırlatır: "bu fakir tevellüd etdügimz mahalde sağ kulağıma ezânı Sun'ullâh Efendi ve sol güşümme mengüş için bu Geysûdâr Mehemmed Efendi ezân okumuşdur."

Evliya Çelebi, heyecandan dili sürçtüğü için Peygamber'den şefaât yerine seyahat dilediği o ünlü rüyasını da Muharrem ayının onuncu gününün gecesinde görmüştür: "İslâmbol'da künc-i mihnehanemizde (evimizin bir köşesinde) girde-bâliş-i nâliš üze hâb-i murâda yasadanup (üstü-

ne kapanıp ağıladığım yastığa başımı yaslayıp dilek uykusuna uzanıp) bin kırk mâh-ı Muharreminin leyle-i âşûrası (1040 yılı Muharrem ayının onuncu günü gecesi) idi kim bu hakir beyne'n-nevm ve'l-yakazada (uyku ile uyanıklık arasında) iken görürüm ki Yemiş iskelesi kurbünde (yakınında) Ahî Çelebi câmi'i nâm câmi' kim helâl-i zulâl mâl ile inşâ olunmuş (arı su gibi helâl mal ile yaptırılmış) bir müstecâbü'd-da' ve câmi'-i atikdir (içinde edilen duaların kabul olunduğu eski bir camidir) menâimda (düşümde) hakir kendümü ol câmi'de gördüm" (c. 1, s. 11).

Evliya Çelebi, İstanbul'dan ilk kez ayrılıp babasına haber vermeden Bursa'ya gidişini de bir 10 Muharrem gününe denk getirir. Seyahat dönüşü babasıyla görüştüğünde, babasını şöyle konuşturur: "Sen bin elli Muharreminin yevm-i âşûrasında gâib olduğun leyle-i mübârekede niçe ed'iye-i me'sûre tilâvet edüp ve sûre-i

Nuh'un gemisi:
Nuh'un gemisinin
kesiti.

Kıssa'l Enbiya
Hamdiye 980
(Şimdi Süleymaniye
Kütüphanesi'ne
nakletilmiş olan
İlmiye Kütüphanesi
yazmalarından 980
no.lu yazma) Mevlâ Anı,
Minyatörlerle Osmanlı-
İslâm Müslümanları,
YKY İstanbul 2007,
s. 113.

innâ a'teynâ'yı bin kerre kırâ'at edüp
ol gece vâkı'anda seni görürüm (1050
Muharremi'nin âşüre günü kayboldu-
ğun kutlu gecede nice duaları ve innâ
a'teynâ süresini bin kez okudum, o
gece rüyamda seni gördüm). Bursa'da
Emîr Sultân hazretlerin ziyaret edüp
rûhâniyyetinden istimdâd taleb edüp
(onun ruhundan yardım isteyip)

olarak) oturup sağ eliyle sol kulağına
berk (sıkıca) yapışıp nasihate âğâze
etdi (başladı)"

Elbette Evliya Çelebi, Kerbelâ olayı-
nın 10 Muharrem'de vuku bulduğu
hakkındaki inanıştan habersiz değildi.
Tebriz'in Çevgân Meydanı'nda, her yıl
Muharrem ayının onuncu günü başla-
yıp üç gün üç gece süren aşüre tören-
lerini ayrıntılı olarak anlatır (c. 2, s.
129). Bitlis'i anlatırken çevgân oyunu
dolayısıyla yine Kerbelâ olayından, 10
Muharrem'den, söz eder (c. 4, s. 83).
Kahire'deki mevlüd törenlerini sayar-
ken Muharrem ayının on ikinci' gece-
sinde (âşürâ gecesi) Meşhed-i İlmâm
Hüseyin'de yapılan tören üzerine
bilgi verir (c. 10, s. 254 ve 535). Bura-
da, Yahudilerin bu gece üçer üçer bir
araya gelip ellerinde büyük zenbiller
içinde bulunan çeşit çeşit tütsüleri,
ilahiler okuyarak yakıp sattıklarını
anlatır; daha sonra bunu bir daha
tekrarlar (c. 10, s. 279). Mısır'ın gü-
neyinde Behnisâ'da "her sene mâh-ı
Muharrem'in on ikinci günü yevm-i
Âşürâ olduğunda" kaynatılan aşüre ka-
zanlarını anlatır (c. 10, s. 508).

On ciltlik koca *Seyahatnâme*'de "10
Muharrem" tarihinin herhangi bir ni-
yete ya da Kerbelâ olayına ilişkin ol-

Evliya Çelebi, tarih anlatırken 1002
yılında Sinan Paşa'nın, Pespirim'i
Kalesi'ni yevm-i âşürâ'da yeniden
fethettiğini yazmıştır (c. 7, s. 46). Ben-
ce bu da bir "denk getirme" olabilir.
Bu bilginin gerçeğe uyup uymadığını
başka kaynaklardan araştırıp denet-
lemeyi tarihçilere bırakıyorum.

Yazarın, İstanbul'dan, bu şehre bir
daha dönmek üzere yola çıktığı
seyahatinin başlangıç gününü de bir
"âşüre günü" olarak vermesi elbette
anlamlandır. Evliya, Hac ziyaretine git-
mektedir: "Bin seksen iki Muharre-
minin on ikinci gün yevm-i Âşürâ idi,
Asitâne-i sa'âdetden (İstanbul'dan)
sa'd ad'at'de (ugurlu bir saatte)
alâ mâ-farazallâh (Allah'ın farz kıl-
dığı üzere) edâ-i hac etmeğün
Üsküdar'da azm-i râh-i Mekke-i Mü-
kerreme ettiğimiz (Mekke-i Mükerre-
me yoluna koyduğumuz...)". (c. 9,
s. 8). Bu da bir "denk getirme" olabilir
mi? Yani Evliya, eserini kaleme alır-
ken bu günü özel olarak mı seçmiştir,
yoksa gerçekten Evliya, Hac ziyare-
tine çıkmak için Âşüre Günü'nü mü
beklemişti? Tabii bunu hiçbir zaman
öğrenemeyeceğiz.

Evliya Çelebi'nin Muharrem ayı-
nın onuncu gününe karşı ilgi ve
dikkatinin sebebi herhalde biri
Âdem Peygamber'le, öteki de Nuh
Peygamber'le ilgili olan, bize kendi-
sinin naklettiği şu rivayetlerdir:

Âdem Peygamber'le ilgili riva-
yet: "Kaçan kim Âdem ü Havvâ
bu Arafât'da birbirleriyle mülâkat
olduklarında (Âdem ile Havvâ bu
Arafât'ta birbirlerine kavuştu-
klarında) ... mâh-ı Muharrem'in
on ikinci gün yevm-i Âşürâ'da (Âşüre
Günü'nde) buluşduklarında karın-
ları acıdı. Bu vâdide serseri (başı-
boş) gezdiler. Derhâl Cenâb-ı Hak
tarafından Cibril-i Emin (Cebrail) bir
tabak buğday sümbüleri (bakak-
lar) getirip bu mescid mahallinde
bir sîfâl içre tabh edüp (bir çöm-
lek içinde pişirip) Âdem Havvâ'ya
ta'lim edüp tenâvül etdiler (yediler),
def-i cü'edüp (karınlarını doyurup)
Rabbül'âlemin'e hamd etdiler. (...)
hâlâ el-sine-i nâsda (halk dilinde)
bir âdem bir âdemi hânesine da'vet

*Elbette Evliya Çelebi, Kerbelâ olayının 10 Muharrem'de
vuku bulduğu hakkındaki inanıştan habersiz değildi.
Tebriz'in Çevgân Meydanı'nda, her yıl Muharrem ayının
onuncu günü başlayıp üç gün üç gece süren aşüre
törenlerini ayrıntılı olarak anlatır. Bitlis'i anlatırken
çevgân oyunu dolayısıyla yine Kerbelâ olayından,
10 Muharrem'den söz eder.*

seyâhat ricâ edüp bükâ ederdin (ağlı-
yordun). Ve ol gece bana niçe kibâr-ı
evliyâullâhlâr (büyük evliyalar) ricâ
edüp senin süâyate gitmen için izin
taleb etdiler. Ben dahi ol gece cümle-
nin rızasıyla sana destür (izin) verüp
Fâtîha tilâvet etdiler. Gel imdi oğul,
şimden gerü sana seyâhat göründü.
Allâh mübârek eyleye. Ammâ sana
nasihatim var" deyü elimden yapı-
şup hüzüründe ber-zânü (diz çökmüş

maksızın, gerçek bir tarih bildirmek
üzere geçtiği birkaç vâhi de bulun-
maktadır: 1058 yılında Merzifon'dan
Köprü şehrine hareket ediş (c. 2,
208); 1071 yılında Kal'a-i Zadra altın-
dan dönüp Hilevne sahrasına yola
çıkış (c. 5, s. 248); 1081 yılında Man-
ya gazasına gitmek üzere Santoron
Adası'ndan ayrılış (c. 8, s. 257). Bun-
lar hep Muharrem'in onuncu günün-
de vuku bulmuştur.

eylese 'Aş-ı baba çorbası yiyelim' der. Ve Âdem çorbayı pişirip sovu-yunca kararı kalmayıp (dayanamayıp) ısıcak tenâvül ettiğinde (sıcak yediğinden dolayı) hâlâ cümle beni âdem ısı ta'âmdan hazz ederler (bugüne kadar bütün insanogulları sıcak yemekten hoşlanırlar). Ammâ Nogay Tatarı kavmi sovak lahşa şorbâsı (soğuk erişte çorbası) yerler ve hâlâ bir güne ta'âm yerler, anın için ten tendürüstlerdir (o yüzden sağlıklıdırlar)", (c. 9, s. 356).

Nüh Peygamber'le ilgili rivayeti Evliya, *Seyahatnâme*'nin iki ayrı yerinde nakletmiştir. Birincisi (Sofya'yı anlatırken): "Hzret-i Nüh Necî Tûfân'dan necât bulduktan (kurtulduktan) sonra Musil kurbunda (Musul yakınında) cebel-i Cûde'de keşti-i Nüh karar edüp (Cûdi Dağında Nuh'un gemisi durup) anda yetmiş nefer kimesne ile şükrân-ı selâmet (selamete çıkışın şükranesi olarak) herkesde ne ni'met bulundu ise bir yire cem' edüp (yığıp) bir kazgan içre tabh eyleyüp tenâvül edüp (bir kazan içinde pişirip yiyip) Hakka şükür etdiler. Ol ta'âmin (yiyeceğin) ismine aşur aşu nâm kodular. Zirâ Tûfân'dan halâs oldukları (kurtuldıkları) gün mâh-ı muharrem'in onuncu gün olmağıyla yevm-i âşir (onuncu) deyüp aşur aşu dediler", (c. 3, s. 220).

Aynı rivayeti Sincâr Dağı'ndan² söz ederken tekrar eder: "Hzret-i Nüh Necî, Tûfân'da Cebel-i Cûde üzere keştisiyle karar edüp necât oldukda (gemisi Cûdi Dağı üzerine oturup kurtulunca) cümle ümmet-i Nüh gemiden taşra çıkup hâk-i anber-i pâke (kara toprağa) yüz sürüp secde-i şükr etdiler. Cümlesi şükrâne için herkesde ne bulundu ise bir kazgana koyup

âş pişirüp tenâvül etdiler (yediler). Hâlâ ol ta'âma 'Âşûrâ âş' derler kim Nüh Necî mâh-ı Muharrem'in onuncu gününde necât bulduğunda yevm-i âşûrâdır..." (c. 4, s. 45).

Yukarıda bir araya getirdiklerimizden ben şu sonucu çıkarmak istiyorum: Âdem Peygamber ile Havvâ Ana'nın karınlarını doyurmayı öğrenmeleri olsun, Nüh Peygamber ve gemisine aldıklarının Tûfân'dan kurtulup yeniden yiyip içmeye başlamaları olsun, İslam mitolojisinde insanlık tarihi açısından son derecede önemli olaylardır. Bu olayların vuku bulduğu gün sayılan Âşûre Günü çok mutlu bir gündür. Evliya Çelebi, kendisinin dünyaya gelişini, kendisinin rüyasında Muhammed Peygamber'i görüp ondan seyahatlerle dolu bir hayat dileyişini, kendisinin ilk seyahatine çıkışını, kendisinin Hac yolculuğuna çıkışını da çok önemli olaylar olarak görmüş, bu yüzden bu olayları hep bu mutlu güne, Âşûre Günü'ne denk getirmiştir. Evliya Çelebi, Hicri 1020'de doğmuş olabilir, ama doğum gününü bu yılın 10 Muharremi (= 25 Mart 1611) olarak belirleyen mutlaka kendisidir!

Âşûre Günü'nün kurtuluğu üzerine Evliya'nın belki bilmediği için anlatmadığı, fakat belki de onun zamanından sonra uydurulmuş şu rivayetler de vardır: Âdem Peygamber'i tevbesi bugün kabul edilmiştir. Mûsâ Peygamber ve İsrailoğulları, Firavun'un zulmünden bu gün kurtulmuşlardır. Yûnus Peygamber balığın karından bugün kurtulmuştur. İbrâhîm, Mûsâ ve İshâ Peygamberler bugün doğmuşlardır. Süleymân Peygamber'e mülk bugün verilmiştir.³ Yakûb Peygamber oğlu Yûsuf'a bugün kavuşmuş-

tur. Eyyûb Peygamber'in yaraları bugün sağlamıştır. *Seyahatnâme*'de yer alan, Âşûre Günü'nün, Cebrail'in Âdem'e yemek pişirmeyi öğrettiği gün olarak kabul edilişi, Baş'ın makalesinde yer almaz. Yazar, sıraladığı rivayetlerden sadece üçünün (Âdem'in tevbesinin kabul edilişi, Nüh'un gemisinin karaya oturması, Mûsâ ve kavminin Firavun zulmünden kurtulması) temel İslâm kaynaklarında yer aldığını,⁴ ötekilerin yakıştırma olduğunu belirtir.⁵

Bitirirken şunları da sıralamam gerekiyor: Şii âlemi için matem günü, en acı gün olarak kabul edilen Âşûre Günü hakkında anlaşıldığına göre daha 8. yüzyılda, Emevîler döneminde başlayarak Sünniler tarafından bu günü sevinç günü, kutlu gün, ferahla çıkış günü sayan birtakım rivayetler uydurulmuştur. Prof. Eyüp Baş, dipnotta gösterilen makalesinde "Âşûre hakkında gerek tarih kitapları ve gerekse hadis kaynaklarında, önemi ve değeri ile ilgili olarak bu günün mutlu bir gün olduğuna delalet edecek şekilde kaydedilmiş olan haber ve hadislerin hemen hepsinin, Şii-Sünni gerginliği çerçevesinde zaman içerisinde ortaya çıktığını söylemek bize makul gelmektedir"⁶ der. Ben "hemen hepsinin" yerine "hiç şüphesiz hepsinin" koyarak bu görüşü bütünüyle kabul ediyorum. Evliya Çelebi'ye gelince, o, kendi hayatına ilişkin "10 Muharem kurgulamaları"nı sadece 10 günü kutlu sayan rivayetler dolayısıyla yapmış, bunun ötesinde, "Şii'lerin en acı günü"nü kendisi için "kutlu bir gün" olarak göstermek gibi bir niyet taşımamıştır.

SEMİN TEZCAN

BİLKENT ÜNİVERSİTESİ,

TÜRK EDEBİYATI BÖLÜMÜ ©GRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1. İkt. Örn. İslam Ansiklopedisi, c. 4, s. 400 (CahirBayson tarafından kaleme alınmış olan "Evliya Çelebi" maddesi); Behçet Necatigil, *Edebîyatımızda (İsimler-Sözleşmeler)*, İstanbul 1993, s. 96.
2. *Seyahatnâme*'de sadece burada geçen, başka kaynaklarda da buraya uygun düşecek bir anlamda bulunamayan "uçurum" kelimesini Evliya, *kelîbe* "yuvarlan uçurları kuş yavrusu, doğanyavrusu", belkide "mürîd" anlamına kullanmış. Beheği havaya uçuran Döşeni Dendi olduğunadikkat!
3. *Seyahatnâme*'de "on / on iki" meselesi hakkında bkz. Robert Dankoff, *Seyahatnâme* / Alem Evliya

4. Çelebi'nin *Dünyaya Bakışı*, YKY İstanbul 2010, s. 179, dipnot 9: "Bazı bağlamalarda 'on iki' on için bir kod gücü kullanılır görülmektedir, nitekim Âşûre genellikle Muharrem'in 'onikinci' günüdür'.
5. *Pezşrem* (Macaristan), bugünkü yaygın adıyla *Veszprém* (Almanca *Weilbrunn* "ak pınar"), *sz'd ad'ot* "uğurlu saat" *Seyahatnâme*'de günün belli bir saati için kullanılmıştır, "bir işe girişmek için çoğu kez müncetmelerin, bazen de o işle doğrudan ilgili kişilerin belirlediği uğurlu an" anlamına gelir.
6. Sincâr Dağı (bugünkü yazılışla Sinjar, *Sındjar*) ve getiri, Mardin güneyinde, Irak'ın Ninawa vilayetine aittir.
7. Bunlar için bkz. Eyüp Baş, "Âşûre Günü, Tarihsel

- Boşluğu ve Osmânî Dinî Hayatındaki Yeri Üzerine Düşünceler", *Acta Ūni. Iliaciyet Fak. Der.* c. 45, 167-190.
8. Baş'ın verdiği bilgiye göre Âdem ile ilgili rivayet İbnü'l Cevzi (1103-1201) tarafından; Nüh ile ilgili rivayet ilk olarak İbn Sa'd (784-845) daha sonra başkaları tarafından; Mûsâ ile ilgili rivayet ilk olarak Taberî (839-923), daha sonra başkaları tarafından nakledilmiştir.
9. Öte yandan söz konusu üç olay "tarihi olay" diye görülür. "Saydığımız bu tarihi olayların, tarihte gerçekten vuku bulmuş olduklarını Kur'an-ı Kerim'den öğrenmekle beraber..." (Eyüp Baş, a.g.y., 169).
10. Eyüp Baş a.g.y. s. 175.

GEZGİN NASIR HÜSREV'İN KALEMİNDEN

BİN YIL ÖNCE DOĞU ANADOLU

VURAL GENÇ

Üzerinde duracağımız konu Nasır Hüsrev'in Sefernâme adlı eserindeki Anadolu gezisi notlarıdır. Bu eser yedi yıllık seyahatinin bir raporu veya gözlemlerinin sonucu olarak değerlendirilebilir. Nitekim Nasır Hüsrev kitabının sonunda, eserine bizzat gördüklerini ve işittiklerini yazdığını söylemektedir. Bu kitap akıcı bir üslupla yazılmış olup her türlü gösteriş ve söz sanatlarından uzaktır. Nasır, Sefernâme'sini seyahatinden sonraki bir tarihte yolculuğu esnasında aldığı notlara dayanarak yazmıştır.

Fars kültürünün yetiştirdiği tanınmış düşünür ve gezgin Hekim Nasır Hüsrev b. Haris Kobadyani Balhi Marvazi 394 senesinin zi'l-ka'de ayında (Ağustos-Eylül 1004) Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah'ın da doğum yeri olan Doğu İran'daki Belh şehrinin Kobadiyan köyünde toprak sahibi bir ailenin ilk çocuğu olarak dünyaya geldi.¹ İlk eğitimini Kuran ve İslam Teolojisi üzerine olan Nasır Hüsrev bunun yanında edebiyat,

tıp, matematik ve felsefe okudu.² Özellikle Yunanlı bilim adamlarının kitaplarını inceleyen Nasır Hüsrev, Euklides ve Ptolemyus'un çalışmalarıyla yakından ilgilendi.³ Aristoteles, Platon ve Sokrates felsefeleri üzerinde çalıştı. Nasır aile geleneğini takip ederek gençlik yıllarında bürokraside görev alarak sultanların saraylarında çeşitli vazifelerde bulundu ve bu vesileyle Sultan Mahmud Gaznevi ve oğlu Sultan

Mesud'u yakından tanıma fırsatı buldu. 437(1045-1046) yılına kadar Emir Çağrı Bey'in hizmetinde çalıştı.

Sefername'sinde güçlü ve etkileyici bir rüyanın onu kırk yıllık bir uykudan uyandırdığını ve hayatını büyük ölçüde değiştirdiğini yazmaktadır.⁴ Bu düşünün ardından uzun yıllardan beri sürdürdüğü saraydaki görevini bırakarak, yedi yıl sürecek olan seyahati için Merv'den ayrıldı. Bu se-

19. yüzyılın ilk yarısında Urfa.

Travels in Mesopotamia, J. S. Buckingham. 1827, c.1.

Yukarıda belirtildiği gibi Nasir Hüsrev büyük İsmailî dâî'si ve rehberlerinden biri olup ömrü boyunca ülkesinde bu öğretiyi yaymış ve bu fırka hakkında çeşitli eserler yazmıştır. Dönemin diğer tarihçilerinin yazdıklarından ve kendi eserinden de anladığımız kadarıyla Nasir Hüsrev büyük seyahatinin çok öncesin-

halifesi El-Muntasirbillah altmış yıl boyunca bu işi gerçekleştirmek için sürekli dâî'ler ve misyonerler göndererek insanları İsmailîliğe davet etmiştir. Hasan Sabbah'ın Horasan'daki hâkimiyeti bu şekilde başlamıştır. İşte halifenin bu maksat doğrultusunda Nasir Hüsrev'i seçtiği bilinmektedir.

Burada bizim üzerinde duracağımız esas konu Nasir Hüsrev'in *Sefername*¹⁴ adlı eserindeki Anadolu gezisi notlarıdır. Onun bu eseri yedi yıllık seyahatinin bir raporu veya gözlemlerinin sonucu olarak değerlendirilebilir. Nitekim Nasir Hüsrev kitabının sonunda, eserine bizzat girişlerini ve işittiklerini yazdığını söylemektedir. Bu kitap akıcı bir üslupla yazılmış olup her türlü gösteriş ve söz sanatlarından uzaktır. Bazı kanıtlara dayanarak şunu söyleyebiliriz ki Nasir, *Sefername*'sini seyahatinden sonraki bir tarihte yolculuğu esnasında aldığı notlara dayanarak yazmıştır.

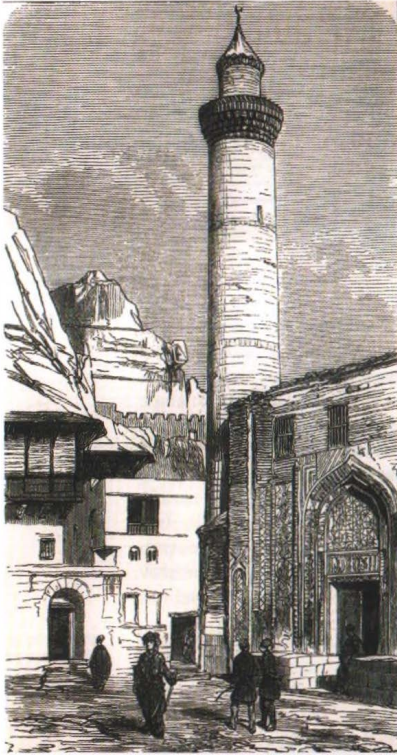
Sade bir Farsça ile yazan Nasir Hüsrev şehir ve kasabalar için yaptığı doğru tanımlamalarla okuyucunun güvenini kazanıyor. Seyahati sırasında karşılaştığı olağanüstülükler hariç, dili kullanma becerisiyle okuyucuyu etkilemeye çalışmıyor.¹⁵ Bu kitapta olaylar, ülkelerin ve şehirlerin coğrafyası ve birbirine olan uzaklıkları, o şehirlerde yaşayan halklar, mahalli hükümler, yaşam tarzları, gündelik hayatlar, bölgelerin sosyo-ekonomik yapıları, tarımsal ürünler, sulama sistemleri konusunda oldukça detaylı betimlemeler yapılmıştır. Nitekim metni dikkatle incelediğimizde yöre insanların farklı dini inançları, dilleri, gelenek ve görenekleri hemen göze çarpar. Bu açıdan bakıldığında az da olsa bin yıl önceki Anadolu'nun doğusuna ait kıymetli bilgiler taşıdığı su götürmez bir gerçektir.

415 (1024–1025) yılının Forvardin (Eski İran takvimine göre 21 Mart–21 Nisan) ayının ilk çarşamba günü Merv'den yola çıkan Nasir Hüsrev, sırasıyla Seherah, Nişabur, Bastam, Semnan, Rey, Dihkuhe'den Kazvin'e gelmiş buradan Bil ve Kapan yoluyla Şimşiran'a

oradan da Sarab, Saidabâd üzerinden Tebriz'e gelmiştir. Buradan yolculuğuna devam etmiş Merend ve Hoy yoluyla Van, Vastan (Tatvan), Ahlat, Bitlis, Erzen, Meyyafarikin (Silvan) ve Amid'e (Diyarbakır) gelmiş Harran, Karul (Urfa?) ve Suruç üzerinden Halep ve Beyrut'tan Akka'ya varmıştır. Buradan Mekke, Medine, yoluyla tekrar Şam'a oradan da Kahire'ye geçmiş Nil Nehri üzerinden gemiyle seyahat ederek Sudan'a ulaşmıştır. Buradan tekrar Mekke'ye gelmiş, Basra Körfezi'nden Pers Körfezi'ne ulaşmış, buradan da İsfahan yoluyla ülkesine dönmüştür. 444 yılının Cemaziyel-ahir ayının 26. salı günü (23 Eylül 1052) 6 yıl yedi ay 22 günlük seferini noktalamıştır. Seyahati boyunca 3.000 *berşeng* (18.000 km) yol kat etmiştir.¹⁶

Bu seyahati sırasında Anadolu'nun doğusuna da yolu düşen Nasir Hüsrev, Van'dan bir yay çizerek Vastan-Ahlat-Bitlis-Erzen-Meyyafarikin-Amid-Harran-Karul-Suruç üzerinden güneye Halep'e inmiştir. Seyyah 11. yüzyılın Doğu Anadolu'su için önemli bilgiler vermekte, şehirlerin coğrafyasını, orada yaşayan halkları, gelenek göreneklerini, idari yapıyı, konuşulan dilleri ve daha birçok şeyi ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Ayrıca şehirlerde kurulan pazarları ve burada satılan ürünleri anlatırken onların fiyatlarını vermeyi ihmal etmeyen Nasir Hüsrev bu suretle şehirlerdeki sosyo-ekonomik hayat hakkında dikkate değer bilgiler vermiştir.

Doğu Anadolu'daki seyahati yaklaşık elli gün (14 Kasım 1046–3 Ocak 1047) süren Nasir Hüsrev, bulunduğu şehirlerin pazarlarını anlatırken oldukça detaya girer. Örneğin eski Van şehri anlatırken bu şehrin pazarında domuz etinin, koyun eti gibi satıldığından, şehir ahalisinin sokakta serbestçe şarap içebildiklerinden bahsetmektedir. Erzen pazarında İranlıların *raz-e armanûş* adını verdikleri üzümün 600 kilogramının bir dinara satıldığından söz eder. Şehirlerin idarecilerinden bahsederken sık sık Nasrüddevle ve oğullarının isimlerini tekrarlamaktadır. Bu bilgilere göre bu şehirler Nasrüddevle

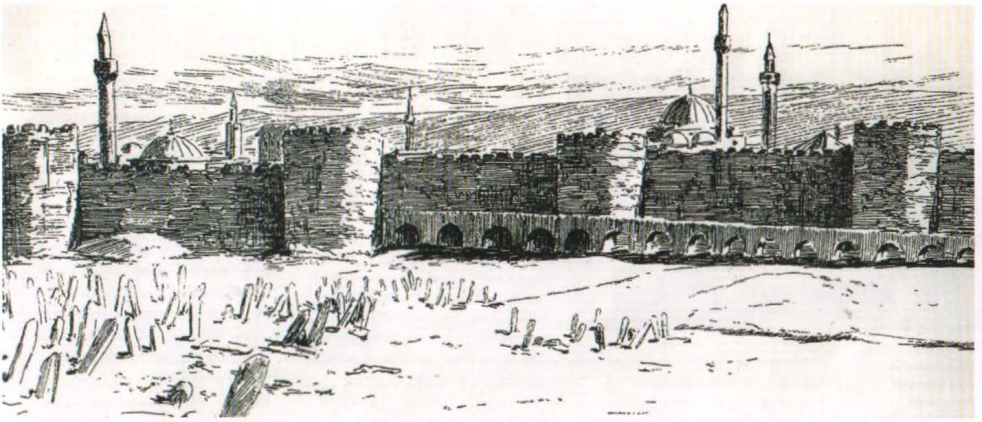

Van Ulu Camii.

L'illustration:
Journal universel,
Paris, 1854, c. 23.

de Fatıma halifesinin varlığını duymuş. İsmailîler ve onların öğretmenleri hakkında bilgi edinmiş, bunun için hac ziyareti bahanesiyle ülkesinden ayrılmış ve batıya seyahat etmiştir. Nasir Hüsrev'in Kâbe'den kastı bu anlamda aslında Fatıma hilafetinin merkezidir.¹⁷

Şunu iyi bilmek gerekir ki Fatıma halifeleri daima kendi iktidar güçlerini Asya'ya kadar uzatma iddiası taşımışlar, Doğu halklarının Bağdat halifesine olan bağlılıklarını yok etmek ve onları kendilerine çekmek istemişlerdi. Özellikle Mısır Fatıma

adında bir bey ve oğulları tarafından yönetiliyordu.

Şehirlerin birbirlerine olan uzaklıklarını da vermeye özen gösteren Nasır Hüsrev, *retl* ve *man* gibi ağırlık ölçü birimlerinin farklı şehirlerdeki değerlerini vermeden geçmez.

Bölgede yaşayan nüfusa dair önemli bilgiler veren Nasır Hüsrev, Ahlat'ı anlatırken buranın Müslümanlarla Ermeniler arasında sınır şehir oldu-

ğundan, bu şehirde Ermenice, Farsça ve Arapça olmak üzere üç dilin konuşulduğundan bahsetmektedir. Ticaret amacıyla bölgeye gelen İranlılar dışında burada gerçekten bu dili konuşan yerleşik bir Fars nüfusu var mıydı? Yoksa 11. yüzyılda İran Selçuklularının egemenlik sahası altında olan bu bölgede de resmi dil olan Farsça mı konuşulmaktaydı? Ancak Nasır Hüsrev'in bu noktaya çok fazla açıklık getirmemesinden ötürü bu sorular cevapsız kalmaktadır.

Nasır Hüsrev'in bu bölgedeki seyahati elli gün sürmesine rağmen aktardığı bilgiler gerçekten azdır. Bu da seyyahın, *Sefername'sini* bu seyahati esnasında değil de o süre içinde aldığı notları daha sonra temize çekmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu haliyle seyyah daha çok aklında kalanları kaydetmiştir. Burada sözü daha fazla uzatmadan Nasır Hüsrev'e bırakmak istiyoruz.

19. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbakır surları.

Von Golden Horn zu den Quellen des Euphrat, Edmund Naumann, München, Leipzig 1893.

Nasır Hüsrev'in Anadolu'nun Doğusundaki Gezisinden Notlar

Cumade'l-üla ayının on ikinci günü (14 Kasım 1046) Yergiri'ye vardık. Hoy ile Yergiri arasındaki mesafe 30 *şersağ* (180 km)'tir. Oradan da Van ve Vatsan (Taivan)'a ulaştık. Van şehrinin pazarında domuz eti, tıpkı koyun eti gibi satılıyor. O şehir ahalisinin kadın ve erkekleri dükkânlarının önünde hiç çekinmeksizin şarap içiyorlardı. Van'dan hareketle Ahlat şehrine ulaştığımızda Cumade'l-üla ayının on sekizinci günü idi. (20 Kasım 1046) Ahlat, Müslümanlarla Ermenilerin sınır şehri idi. Yergiri'den burası 19 *şersağ* (114 km)'tir. O şehrin bir emiri vardı adı Nasrüddeve idi. O emirin yaşı yüzü aşkındı. Onun birçok çocuğu vardı ve her birine bir vilayet vermişti.

Ahlat şehrinde üç dil konuşulmaktadır: Arapça, Farsça ve Ermenice. Öyle zannediyorum ki bu sebepten dolayı o şehre Ahlat (Arapça, karıştırmak anlamında) demişlerdi. Şehir ahalisi alışverişini para ile gerçekleştirilmekteydi. Onların *retl*'i 300 dirheme (1 *retl*=962.1 g) denk geliyor.

Cumade'l-üla ayının 20. günü (22 Kasım 1046) Ahlat şehrinde hareket ettik. Yolda bir kervansarayda konakladık. Çok fazla kar yağmıştı ve soğuk şiddetli idi. Şehrin önünde uzanan ovada, yol boyunca toprağa çubuklar dikmişlerdi. Bu çubukların yardımıyla şehir ahalisi şiddetli tipi ve karlı günlerde yollarını buluyorlardı.

Oradan Bitlis şehrine geldik. Bu şehir bir derenin içine kurulmuştu. Buradan bal satın aldık. 100 *man* (1 *man*=2 *retl*=1,924 kg) bal bize bir dinara satılır. Ve bize anlatıklarına göre bu şehirde yıl boyunca bir kış 300-400 *hik* (1 *hik*=50 *man*) bal hâsıl edebiliyormuş.

Bitlis'ten hareket ettik, yolda bir kale gördük, adı Kıl-Unzur imiş. Yani dur ve bak anlamına geliyor. Oradan geçtik, ulaştığımız yerde bir mescit vardı. Rivayete göre onu Uveys Karani inşa etmiş. O sınırdan kaynayan dağ başlarında gezen bazı insanlar görmüşüm. Servi dalına benzer çubuklar kesiyorlardı. Bu çubuklarla ne yapıyorsunuz diye sordum. Dediler ki; bu çubuğun bir ucunu

ateşin içine koyuyoruz ve çubuğun diğer ucundan katran çıkıyor. Bu katranın hepsini kuyularda biriktiriyoruz. Daha sonra onları kaplara koyup, civardaki pazarlara götürüyoruz.

O şehirden Erzen şehrine ulaştık. Sularıyla, bostanlarıyla, ağaçlarıyla ve pazarlarıyla çok güzel ve mamur bir şehir idi. Azor (Eski İran takviminde 22 Kasım-21 Aralık) ayında orada İranlılar "*raz e armanuş*" adını verdikleri üzümlün 200 *man* 'ını bir dinara satıyorlardı.

Erzen'den Meyyafarikin (Silvan)'e ulaştık. Ahlat ile Meyyafarikin arası 28 *şersağ* (78 km)'tir. Belh ile Meyyafarikin arasındaki mesafe bu geldiğimiz yoldan 552 *şersağ* (3,312 km)'tir. 418 senesinin Cumade'l-üla ayının 28. Cuma günüydü (30 Kasım 1046). Bu zamanda henüz ağaçların yaprakları yemyeşildi. Şehrin beyaz taşlardan yapılmış büyük surları vardı. O surun her bir taşı 50 *man* ağırlığındaydı ve her 50 *gez* (1 *gez*=95 cm)'de daha önce bahsettiğimiz beyaz taştan bir büyük burç inşa etmişlerdi. Surların üzerinde yapılmış olan hisar

Diyarbakır'ın 1914 yılından önce doğu yönünden, Yeni Kapı civarından çekilmiş fotoğrafının kullanıldığı bir kartpostal. Yazın sıcaklarda danılar üzerinde yatılırdı. Ortadaki büyük kule Surp Giragos Ermeni Kilisesi'nin çan kulesidir.

Mission des P. P. Capucins. Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostalı 106 yıl önce Türkiye'de Ermeniler (Ed. Osman Köker, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2005).

şerefelerinden sınırsın ki usta yeni elini çekmiş; o kadar yeni. Bu şehrin batı tarafından bir kapısı vardı. Bu büyük kapı taş revaka değin uzanıyordu ve demirden yapılmıştı. Bu şehirde bir Cuma mescidi vardı ki eğer onu ayrıntılarıyla anlatsak söz uzar. Kısaca onun abdest almak için kırk tane odası var. İki büyük akarsu kanallarla bütün odaları geziyor. Biri açıkta olup kullanmak içindir, diğeri ise zeminin altındadır ve gizli olup atık suyu taşıyor. Şehrin dışında kervansaraylar, pazar yerleri, ibadethaneler ve hamamlar bulunmaktadır. Kuzey tarafında bir başka sur vardır ki ona Mohdasa denilir. Mohdasa pazarlarıyla, hamamlarıyla ve ibadethaneleriyle güzel bir şehirdir. O vilayetin sultanı yüz yaşındakı bir adam olan Nasrüddeve idi. Oranın ret'i 480 dirhem'dir. Bu şehrin emiri Meyyafarikin'ın 4 şerens (24 km) uzağında Nasriye adında bir şehir daha kurmuştur. Amid (Diyarbakır)'den Meyyafarikin (Silvan) 9 şak (5 km) şerens'ir.

Eski İran takvimi göre Dey (22 Aralık – 21 Ocak) ayının altıncı günü Amid şehrine vardır. Şehrin temelleri yekpare kaya üzerine kurulmuş. Şehrin uzunluğu ve genişliği 2000 adım kadardır. Şehrin etrafı her biri 100 man ile 1000 man arasında değişen fiyat kesme taşlardan bir surla çevrilidir. Bu kesme taşlar birbirine öyle birleştirilmiş ki onların arasında hiç harç olmadığını sanırsın. Duvarlarının yüksekliği 20 ereş (10 m),

genişliği ise 10 ereş (5 m)'tir. Her 100 gez (95 m)'de bir yarıçapı 80 gez (76 m) olan burçlar inşa edilmiştir. Hissar şerfeleri dahi bu siyah taştan yapılmıştır. Şehrin içinde birçok yerde surlara çıkmak için merdivenler yapılmış. Her burcun üstünde savaşılacak bir alan yaratılmış.

Bu şehrin demirden yapılmış 4 büyük kapısı vardır ki her biri dünyanın bir yönüne açılmaktadır. Doğuya açılan kapıya Dicle Kapısı, batıya açılana Rum Kapısı, kuzeye açılana Ermeni Kapısı, güneye açılana ise Dağ Kapı diyorlar. Bu surların dış tarafında aynı taşlardan yapıma yüksekliği 10 gez (9,5 m) olan bir başka sur daha vardır ki üzerlerine hissar şerfeleri yapılmıştır, bu şerfelerinin içinde de jam silahlı bir adamın rahatça geçeceği ve savaşabileceği bir geçit yapılmıştır. Bu dış surun da demirden kapıları vardır. Bu kapılar iç sur kapılarının tam karşısındadır. Öyle ki birinci sur kapısından girdiğinde ikinci sur kapısına ulaşmak için 15 gez (14,25 m) uzunluğundaki bir mesafeyi yürümek gerekiyor. Şehrin içinde, granit bir kayanın içinden fıskıran beş değirmeni döndürebilecek güfte bir su var. Çok güzel bir su; hiç kimse nereden geldiğini bilmiyor. Şehrin içinde iste bu suyun sayesinde ağaçlıklar ve bitenler çoktur.

Amid'in beyi daha önce bahsettığımız Nasrüddeve'nin oğludur. Ben yeryüzünde Acem, Arap, Hint ve Türk ülkelerinde o kadar çok şehir ve kale gördüm; fakat Amid gibi bir şehri ne başka bir yerde gördüm. Ne de bir kimsenin Amid gibi bir şehri başka bir yerde gördüğünü duydum.

Şehrideki mescit de siyah taştan yapılmış. Herhalde ondan daha sağlam bir yapı olamaz. Bu ibadethanenin içinde iki yüz küsur taş sütun var. Her biri yekpare taştan olan bu sütunların üzerine taştan kemerler kondurulmuş. Bu kemerlerin üstüne öncekilerden daha kısa sütunlar konulmuş. Onların üstüne de kemer bağlanmış. Yani o büyük kemerlerin üstünde bir başka küçük kemer silsilesi daha var. En üst üste üçü de yapılmış. İşlenmiş ve yağlanmış kubbeler oluşturmaktadır.

O yapının içinde taştan yuvarlak bir büyük havuz var. Havuzun üstüne yine

bir taş konulmuş. Yüksekliği bir adam boyunda, etrafı ise 10 gez (9,5 m). Havuzun içindeki pirinçten borulardan sular fışkırmaktadır. Fakat o suyun kaynağı ve aktığı yer belli değil. Abdest alma havuzları o kadar güzel ve büyük ki herhalde ondan daha güzeli olamazdı. Amid'deki bütün yapılar Meyyafarikin (Silvan)'daki beyaz taşların tersine, siyah taştan yapılmış.

Mescide yakın bir yerde büyük bir kilise var, o dahi taştan yapılmış. Kilisenin zeminini işlenmiş mermerlerle döşenmiş. Hristiyanların ibadethaneleri olan o yerin kubbesinin altında üzerine delikler açılmış, demirden öyle bir kapı gördüm ki daha önce benzerini hiçbir yerde görmemişim.

Amid'den Harran'a iki yol var; biri hiç kullanışlı değil. Harap vaziyette ve 40 şerens (240 km). Diğer yol ise daha güzel ve kullanışlı. Üstelik bu yolun üzeri çoğunluğunu Hristiyan halkın oluşturduğu köylerle dolu ve 60 şerens (360 km). Biz kervanımızla bu ikinci yoldan gittik. Hayvanlarımızın attığı adamlara denk gelen ırılı ufaklık birkaç taş dışında ova dümdüzdü.

438 senesinin Cumade'l-ahire ayının 25. Cuma gününde (27 Aralık 1046) Harran'a ulaştık. İran takvimi göre Dey (22 Aralık – 21 Ocak) ayının 22. günüdür. Harran'ın havası Nevruz'daki Horasan havasına benziyordu. Oradan Karul? şehrine ulaştık. O şehirde genç bir adam bizi evine davet etti. Onun evine vardığımızda içeriye bir bedevi Arap girdi ve bana doğru yaklaştı. Altmış yaşlarında olan bu adam benden kendisine Kuran'ı öğretmemi istiyordu. Gece boyunca uğraştıysam da nafile, öğretemedim.

438 senesinin recep ayının 3. cumartesi günü (3 Ocak 1047) Suruç'a geldik. İkinci gün Fırat nehrini buradan geçerek Şam, Rum, Diyarbakır, Mısır ve Irak ülkeleri tüccarlarının ticaret merkezi olan, Kostantiniye'ye 200 şerens (200 km) uzaklıktaki etrafı surlarla çevrili, binaları üst üste yapılmış büyük Halep şehrine doğru yola koyulduk.

DİPNOTLAR

1. Faquir M. Hunza, Morewedge Parviz, Nasir Khawar Knowledge and Liberation: A Treatise on Philosophical Theology, London 1998, s. 7. Nader Wazirpour, Adkım Nasir Khawar Kobadi-yoni, 1357 Tehran, s. 5.
2. Ali Akbar Dilkhoda, Lushetname, c. 27/a, Tehran 1334, s. 168.
3. En sus ve en detaylı olmasından dolayı ilgili kusum çevirisinde Mohammad Dabir Seyağın 1991'de Tehran'da bastırıldığı çalışması esas alınmıştır. Naser Khosraw Səğarnamə, hr., Sayyid Mohammad Dabir Seyağı, Tehran 1359, s. 13.
4. W. M. Thackston, Nasir-e Khosraw's Book of Travels, Columbia University Newyork 1986, s. 1 v.

6. İmam Caferi Sadık'ın oğlu olan İsmail babasının sağlığında hayata veda etmiştir. Caferi Sadık, imamet makamına diğer oğlu Müsa'yı seçmiştir. Ama imamet makamının İsmail suylarında kalması gerektiğini inanarak bir topluluğu Müsa'nın imamlığına muhalefet ettiler. İsmailiyye olarak anıldıkları ve Şikkinen anılan bu ümanın resmi varlığı 765 tarihinden itibaren ortaya çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., İsmail Kaygusuz, Hasan Sabbah ve Alamut, İstanbul 2004.
7. Wazirpour, s. 5.
8. İsmail Kaygusuz, İlaan Sabbah ve Alamut, İstanbul 2004, s. 216 v.
9. Alice C. Hunsberger, Nasir Khosraw, The Ruby of Badakhshan: A Portrait of the Persian

- Poet, Traveler and Philosopher, London 2000, s. 89-93.
- Nasir Khawar Knowledge and Liberation, s. 5-6.
- Sayyid Hossein, Qadimtarin Muqaddima-ye Farsi Bur Sarfarnamə-ye Naser Khosraw, Farhang-e Iran-zamin, c. 17, Tehran 1332-1353, s. 88-89.
- Nasir Khosraw Knowledge and Liberation, s. 5-6.
- Sayyid Hossein, 96.
- Ru eserin Türkiye'ye ilk çevirisi Abdülvehhab Tarzi tarafından 1950'de yapılmıştır.
- The Ruby of Badakhshan, s. 11.
- Naser Khosraw, Səğarnamə, Tehran 1359, s. 14-15.
- Büyük olasılıkla modern Urfa, Kadem E'dessa kenti.

YemekveKültür

23. sayı çıktı

Anadolu'da şarapçılığın kaynakları • Galiçya cephesinde askerler neler yiyordu?
Gastronomik uzmanlık ve nesnellik • Çin mutfağına bir bakış • İcat edilmiş gelenekler
Balık Pazarı'nın ustaları

ÇiYa

www.yemekvekultur.com

EGE'NİN İKİ YAKASINDA GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE LAVTANIN HİKÂYESİ

NİCOLAS ELİAS

Ege kıyılarında arzı endam eden çalgılar arasında, buzukiden ud, tanbur ve saza uzanan yıldızlar geçidi içinde lavta (İstanbul lavtası) biraz soluk kalır. Bir zamanlar İstanbul'un müzikli eğlencelerinde son derece popüler olan bu çalgı zamanla sahne gerisine düşmüş ve sınırlı bir müzisyen çevresi dışında hafızalardan silinmiştir. Bundan hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nda bir dönem parlamış başka çalgılar gibi sonunda yok olup gittiği düşünülebilir; ancak bu bir yanılgı olur. Lavta günümüzde Ege'nin her iki kıyısında da seçkin müzisyenlerin elinde yeniden hayat buluyor.

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

İstanbul müzik geleneğinin parçası olan lavta bu kentte varlığını hep sürdürmüş olsa da, hem İstanbul hem de özellikle yakın bir geçmişte tanındığı Yunanistan'da gördüğü bu şaşırtıcı ilgi karşısında merak duymadan edemiyoruz. Bu makalenin birkaç amacı var: Haksız yere ihmal edilmiş bu çalgının tarihine göz atarak hafızalardaki yerini tazelemek, Yunanistan ve Türkiye arasında son dönemde gelişen ilişkilerin incelenmesine katkıda bulunmak ve bir yüzyıl boyunca lavtanın İstanbul'dan Atina'ya uzanan sıradışı öyküsünün ardında saklananları anlamaya çalışarak bir geleneğin, Osmanlı makam müziğinin geleceği üzerinde düşünmeyi teşvik etmek...

LAVTA VE İMPARATORLUK: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA LAVTANIN HİKÂYESİ

Kökenleri

Konuyla ilgili bilgilerin azlığına ve araştırmaların durumuna bakılırsa, lavtanın kökenlerine inmek çetin bir iştir. Öne sürebileğimiz ilk

tespit coğrafi niteliklidir: Osmanlı öncesi Türk geleneğinin mirası olan saz veya Ortadoğu kökenli ney, ud ve kanundan farklı olarak, İstanbul kentine özgü bir çalgı olan lavta, beşigini oldukça geç (belki 20. yüzyıl sonlarında) terk edecektir. Bugün bilinen biçimiyle Bizans döneminden beri var olduğu yolundaki varsayımı bir kenara bırakırsak, bu çalgının ortaya çıkmasına ve gelişmesine elverişli ortamı hazırlayan Osmanlı İstanbulu'nun beş yüz yıldır.

Walter Feldman'ı lavtanın ortaya çıkışı ile udun kayboluşu arasında bir paralellik kurar. Lavtanın öyküsü udun, daha çok da bıraktığı boşluğun etrafında örülür. İstanbul'a 15. yüzyıl Osmanlı fatihlerinin eşyaları arasında gelen ud, sonraki yüzyıllarda giderek gözden düşecek ve Osmanlı sanat müziğinin baş çalgısı ilan edilen tanburun yükselişiyle birlikte kentten yok olacaktır.¹ Lavta ilk kez bundan bir yüzyıl sonra, lavta ve kemânçe-i rûmî eşliğinde bir Osmanlı beyini eğlendiren iki müzisyen ile bir şarkıcıyı resmeden 18. yüzyıl sonlarına ait bir minyatürde rastlanır.² Udun Suriye ve Mısır'dan çıkarak

İstanbul'a geri dönüşü ise bu çalgının sonunu hazırlar: Bir kuşaktan diğerine, müzisyenler bu yeni çalgıyı benimserler ve lavta 20. yüzyıl sonlarına kadar geri dönmek üzere İstanbul'u terk eder.

Bununla birlikte, her iki çalgı tını ve görünüş bakımından çarpıcı benzerlikler taşısa da, udun lavtayı etkilemiş olması uzak bir ihtimaldir. Lavtanın akrabalarını daha çok Ege adaları dolaylarında, genellikle *viel* (geleneksel adıyla *lyra* ; adaların çoğunda sonraları yerini kemana bırakmıştır) ile düet yapmak için kullanılan bir lût türü olan Yunan *laouto* geleneğinde aramalıyız. Dolayısıyla, minyatürde resmedilen lavta ve kemânçe-i rûmî⁴ ikilisi lavtanın gözden düşüşüne kadar varlığını sürdürmüş ve bir anlamda tüm Ege'de popüler olan *lyra/laouto* ikilisinin kentli versiyonunu oluşturmuştur. Bu iki çalgının Yunanca adları da bu varsayımı doğrular : ολνίχο λαούτο ve πολιτική λύρα, yani İstanbul ("kent") lûtü ve liri.

Yükselişi

İstanbul'da bu ikili, görünüşe göre ilk zamanlar eğlence müziğinin ötesine pek geçememiş, sanat müziğinin kapıları onlara kapalı kalmıştır. Yine de iki ortak sarayda köçekçe (Harem dansları) ve ince saz (oda müziği) gibi hafif repertuarlarla beğeni topluyordu. Eski çalgıların üzerindeki zengin işlemler de (birinin üzerinde padişahın mührü bulunmaktadır) buna tanıklık eder. Ancak icra ettikleri müzikler, Pera meyhanelerinden ve kentlin popüler kesimlerinden ödünç alınmış, saraya ait olmayan türlerdi.

Kemânçe-i rûmî/lavta çifti başarısının doruğuna 19. yüzyıl sonlarına doğru, Rum cemaatinden gelen önemli müzisyen ailelerinin elinde ve yine bu meyhanelerde erişti. Kayıt imkânı bulunmadığından, Osmanlı müzik tarihinde *lavtaçı* sıfatıyla ebedileşen önemli müzisyenlerin bu dönemden günümüze yalnızca isimleri ulaşmıştır. Osmanlı sanat müziğinin asıl biçimlerini kullanarak yaptıkları bestelerle isimlerini Os-

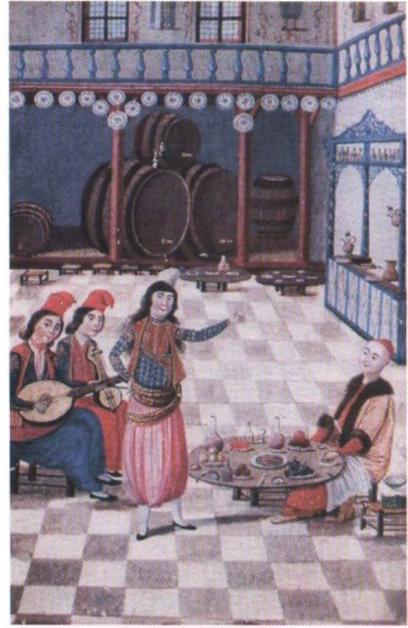
manlı repertuarına yazdırmış olan dört müzisyen Lavtacı Andon, Lavtacı Civan, Lavtacı Hristos ve Lavtacı Ovrik'tir.⁵ Bu bestecilerin eserleri bize değerli bilgiler veriyor: Hristos'un besteciler açısından son derece verimli olan bu dönemde, yalnızca tüm Rum müzisyenler lavta (ardından ud) ya da kemânçeyle birlikte anılmakla kalmıyor, bu iki çalgı en azından kamusal alanda bu cemaatin tekelindeymiş gibi görünüyor.

Lavtanın bir Türk üstadın ellerinde kısa süreli de olsa Osmanlı sanat müziği repertuarına yükselmesi için, 20. yüzyıl başlarını ve Osmanlı geleneğinin son üstadı Tanburi Cemil Bey'i beklemek gerekecekti. Lavta ve kemânçeyi Rum müzisyenler aracılığıyla keşfeden usta tanbur yorumcusu Cemil Bey,⁶ bu çalgıları repertuarına dahil etti ve bunlarla kayıt yaptı. O dönem için bir ayrıcalık olan bu kayıt, lavtanın 20. yüzyıldaki ilk ve ender kayıtlarından biridir.

Çöküşü

Bu cesaret örneği, lavtanın son gösterisiydi: İstanbulluların çoğunun gidişinin ardından Rum kemânçeci "hanedanları"⁷ birbirini izler ve Cemil Bey'in açtığı yoldan sanat müziği alanına sızarak bu türün en önemli unsurlarından biri haline gelirken, lavta geleneği doruk noktasında yok oldu ve bir kuşak süresinde yerini udu bıraktı.

Bu ani terk edilşin pek çok açıklaması olabilir: lavta/kemânçe çiftinin daha geniş (kanun ve vurmali sazları da içine alan) halk orkestralarında silikleşmesi, mikrofonun gelişi ve bunun sonucu olarak başvurulan aktarma sistemi, Fa'stan Suriye'ye halkın gözdesi olan udun rekabeti... Ancak, bunlardan hiçbirisi tam olarak tatmin edici değildir ve yeni bir toplumsal ve müzikal ortam karşısında bir çalgının modasının birdenbire geçebileceğini kabul etmemiz gerekir. Kemânçe ile oluşturduğu ikilinin dışında kalınca, yerel müzisyenlerin lavtaya ilgisi giderek kaybolmuş ve çalgı kamusal alandan silinmiştir.

Bu unutulmanın ardından, lavtanın macerası 20. yüzyıl sonlarına kadar klasik Türk müziği kulisiyle sınırlı kaldıysa da, bu çalgının Osmanlı İmparatorluğu ile iç içe geçmiş ve İstanbul Rum cemaatine ayrılmaz biçimde bağlı tarihi, Yunanlıların hayal dünyasına ulaşmayı bildi. Böylece lavta bambaşka bir diyarda özel bir yankı bularak umulmadık bir geleceğe sahip oldu.

Geleceğe doğru

Lavtanın gözden düşmeden önce Tanburi Cemil Bey tarafından sahiplenilmesi, pek çok bakımdan üzerinde durulmayı hak eden bir olaydır, çünkü çalgı bu sayede farklı bir tarihe sahip olmuş ve sessizce geleceğe intikal edebilmiştir.

Kemânçe gibi lavta da Cemil Bey'den önce hafif ve marjinal bir çalgı olarak biliniyordu. Dolayısıyla, eşlik rolünde sıkışıp kaldığı halk işi meyhanelerden⁸ çıkıp da Osmanlı sanat müziğinin en önemli isimlerinden birinin solo icra ettiği bir çalgıya nasıl dönüştüğünü merak etmemek elde değil. Burada söz konusu olan halka özgü bir çalgının toplumsal

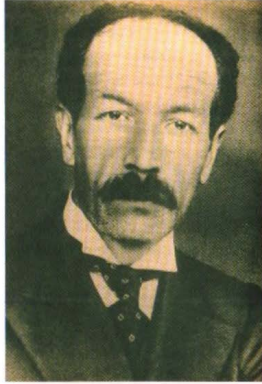
Bir meyhanede lavta ve kemânçe-i rûmî çalan iki müzisyen ve bir şarkıcı minyatürü.

⁴Hüsnâname ve Zenârname, Enderuni Fani, 1793 (İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar NB552, 1208/1793).
⁵Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Müzik, Kâmil Aksoy, İstanbul, Pan Yayıncılık 1994, s. 277.

Cemil Bey lavta için çelişkili biçimde hem referans, hem kefil, hem de sınırlayıcı oluyor. Tanburi Cemil Bey.

Tanburi Cemil'in Hayatı, Mes'ud Cemil Kubaalî Nesriyatı, s. 28.

yükselişinden çok, sanat müziğinin daha geçirgen olduğu bir döneme rastlamasıdır. Geleneksel destek mekanizmalarının – padişah, eğitimli seçkinler ya da sufi cemaatleri⁹ – zayıflaması ile birlikte, bu müzik türünün coğrafi, toplumsal ve biçimsel sınırları bulanıklaşmıştı. Selefleri düzenli olarak sarayda ve mevlevi tekkelerinde boy gösterirken, Cemil Bey müziğini meyhanelerde ve yeni açılan konser salonlarında icra etmeyi deniyordu.¹⁰ Kısa süre içinde kendi sanat müziklerini batırarak yerine klasik Batı müziğini koyacak olan Osmanlı seçkinlerinin yücelttiği

lanacaktı), lavta yok olmadı. Ona ileriki yıllarda, Cemil Bey'in oğlu Mesut Cemil ve en tanınmış öğrencilerinden biri olan Refik Fersan'ın ellerinde yeniden rastlıyoruz. Her iki isim de üstadın izinden giden usta tanbur yorumcularıydı. Lavtanın İstanbul'daki icrasını günümüze kadar belirleyen de bu çizgidi: Üstadın yarattığı hayranlık – ve onun yaptığı kayıtlar¹¹ – üzerinden kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Hatta ilk anda biraz tuhaf görünse de, Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen sarsıntıların lavtanın muhafazasını kolaylaştırdığı fikrini ileri sürebiliriz. Sözlü müzik geleneğinin yok olmaya başlaması ile birlikte, müzisyenler umutsuzca bilinen son üstadın kayıtlarına sarıldılar ve bu kayıtlar bir anlamda kanun mertebesine yükseldi. Bu sayede lavta da üstadın kayıtları içindeki sınırlı yeriyile orantılı olarak kendisine gösterilen çekingen ilgiden yararlanarak unutulmaktan kurtuldu.

Bununla birlikte, lavtanın 20. yüzyıldaki macerasını izlemek, pek de kazanılacak bir bahis değildir. Lavta icrası kuşaktan kuşağa aktarılacak gelişmiş olmaktan uzak, Cemil Bey'e saygı duruşu biçiminde yapılan kısmi alıntılarla sınırlı kalmışa benzer.

20. yüzyılda lavtanın izini kesintisiz olarak sürmeye olanak tanıyan tek bir kaynak vardır: Mesut Cemil Bey'in uzun zaman görev yaptığı İstanbul Radyosu. Babasının çaldığı (ancak kendisine öğretmediği) bu müzik aletini geç de olsa benimseyen Mesut Cemil Bey, onu ara ara kullanmış ve o sıralar İstanbul Radyosu'nda genç bir müzisyen olan Kenan Şavklı'ya öğretmiştir. Bugün artık emekliye ayrılmış olan Şavklı ise bu mirası kimseye aktarmamış ve bu çalgıyı radyonun dar ortamının dışına çıkarmaya çalışmamıştır. Öyleyse, İstanbul Radyosu koridorlarına sıkışmış bu çalgının günümüze kadar aktarılışını nasıl kavramalıyız?

Öncelikle lavtanın artık Pera meyhanelerindeki eğlenceleri ya da Cemil Bey'in bilge modernliğini canlandırmaktan çok, korunması gereken bir

Lavtanın eşlik rolünde sıkışıp kaldığı halk işi meyhanelerden çıkıp da Osmanlı sanat müziğinin en önemli isimlerinden birinin solo icra ettiği bir çalgıya nasıl dönüştüğünü merak etmemek elde değil. Burada söz konusu olan halka özgü bir çalgının toplumsal yükselişinden çok, sanat müziğinin daha geçirgen olduğu bir döneme rastlamasıdır.

geçmişten kopuş fikri karşısında, Cemil Bey başka bir çıkış yolu arıyordu. Sanat müziğinin "halk kökenlerine" inerek, Avrupa'dan gelen biçimlere itibar etmeden yenilenmek.

Çok yönlü, daha ritmik ve teknik bakırcıları daha az talepkâr bir çalgı olan lavta, bu tür bir estetik anlayışına uygundu ve Cemil Bey'in tanburun abartılı üslubundan kurtulmasını sağladı.¹² Cemil Bey kentin yeni merkezinde, hanedanlık sarayını Topkapı'dan Dolmabahçe'ye, yani eski kentten yeni kente taşıyan bir tür modernlik anlayışını da yakalamaya çalışıyordu. Ancak bunu yaparken geleneksel çerçeveye dokunmuyor, klasik biçimleri koruyor, makam düzeninden ayrılmıyordu. Yalnızca tarzı, soluğu popüler müziğin coşku-lu tarzına doğru kayıyordu.

Bu dönüşüm elbette lavtanın tarz ve fiziksel özelliklerinde büyük değişiklikler pahasına gerçekleşti (günümüzdaki tanbura yaklaşan yapısı bü-

yük olasılıkla Cemil Bey'in eseridir). Popüler lavta/kemençe ikilisinin makamlarını gölgede bırakarak, günümüze yalnızca lavtanın bu Osmanlı sanat müziği sololarının ulaşmış olması çelişkili bir durumdur. Bunun sonuçları ise daha da çelişkilidir : Tanburla eşit muamele gören lavta, bu karşılaştırmaya dayanamadı ve bu büyük ağabey ile rekabeti kaldıramadı. Kemençe yaylı sazlar perdesinde ortaya çıkan boşluğu doldururken,¹³ lavta fazlalık konumuna düştü. Böylece, sanat müziği karşısında marjinal bir çalgı iken, sanat müziği içinde önemsiz bir çalgı haline geldi.

MUHAFAZA VE YENİDEN DOĞUŞ

Klasik Türk müziğinin kozasında...

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra "klasik Türk müziği" olarak anılmaya başlayan Osmanlı müziğini sarsan gelişmelere rağmen (bir dönem radyolarda yayınlanması bile yasak-

miras olarak algılandığını belirtelim. Belli bir müziksel mantığa olduğu kadar bir belge arşivi oluşturma amacına da hizmet eden bir kurum olan, memur müzisyenlerin görev yaptığı İstanbul Radyosu'nun kendine özgü işleyiş biçimini de anlamamız gerekir. Bu kurum yüzyıl boyunca lavta için koza vazifesi görmüş, ancak yalnızca el altından dolaşmasına izin vermişti. Eger şaşırtıcı biçimde ve dolambaçlı yollardan Ege'nin karşı kıyısında, Yunanistan'da beklenmedik bir ün kazanmasaydı, kendisini bekleyen oldukça donuk bir gelecek olacaktı.

İstanbul'dan Atina'ya...

Lavtanın Yunanistan'a geliş kеме-çe, ud ve kanunun aksine, oldukça yeni bir olaydır. Zira 1920'li yıllarda Rum topluluklarının göçü sırasında lavta zaten iyice gözden düşmüştü. Ayrıca metal telli çalgılara ve tampere ölçülere meraklı olan dönemin Atina müzik çevrelerinin onu pek de hoş karşılamayacakları yolunda bir tahmin de yürütülebilir. Atina'ya ünlü şarkıcı Roza Eskenazi'nin eşlikçisi Lambros Leondaridis'in parmakları arasında ulaşan kemeçe de buraya yerleşmeyi başaramamış, üstadın ardından kaybolup gitmişti.¹⁴ Dolayısıyla, Yunanistan'ın lavtaya kucak açması için 20. yüzyılın sonlarını ve yabancı bir müzisyenin aracılığını beklemek gerekecekti.

Lavtanın tarihi burada da kişisel bir tarihle örtüşür ve kalıcılığı öncelikle tek bir insanın, Yunanistan'da yaşayan ve geleneksel Yunan müziğinin dünyada yeniden doğuşunda önemli rol oynayan isimlerden biri olan İrlandalı müzisyen Ross Daly'nin girişimine borçludur. Daly 1980'li yıllarda İstanbul'da can çekişmekte olan çalgıyı keşfetti ve hem tarihi, hem de potansiyeli karşısında etkilenerek Atina'ya getirdi. Lavta burada Daly'nin öğrencilerinden büyük ilgi gördü.¹⁵

Ross Daly'nin yetiştirdiği ve bugün otuzlu yaşlarında olan bu genç kuşak müzisyenler (aralarında virtüöz Sokratis Sinopoulos öne çıkar) lavtanın tanınmasını ve birkaç yıl içinde hiç olmadığı kadar büyük bir ün kazan-

masını sağladı. Günümüzde Atina'da (Yunan Halk Müziği Çalgıları Müzesi) ve Selanik'te (Makedonya Üniversitesi) eğitimi verilen lavta, düzenli olarak sahnelerde ve televizyonda boy gösteriyor. Sınırlı bir müzik çevresinde kalmakla birlikte, diğer çalgılar kadar popüler olmasa da, yalnızca içkin müzikal niteliklerine bağlanamayacak kadar baş döndürücü bir hızla eski saygınlığına kavuşuyor. İstanbul'da modası tümüyle geçmiş, hatta hor görülen bir çalgı, Atina'da nasıl böyle birdenbire herkesin beğenisini kazanabilir?

Lavtanın eski değerine kavuşmasını, Osmanlı mirasının Yunan algısından geçerek yeniden değerlenmesi süreci içinde yorumlamak gerekir. Müzikal açıdan, bu süreç iki yönlü bir hareketin sonucudur: Bir yandan rebetikonun Anadolu kökenlerine, diğer yandan Bizans şan geleneğine yöneliş. Bu iki yönlü hareket, bazı müzisyenleri İstanbul'a ve Osmanlı sanat müziği ile birlikte Rum cemaatinin bu müziğe katkısını keşfe sürüklüyor.

Bu hareket içinde lavta rastlantısal bir sonuç değil, güçlü bir asimilasyon aracı olarak karşımıza çıkıyor. Kökenleri İstanbul Rum cemaatine uzanan, Ege adalarının tipik lût/viel ikilisinin¹⁶ parçası olan bu çalgı, bir anlamda Osmanlı mirasına giriş kapısı oluyor. Ayrıca bu konumu İstanbul'da gözden düşüğü ölçüde güçleniyor: Rumlara özgü olmakla böbürlenebiliyor. Derin uyuskuğundan kurtulan ve farklı usuller gerektiren —ritmin hâkimiyeti, cokselsi yaklaşım — Yunan *laouto* geleneği ile beslenen lavta, belki de ilk rolüne geri dönerek ön plana çıkıyor; hem Osmanlı müziğini Yunanistan'a taşıyor, hem de Yunanlı müzisyenlere bu İstanbul geleneği içinde bir yer hazırlıyor.

Atina'dan İstanbul'a

Lavta, Yunanistan'da "yeniden yerleşmesine" karşı tepki olarak, İstanbul'da da daha çok varlık göstermeye başladı. Bunda öncelikle lavtanın son üstadlarıyla (Kenan Şavklı) tanışmak, ustalarından ders

almak, tarihini araştırmak ve özellikle lavta imalatçılarına sipariş vermek için İstanbul'a gelen Yunanlı müzisyenlerin etkisi var. Bu sayede yeni ilişkiler (yukarıda tanımladığımız hareket çerçevesinde ve elbette yalnızca lavtayla sınırlı kalmayan ilişkiler) ve tesadüfî işbirliği fırsatları doğuyor. Bunlar arasında, Derya Türkân (kemeçe) ve Sokratis Sinopoulos'un (kemeçe, lavta), eski lavta/kemeçe ikilisini Ege'nin iki yakasından ortak şarkılar etrafında yeniden canlandırarak İstanbul'dan Mektup¹⁷ adlı örnek teşkil edecek bir albüm kaydı

Lavtayı Yunanistan'da tanıtan Ross Daly.

süresince buluşmalarını sayabiliriz. Tarihîsel imajın arkasında, lavta için yeni bir coğrafya oluşuyor: *Laouto* usulleriyle zenginleşip daha "popüler" repertuvarlara dalarak, Cemil Bey'den bu yana müzisyenlerin kendisini tanburun gölgesinde bırakmayı seçtikleri klasik Türk müziğinin cenderesinden kurtulabilir.

Klasik geleneğin yandaşlarından bazıları elbette bu konuda daha hassas olacaktıdır. Bu müzisyenlerden özellikle bir tanesi, Tanburî Murat Aydemir, lavta için bu geleneğin içinde bir yer arıyor (hafif repertu-

var) ya da onu tanburun güçlüğüyle yer bulduğu daha Batılılaşmış müziklere doğru bir köprü olarak kullanıyor, çalıştığı müzik okulunda tutkuyla lavta dersleri veriyor, kayıt üzerine kayıt yapıyor ve lavta için bir metot hazırlıyor. Kısmen kemikleşmiş bir gelenegin içinde yeni yollar açmakta olan lavta, böylece yeniden – bir yüzyıl sonra – Cemil Bey'in aradığı modernliğe dokunuyor.

Bununla birlikte, İstanbul'da saygınlığı artmış ve kayda değer sayıda müzisyen tarafından çalınarak yeniden merak uyandırmaya başlamışsa da, gerçekte ud ve tanburu arasında esas yerini bulmakta hâlâ zorlanıyor. Yunanistan'da İstanbul lavtası (*politiko laouto*) adıyla geniş veengin Anadolu repertuarında meşru bir yer edinmişken, Türkiye'de bir müzik türüyle bütünleşememesinin sıkıntısını yaşıyor. Cemil Bey ise lavta için çelişkili biçimde hem referans, hem kefil, hem de sınırlandırıcı oluyor. Lavta hâlâ çoğunlukla tanbur yorumcuları tarafından icra ediliyor ve klasik Türk müziğinde ikinci sınıf çalgı olarak kullanılıyor. Ve klasik gelenekten yetişme müzisyenlerin bu çalgıyı yeni memleketi olan Yunanlı komşuya gönderirken sergiledikleri umursamazlık, çarpıcı bir gerçeği or-

taya koyuyor: Yunanistan'ın yirmi yıl gibikısa bir süre içinde lavtayla sahiplenmiş olması.

BİR ŞEYLER OLUYOR: LAVTANIN SON DURUMU ÜZERİNE NOTLAR

Osmanlı mirasının yeniden değer kazandığı daha genel bir süreç içinde Yunanistan'a taşınan lavtanın durumu, son yirmi yılda hiç tartışmaz büyük değişikliklere uğradı. Bu süreç ve lavtanın el değiştirmesi konusunda da birkaç söz söylememiz gerekir.

Ortak bir dil

Lavtanın Yunanistan'a yerleşmesi meselesini tüm boyutlarıyla kavramak için, bölgede iki farklı müzik sistemi ve dolayısıyla iki farklı fretaj sisteminin bulunduğunu hatırlatmamız gerekir: 1) Gitar, buzuki, *laouto* gibi çalgılarda bulunan tampere sistem (yüzyıllardır Avrupa'da kural haline gelmiş olan çoksesli müziği mümkün kılan bu sistem, Yunanistan'a geniş ölçüde hâkimdir ve Türkiye'de de yaygınlaşmaktadır), 2) tampere olmayan entonasyonlu makam sistemi, en gelişmiş ifadesini tanburun fretajında bulur (komaya yakın aralıklar), ama sazda da uygulanır (çeyrek tonluk aralıklar).

Anadolu'da son derece olağan bu tampere olmayan entonasyonlar, İstanbul'da doğru dönen Yunanlı müzisyenlerin başlıca uğraşlarından biri haline geldi: Yunanistan'da (hemen hemen) yaybolmuş olan bu sesleri, İstanbul makam sistemine dönerek yeniden kazandırmak istiyorlardı. Zor bir hedef! Geleneksel Yunan lütlları işe yaramıyordu, çünkü gereken entonasyon inceliğini veremiyordu. Bu doğrultuda, lavta soruna çare oldu: Tanburunkine göre yapılan fretajı⁸ klasik Türk makam sisteminin özelliği olan entonasyonları yakalamaya olanak tanıyor, üstelik bunu rahatlıkla görülecek biçimde yapıyordu (Yunanistan'ın yolunu tutmuş olsalar da, fretlenmemiş udda, kanun ve neyde bu mümkün değildir). Ross Daly'nin lavtayla Yunanistan'a getiren ona öncelikli olarak biçtiği rol de buydu.¹⁹

Lavta aracılığıyla Ege'nin karşı yakasına geçen aslında bir dildir: İstanbul'a özgü makam sistemi ortak bir dil haline gelmiştir. Ancak bu alışveriş her şeye rağmen sınırlıdır. Bu dilin anadil olmadığı Yunanistan'da ne dereceye kadar öğrenilebileceği ve kullanılabileceğini de görmek gerekir.

Çok amaçlı bir çalgı

Başlangıçta kemençe ile oluşturduğu ikiliden koparılan lavta, Tanburî Cemil Bey'in etkisiyle tanbura yakınlaşmıştı. Oysa, Yunanistan'a yerleşmesi bu akrabalığın da kopuşu anlamına geliyordu: Lavta burada popüler *laouto* geleneği çizgisine yerleşecekti. Yerel ve canlı bu gelenek, Türk müzik geleneği alanında Türk ve Yunanlı müzisyenleri ayıran uçurumu kapatmaya olanak tanır. Böylece farklı sesler aynı çalgıda buluşur: Tuşede kesinliği, ses ve tınıda mutlak denetimi arayan ve lavtayla solist rolünü üstlenecek, ama elbette biraz daha zayıf (lavta tanburun olanaklarına sahip değildir) bir tanbura yaklaşarak Yunan Türk müziğinin sesi ve ritmik vurguları artıran, dağılma eğilimi gösterse de makam müziğinin özelliklerini koruyarak (ses, entonasyonlar...) *irkljkljkltaouto* tınısı etrafında eklenilen bambaşka bir ses. Tarzlar arasındaki bu farklılıklar, ne kadar ufak olurlarsa olsunlar, Cemil Bey'in yarattığı türden bir dönüşüm tanıklık ederler ve lavtanın vatan değiştirme sürecinin merkezinde yer alırlar.

Yunan ulusal alanının üretilmesi

Bu farklı yerel dinamikleri doğru anlayabilmek açısından, birbirleriyle etkileşim halinde olan iki farklı gerçekliği birbirinden ayırmak önemlidir:

• Türkiye'de (İstanbul'da): Cumhuriyet'e geçiş sürecinde karalanmış ve gerek devletin muhafazakarlığı, gerekse halkın görece ilgisizliği nedeniyle zarar görmüş olmasına rağmen canlı bir yerel gelenek.

• Yunanistan'da: Kentli geleneksel müzik çevrelerinin yürüttüğü, belirli bir Türkiye algısına dayanan, öncelikle yerel müzik alanını genişletme

Derya Türkan.

arzusuna hizmet eden ve kesinlikle herkesin farklı derecelerde ele aldığı asimptotik bir hareketten ibaret olmayan bir araştırmadır.

Yunan ve Türk müzisyenler arasındaki en büyük fark da işte buradadır. Çoğunlukla çok genç yaşlardan itibaren konservatuvarda eğitim gören Türk

dından, yabancı unsur sindirildikten ve özümseindikten sonra sınırların kapanması ve özgün bir kimlik oluşturmak amacıyla ayrımcı bir yaklaşımın geliştirilmesi (sistolik aşama).

Önemsiz bir çalgı...

Son olarak, tüm bu sürecin ardında yer alan ve çelişkili bir biçimde

Sonuç niyetine...

Önce bir saptama yapalım: Lavta bir müzik geleneğinin, İstanbul makam müziğinin durumuna ilişkin olarak bağlıdır. Önemli değilse, macerası bu İstanbul geleneğinin pek çok yönünü Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze dek aydınlatır: Osmanlı kentinin farklı coğrafi ve müzikal böl-

Günümüz lavta müzisyenlerinden Murat Aydemir, ders verirken.

Kısa süre içinde kendi sanat müziklerini batırarak yerine klasik Batı müziğini koyacak olan Osmanlı seçkinlerinin yücelttiği geçmişten kopuş fikri karşısında, Cemil Bey başka bir çıkış yolu arıyordu: Sanat müziğinin "halk kökenlerine" inerek, Avrupa'dan gelen biçimlere itibar etmeden yenilenmek.

müzisyenlerin aksine, Yunan müzisyenler için Osmanlı müziğine vâkıf olmak, bu müziğe – ve İstanbul'a – götüren, ama burada ender olarak duran bir yolun varış noktasıdır. Özellikle geleneksel müzikler ya da "sanat müzikleri" konusunda bazı tereddütlerimiz olmasına rağmen, müzikal alışkanlıkları belirleyen (ya da koruyan) ekonomik koşulları da (yerel müzik piyasası ve devlet kurumları) hesaba katmamız gereklidir; tıpkı büyük bir geleneğin merkezi (İstanbul) ile çevre (bu durumda Yunanistan) arasında süregelen ve çevreye merkez tarafından yutulmamak için farklılaşmayı dayatan güç ilişkilerini inkâr etmememiz gerektiği gibi...

Öyleyse, İstanbul'dan Atina'ya geçiş Yunanistan'da klasik Türk müziğinin aynen yeniden üretilmesi sonucunu doğuramaz. Aksine, unutulmuş bir repertuarın (Anadolu Rum şarkıları) lavta etrafında yeniden hayata dönüşmesi anlamına gelir. Bu repertuar hem Ege-şarısı ilişkilerin zemini, hem de Yunanistan'ın ulusal özelliği olarak karşımıza çıkar. Burada yaşanan, tıpkı kalp sisteminin işleyişini andıran bir tür "kültürel soğurma"dır: Yabancı bir unsuru özümsemek üzere kültürel sınırların açılması (diastolik aşama), kopyalama ve alış-veriş, ar-

şayırtıcı sessizliğini koruyan çalgı- nın kendisinden söz edelim. Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, lavta İstanbul geleneğinde önem- siz bir çalgıdan başka bir şey değildir.

Ancak, bu ihmal edilecek bir özellik değildir. Her ikisi de lüt ailesinden olan, tınıları hemen ayırt edilen, sürekli sahnelerde ve medyada boy gösteren, zihinlerden silinmeyen ve kendi ülkelerinde ulusal çalgı mertebesine erişmiş saz ve buzuki- yi ele alalım. Tarn da bu özellikleri nedeniyle, Türkiye'de buzuki (Buzuk Orhan) ya da Yunanistan'da saz (Periklis Papapetropoulos) icrası kesin olarak tanımlanmış bir çerçevenin dışına çıkamaz. Dolayısıyla, geleneğin ağırlığı altında ezilen, ulusallaş- ma (folklorizasyon) girdabına kapı- lan bu lütler, köprü işlevini yerine getiremezlerdi. Ulusal ilgiden uzak olan lavta ise, gümrüklerden fark edilmeden geçebildi.

Bu süreci açıklığa kavuşturmak adına olmasa, makalenin sonunda konu- muzun önemsizliği üzerinde durmak anlamsız olurdu. Ancak, lavta tam da böyle önemsiz bir çalgı olduğu için İstanbul ve Atina arasında rahatça yолculuk edebiliriz!

geleri arasındaki karmaşık ilişkiler (saray müzikleri; meyhane müzikleri; tekke müzikleri; ilk konser salonla- rında çalınan müzikler) ve lavtanın aralarında geliştiği (ya da gelişme- diği) aynı dilin çok sayıda farklı leh- çesi; kayıt teknikleriyle gerçekleşen devrim ve tüm nirengi noktalarının kaybolduğu bir ortamda yarattığı ku- tuplaşmalar; Yunanistan'dan kısmen özümsemesi ve İstanbul'da yeni bir merak gibi yeniden ortaya çıkması...

Sokratis Sinopoulos.

Bu son nokta elbette daha fazla ilgiyi hak ediyor. Lavtanın Yunanistan'da Osmanlı mirasının nasıl karşılandığı ile ilgili araştırmalara katkısı kendisi gibi önemsiz de olsa, bugünkü başarısını bu durumu hesaba katmadan anlayamayız. Türkiye'de de yankı bulan hayal ürünü bir geçmiş (lavta Osmanlı İstanbul'unun koz-

soy zinciri" olduğunu fark ediyoruz. Söylenmiş "sonradan" üretilen bir yeniden canlandırma değil, derin bir incelemeyi hak eden yeni aktarım aracı, ses kayıt tekniği yoluyla gerçekleştirilen (gerek Yunanistan'da rebetiko, gerek Türkiye'de Cemil Bey, gerekse İran'da santur için geçerli) gerçek bir aktarım. Lavtanın duru-

luğu ve ıstıkrarı içinde daha yakından kavramamızı sağlar. Böylece gelecekte doğru bir çizgiden çok, başlangıçta birbirine benzemeyen ama "bir şey" paylaşan (geçmişle bakış gibi...) bir "merkezler" topluluğuna benzer. Bu düşünceyi daha da ileri götürebiliriz: Lavta kopuşlara rağmen değil, kopuşlar üzerinden gerçekleşmiştir.

Lavtanın tarihi burada da kişisel bir tarihle örtüşür ve kalıcılığını öncelikle tek bir insanın, Yunanistan'da yaşayan ve geleneksel Yunan müziğinin dünyada yeniden doğuşunda önemli rol oynayan isimlerden biri olan İrlandalı müzisyen Ross Daly'nin girişimine borçludur.

mopolitliğine kinaye olabilir mi?) etrafında yapılan bu süreç, hem ideolojik çatışma, hem de alış-veriş zeminini olarak İstanbul geleneğine yeni olanaklar sunuyor. Lavta da bu olanaklar arasında, başka topraklara uzanan bir aracı konumunda bulunuyor.

Birbirleriyle iç içe geçen bu farklı öyküler (modernlik, miras, alış-veriş...), koğuş ve devamlılıkları işaret ederek gelenek kavramını yeniden düşünmeye olanak tanıyor. Söylemin ustadan öğrenciye aktarımı, yani meşke büyük önem atfettiği bir alanda, lavtanın belirgin değil "dolaylı bir

mu ayrıca her biri birer kopuşu ifade eden kişisel parkurlarla biçimlenmiştir. Kalıplaşmış ortamından kaçan ve "seçkin müziği" ihmal ederek farklı müzikal ortamlarda (meyhaneler, güreş müsabakaları) gezinen Cemil Bey ; folkloristlerin "geleneksel Yunan müziği" üzerindeki tekeliyi tek başına kıran ve onları Türkiye'ye açan ikonoklast müzisyen Ross Daly. Dilin modernliği ya da dolambaçlı yolu olan lavta...

Bu estetik ve stilistik kopuşları gün ışığına çıkarmak, "gelenegi yıkmak" anlamına gelmez. Aksine, onu olanca karmaşıklığı, çoğulluğu, tutarsız-

Bu çağının İstanbul makam müziğinin tarihinde belirleyici olan kriz anlarında ortaya çıkması, müzik geleneği içindeki yerini tekrar düşünmeye teşvik ediyor. Edgar Morin'in sözlerini tekrarlamak gerekirse (Bir kriz kuramı için¹⁰), bir "sistemin tıkanması" sistemin kendi içinden gelen (bir güçle) "bilinçaltına itilmiş olan olanakları ya da gerçekleri açığa çıkarır". Bir müzik ortamında dolanan önemsiz bir çalgı olarak lavta da, sınırlardan kurtulmak ve yaşayan tüm geleneklerin nefes almasını sağlamak için kriz anlarında ortaya çıkan bu tür olanağı temsil ediyor.

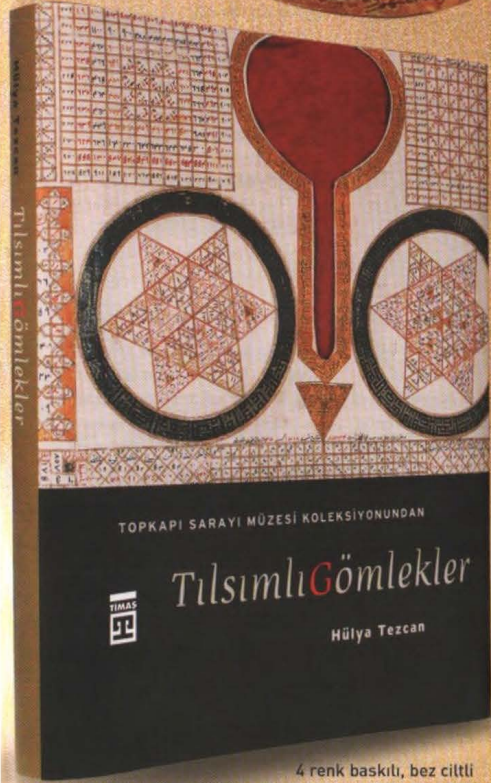
DİPNOTLAR

1. Nicolas Elias, bu çalışmayı gerçekleştirmesine katkıda bulunan TÜBİTAK'a teşekkürlerimi sunmaktadır.
2. Walter Feldman, *Music of the Ottoman Court: Makam, Composition and the Early Ottoman Instrumental Repertoire*, Berlin: WVB, 1996, s. 133.
3. "Türkiye'de udun son tasvirlerinden birine İ. Ahmed dönemine ait (1596-1616) bir albüme rastlanır. Bu iyi bilinen resimde ud, hareminde bir aslızadeyi eğlendiren kadın çengü toplusunun parçası olarak görülür. L. 17. yüzyıl ortalarında sonra ise Türk kaynaklarında ud ve udlere gönderme yapılmaz." İdem
4. Bülent Aksoy, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Müzik*, İstanbul: Pan Yayıncılık 1994, s. 277.
5. Kemânî-i Rûmî, *Halk Türk Müziği ile Nükleer biçimde bütünleşmek ve lavta ile arasındaki bağları tümleştirmek koparıktan sonra, günümüze klasik kemânî olarak selimdir*.
6. İsimlerden sonuncusu olan Lavtaçı Övrik Ermeni'dir.
7. Kemenceyi Rum arkadaş: üstad Vasilaki vastasıyla tanıdığını ve ondan öğrendiğini

8. Son kuşanın en önemli ismi üstad Aleko Bacanak'ur
9. En azından Eğil benzeri laouto'nun bugün üstlendiği rol budur.
10. Cemil Bey'in oğlu Mesut Cemil, babasının saraya davet edildiği bir konser sırasında pödrüşün uyuyla kıldığını anlatır. Üstadı saraydan uzaklaşmasına neden olan bu olay, yeni yöneten sınıf ile mesenliğe dayanan bu sanatlar arasındaki kopuşun keski olduğunu mükemmel biçimde gösterir. Mesut Cemil, *Tanburi Cemil'in Hayatı. Ed Kübbelitz Neşriyatı, 2002 (ilk baskı: 1947)*, s. 54.
11. Edektik her müzik adamı olan Cemil Bey, açlığını Edirne'deki güreş müsabakaları sırasında duyduğunu ve çingenelerle özdeşleştiğini için her görülen turnayı öğrenecek kadar ileri götürecektir.
12. Lavta Cemil Bey'e atfedilen bu modernliğin yalnızca küçük bir parçasıdır. Bu modernlik Cemil Bey'in çalgı seçimlerinde ve bestelerinde olduğu

13. kadar, o dönemde geçerli olan kuralları yıkan taburir icra tarzından ortaya çıkar.
14. Fatihlerin çantalarında İstanbul'a gelen ve saraydaki İran müzisyenler tarafından icra edilen İran kökenli kemânî, bir süre *moia d'amore ile rekabet ettikten sonra büyük klasiklik hüyanı derisinden yapıma litragen tabirinin Boşaz'ın rutubetine dayanmaması nedeniyle* terk edildi. Sonraları yerini Cemil Bey arcaştığına tanınan kemânî (kemânî-i rûmî) aldı.
15. Tanburi Cemil Bey'in zengin kayı koleksiyonu içinde lavtanın yanı sıra yalnızca üç kayıta sınırlıdır.
16. "Doğu" ikenki çalgıların o dönemde maruz kaldığı küçümseme, ancak bugün yarıdırıldıkları hayranlıkla boy ölçüşebilir.
17. Daly'nin kendi ifadesi.
18. Başka çalgı gelenekleri nefesli/vurnalı ya da yaylı/vurnalı çalgı (kiliseri (zurna/davul, kemence/davul...) üzerine kuruludur.
19. Sinopoulos Sokratis 5 Türkmen Derya, "Letter from Istanbul", Golden Horn Records, İstanbul (Türkiye), 2001 (GHP 015-2).
20. Büyük olasılıkla Cemil Bey tarafından denendiğini beri.
21. Daly'ninkinden farklıdır.
22. Edgar Morin, *Sociologie, Editions Points, 1994 (ilk baskı: 1984)*, s. 181.

Sultanlık sırrı tılsımda gizlidir!

4 renk baskılı, bez ciltli
şömsizli, özel baskılı
204 sayfa - 75 TL

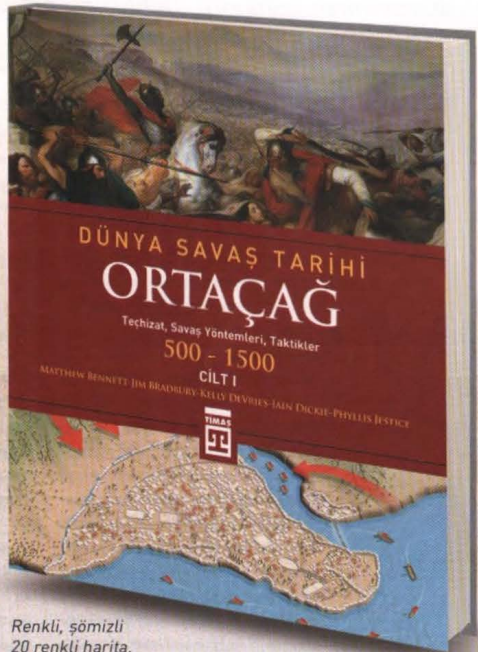
Tılsımlı Gömlekler'in izini süren
Doç. Dr. Hülya Tezcan, okuru Osmanlı'nın
ve sultanların hiç bilinmeyen dünyasına
götürüyor. Ayetler, şekiller, motifler ve
rakamların gizemini keşfetmek isteyenlerin
kaçırmaması gereken, tasarımıyla da göz
alıcı muhteşem bir kitap.

Dünya Savaş Tarihi serisi başlıyor...

Bugüne kadar birçok ülkede
beğeniyle okunan seri şimdi Türkçe!

Ortaçağ'dan günümüze savaşlar,
taktikler, askerler üzerine uzmanların kaleminden,
renkli haritalar ve özgün çizimlerle benzersiz görsellikler
bir tarih anlatımı...

Niğbolu'dan İstanbul'un Fethi'ne, dönemin askerî
olayları tüm detaylarıyla gün yüzüne çıkıyor.
4 ciltten oluşan Dünya Savaş Tarihi serisinin ilk kitabı
Ortaçağ, tüm seçkin kitabevlerinde.

Renkli, şömsizli
20 renkli harita.
256 Sayfa - 50 TL

"Olağanüstü... Mükemmel yapılmış bir tarih
araştırması ve önemli savaşların ustalıkla hazırlanmış
görselleri bir arada."
New York Times

MATEMATİK ÖĞRENİMİNDE

MATEMATİK TARİHİNİN ROLÜ

BENO KURYEL

Sorunlu durumların çoğu matematiksel teorilerin gelişiminde ortaya çıkar. Bu süreçte gelişen kavramlar ilerlemenin araçlarıdır, en heyecan verici adımlar kavramların sınır bölgelerini keşfetmekten, onları esnetmekten ve önceden farklılaşmamış kavramların farklılaştırılmasından gelir. Bu gelişen teorilerde sezgi deneyimsizdir, tökezler ve yanılır. Hiçbir teori yoktur ki, böyle bir gelişim döneminden geçmesin. Dahası bu dönem, tarihsel bakış açısından en heyecan verici olanıdır ve öğretim bakış açısından da en önemlisi olmalıdır.*

NEDEN BU KONU?

İnsan türünün en ilginç ve en etkin zihinsel eseri olan matematiğin bu özelliğinden dolayı hep tarihdışı algılanmıştır. Daha önceki iki makalemdede (bkz. *Toplumsal Tarih*, sayı 204, 205), matematiksel düşüncenin evrimini ele alırken matematiği, tarih olgusunu tarihe indirgmeden, tarihin içinden ele almaya ve onu tarihe yerleştirmeye çalıştım. Matematiksel pratiğin toplumsal devinimle ilişkisini, kültürel ve öğretim düzeylerinde örgütlenişinin tarihdışından anlaşılamayacağını vurgulamaya gayret ettim. Tarihdışılık, mevcut anda bireyin kendisini tarihsel süreçte sanmama *yanılsamasıdır*. Özellikle matematik bir bilgi ve düşün alanı olarak bu yanılsamadan nasibini ciddi bir şekilde almıştır. Yanılsamanın kaynaklandığı ideolojik durum, matematiğin insana rağmen var olduğu ve bizim dışımızda olan bu "ideal nesnelerin" yine bizim tarafımızdan keşfedilmiş olduğu saplantısıdır. Tarihsel inceleme, bugünün izini geleceğe düşürmenin koşuludur. Okullarımızda yalnızca bir araç olarak görülen matematiği tarihsel yaklaşımlarla ele almak, hem öğrenme sürecini zenginleştirir

rır hem de öğrenmeyi teşvik eder. Adorno'nun şu söylemi çok hoş: "Yarım anlaşılan ve yarım öğrenilen şey, öğrenimin ön aşaması değil, onun can düşmanıdır." Çeşitli yöntemlerle problem çözümüne dayalı bir matematik, yarım kalır. Tarihsel evrimden, yaşama uygulama alanlarından ve kültürel değerlerinden kopuk bir matematik öğretimi, "bu nasıl çözülür?" sorusuna yanıt bulmaktan öteye gidemez. Yanıt bulunurken de, birçok şablon kullanılarak neredeyse ezbere davetiye çıkarılır. Bu giriş satırlarında, iki örnekle tarihin rolüne vurgu yapalım:

İlk örnek olarak kâr, zarar ve faiz problemlerine bakalım. Bu problemler, belirli formüllere ve oranlara dayanarak ele alınır. Doğru orantı ya da ters orantının nerede kullanılacağı problem türüne göre öğrenilir. Başka bir deyişle, akıl yürütme, zihinsel üretim ve anlayarak sonuca varma gibi süreçler öğretmenin ve öğrencinin merak, ilgi, istek ve çabasına bağlı kalır. Bu süreçlerin yaşama geçirilmesi için izlenebilecek almışık yolların bu yazı kapsamında ele alınması olanaksızdır. Ancak, yüzde kavramı bu problemlerde geçtiği için

tarihsel gelişimine bir göz atılabilir. % (yüzde), 15. yüzyılın sonundan bu yana, faiz, kâr, zarar ve vergi hesapları gibi iş problemlerinde, kullanılagelmiştir. Ancak, yüzde düşüncesi çok öncelere dayanır. Roma İmparatoru Augustus, açık artırma ile satılan tüm mallar için vergi zorunluluğu koymuştu. Vergi oranı 1/100 idi. Ortaçağlardan beri para ölçü birimi çoğunlukla 100 olmuştur. Yüzde simgesinin ilksel biçimine 15. yüzyıl İtalyan ticari aritmetik el yazmalarında rastlanır. İtalyanca "per cento (yüzde)" sözcüğünün "p" harfiyle "p 20" ifadesi yüzde yirmi anlamına gelmekteydi. 1425'te bir el yazmasında % simgesine rastlanmıştır. % göstereni neyi gösterir? Bir büyüklüğün yüz parçaya bölündüğünü gösterir. Gösterilen ise, yüz parçaya bölünmüş bütündür. %12 ise iki simgeden oluşan bir göstergeci. Göstergede, %12 göstereni, bir büyüklüğün 100 parçaya eşit olarak bölünüp 12 parçasının alındığını gösterir. Demek oluyor ki, matematikte soyutlamalarla ve dolaylı okumalarla metafor düzeyleri yaratıp anlam oluşturabiliriz.

Hep askıda kalan bir başka kavram da "sonsuz"dur. Sonsuz yatık sekiz

simgesiyle gösterildiği için "tembel sekiz" olarak da bilinir. Tarih boyunca matematikçilerin soğuk baktığı sonsuzu belirtmek için bu simgeyi ilk kez 1655'te İngiliz matematikçi John Wallis önermişti. Romalılar bu simgeyi bin sayısını, Yunanlılar da onbin sayısını belirtmek için kullanmışlardı. John Wallis'in sonsuz için ilk kez kullandığı bu simgenin varlığı Eski Yunanlılara kadar gider. Güney İtalya'da bir kent olan Elea'da yaşayan Zeno dört paradoks önermişti. Bunlardan birisi şöyledir: "Acaba, uzunluk ve sayı gibi büyüklükler sonsuz parçaya bölünebilir mi, yoksa onlar bölünemeyen çok sayıda küçük parçadan mı oluşmaktadır?" Böylece, 17. yüzyıldan başlayarak sonsuz kavramı ile doğanın modellenmesinde önemli bir adım atılmıştı. Matematiksel kavramları, tarihsel/bilgisel evrimleriyle ve gündelik gereksinmelere çözüm getirme

men yetiştirirken gerekse araştırmalarda bulunurken tarihe nasıl yer ayrılabilir?

Bütün bu etmenleri ortak bir değerlendirmeye tabi tutarsak tarihin öğretime katılmasının pratik yönlerini öne çıkarabiliriz. Ancak, bu tartışma yazımızın konusunun dışındadır ve yeri burası değildir. Teknik olan bu bileşenin dışında, öğrenimde, bilginin oluşumunda ve edinilmesinde daha zengin bir içerik verecek tarihsel katkı çabalarının örgütlenmemesi daha çok bir paradigma sorunudur. Özellikle matematiğin tarihdışı görülmesi ve tarihsel olanın salt olgular düzeyinde izlenen bir tiyatro sahnesi olarak algılanmasıdır. Paradigma sorununu, tarihin katkısına ve epistemolojinin farkındalığına "verilmeyen" öneme bağlamak mümkündür. Şimdi bu boyutları kısaca ele almaya çalışalım:

Sonsuzküçükler hesabının öncüleri arasında yer alan İngiliz matematikçi John Wallis (d. 23 Kasım 1616- ö. 28 Ekim 1703).

Güney İtalya'da bir kent olan Elea'da yaşayan Zeno dört paradoks önermişti. Bunlardan birisi şöyledir: "Acaba, uzunluk ve sayı gibi büyüklükler sonsuz parçaya bölünebilir mi, yoksa onlar bölünemeyen çok sayıda küçük parçadan mı oluşmaktadır?" Böylece, 17. yüzyıldan başlayarak sonsuz kavramı ile doğanın modellenmesinde önemli bir adım atılmıştı.

özellikleriyle öğretmemizde büyük yarar vardır.

Tarihin öğrenimdeki rolü ile ilgili şu soruları sorabiliriz: Bilim insanlarının çoğu tarihin öğrenimdeki anlam ve önemi konusunda hemfikirlerdir. Fakat, bunun geçerliliğini nasıl doğrulayabiliriz ve ne tür bir tarih uygun olacaktır? Lakatos'un aforizmasına: "Bilim tarihinden yoksun bilim felsefesi boştur, bilim felsefesinden yoksun bilim tarihi kördür," Ernest'in eleştirisini göz önüne almalıyız: "Lakatos, matematik tarihini, kendi matematik felsefesinin kalbine getirmesindeki meşruluğu yeterince yerine oturtamamıştır." Dünyanın birçok yerinde yapılmakta olan matematik öğretimi araştırmaları, matematik tarihi ve felsefesini hesaba katan bir bakış açısını içermektedir. Ancak, bu

olgunun nedenleri nedir? Felsefe, tarih ve öğrenim arasındaki bağların anlamı nedir? Ne tür bir matematik felsefesinin, tarih ve öğrenimle kişisimleri ya da arayüzeyleri vardır? Neden bu tür çabalar araştırma düzeyinde kalmaktadır? Tüm düzeylerdeki okullarda uygulanması neden yaygınlaşamamıştır?

Matematik tarihinin, matematik öğrenimine katılması teorik boyutları yanında pratik yönleri de vardır. Bu ikisinin birleştirilmesinde karşılaşılan kısıtları da vurgulamak gerekmektedir. Hangi konu için, acaba hangi tarihsel örnekler seçilebilir? Olağan matematik müfredatında, matematik tarihinin ne tür etkinlikleri kapsamalıdır? Bu etkinlikler için zaman tasarımı nasıl yapılabilir, nasıl zaman ayrılabilir? Gerek öğret-

TARİHSİZ FELSEFE NEDEN BOŞTUR?

Matematiklik ve biçimcilik gibi mutlakçı matematik veya bilim felsefeleri, matematik veya bilimi, aprioristik bir çerçevede ele almaya çalışırlar. Bu felsefe okulları, matematik veya bilimin gelişimini tüm düzeylerde ele almazlar. Araştırmalarda, bilim insanlarının kuramlarını neden ve nasıl yapılandırdıklarını açıklamazlar. Örneğin, ilgili konuları ve etkileşimleri kapsam kapsam içine alacak şu soruları sormazlar: "Modern analiz ve mühendislik için limit düşüncesi neden temel önemdedir? Elemanter geometri için neden belirli bir belirsiz (aksiyomatik) sistem seçilmiştir? Matematiğin örgütlenmesindeki yapısal nitelikler neledir? Matematik bir toplumsal sözleşme midir? Mate-

matikte devrimler var mıdır (Kuhn'un bilimsel devrim anlayışıyla)? Matematik bilim ve teknolojiye yeri, işlevi ve etkinliği nedir?"

O halde, buna karşın önerebileceğimiz matematik felsefesi, böylece bir bilgi kuramını (epistemolojiyi) içermelidir. Gerçekten ne olup bittiğini kayda değer bulmalıyız. Özellikle, matematiksel pratiğin 'vaka araştırmalarını' içeren bir paradigma anlamıdır. Böylece, doğal olarak tarihsel bir dayanağın ne kadar belirleyici olduğunun önemi ortaya çıkmış olacaktır. Durağan felsefelere karşıt olarak, tarihi göz önüne alan matematik felsefesi/felsefeleri, matematiğin kültürel boyutuna ve matematik öğreniminin gereksinimleri-

Bilim ve tarih ayrılmaz bir bütündür. Tarih içinde evrilen bilimin toplumsal devrimdeki anlamları da belirli bir felsefe ya da felsefeler temelinde ve paradoksal olarak, çatısı altında kurulmuştur. Bu devrim (dinamik) bizi tarihe yaklaştırmaktadır. Bilimin ve matematiğin pratik unsurları, yavaş yavaş bizi tarihe yönlendirmektedir.

Bachelard'a göre, bilimsel/matematiksel kavramların anlamı, bilimin/matematiğin yapılandırılmasında insanlığın üstesinden gelmesi gereken *bilgikuramsal (epistemolojik) engellerin* tahrik ettiği, kışkırttığı *bilgikuramsal kırılmalar*dan vazgeçemez. Kavramların anlamı bu dinamik içinde belirlenir. Ve de anlamlar de-

önünde eserin farklı sunumları olmuştur. Bu farklı sunumların etkileri nasıl olmuştur? Aklimızda tutmamız gereken şey, kadim matematiğin içerdiği önemli terimlerin anlamları tartışmalı bir konu olmuştur. Matematik tarihinin seçilen olayların ve olaylar arasındaki ilişkilerin anlamı olması hedeflenmelidir. Bu bakımdan, olay seçiminde yaklaşımlar farklı da olsa, en azından kısmen bir kuramsal temele gereksinme vardır. Birçok bilim felsefecisinin, bir 'bilim tarihi felsefesi' geliştirmiş olmaları şaşırtıcı değildir. Eğer felsefe tarihi, bilgi sorunlarına kullanışlı bir destekte bulunmak istiyorsa, bilim/matematik tarihi ile birleşik olmalıdır. Bilimsel düşüncenin tarihini *yapılandırmak* gerekmektedir. Bilim/

Gençlere Doğru'nun ve Yanlış'ın yolunu gösteren Zeno. (Veritas et Falsitas).

El Escorial Kütüphanesi'ndeki fresk, Madrid.

ne dikkat etmelidir. Dile getirdiğimiz bu matematik felsefesi/felsefeleri mutlakçı değildir. Mutlakçı felsefelerin çıkamaz sokağı, bilginin toplumsal örgüdeki evrimini yadsımasıdır. Mutlakçı felsefeler birbirleriyle bağdaşmaz. Mutlakçı olmayan felsefeler arasında ise birçok bağlantı vardır. Bugünkü matematiksel içeriğin temel düşünceleri Galilei-Newton yöntemibilimine ve daha açıkçası Gauss ve Lobachevskij'nin Öklit geometrisinden farklı geometriyle ilgili düşüncelerine kadar uzanmaktadır. Bu farklı geometriler, Riemann, Helmholtz, Poincaré, Bachelard, Gonseth gibi araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Tüm bu araştırmacıların derinlemesine bir bilim tarihi eğilimleri olduğu bilinmektedir:

vingendir. Sürekli bir değişim içinde. Mutlak bir sonuca varmak olanaksızdır. Geçmiş zamanların bilimi, kaçınılmaz olarak bizim bilimimizin bir parçasıdır.

FELSEFESİZ TARİH NEDEN KÖRDÜR?

Matematiğin öğrenimi ve felsefesi için nasıl bir tarih türüne ihtiyaç vardır? Gerçekten güvenilir ve sağlam tarihsel olgulara gereksinmemiz var. Ancak, bu yeterli değildir. Aynı zamanda, düşüncelerin tarihine de ihtiyacımız bulunmaktadır. Örneğin, Öklit'in *Elementler* adlı eseri ancak son zamanlarda filolojik olarak yeniden yapılandırılmıştır. Bu arada geçen zamanlarda araştırmacıların

matematik tarihinin özgün özelliği, bilimin gelişmesini açıklayabilmesidir. Bilimsel düşüncenin gelişmesi ve evrimi, gösterilebilir, kanıtlanabilir ve kanıtlanması pedagojik bir bileşene de sahiptir. Bunlar da bilimsel bir kültürün gelişimi için kaçınılmazdır. Kültür devingendir ve tarihsel bir dinamîğe sahiptir. Bilim/matematik tarihi bir kez ve kesin olarak yazılacak bir şey değildir. Bu açıdan, bilim/matematik, kendi tarihi ile evrimleşen bir diyalog içindedir.

TARİH VE 'MATEMATİĞİN İNSANİLEŞTİRİLMESİ'

Genel olarak, matematik öğrenimini desteklemek amacıyla kullanılan bir

metafordur 'insanileştirmek.' Çok açık bir anlamı olmamakla birlikte, matematiğin insana ait bir zihinsel ürün olduğunu ve tarih boyunca insanların matematikle uğraşırken evrimsel bir gelişim ürettiklerini ve bu süreçlerin farkındalığını vurgulamak için kullanılabilir. Tymoczko'nun altını çizdiği gibi geçmişte felsefe dünyasıyla matematik dünyası arasında ki iletişim az olmuştur. Bugün yaygın olan "matematik endişesi" tamamen tarihsel bir ürün olarak karşımızda durmaktadır. Matematik büyük bir pratik olarak okullaşma süreçlerinin tümünde, araştırma yoğunlaşmalarında ve elbette dersliklerde devam eden bir eylemliliktir.

Matematik öğrenimi için matematik tarihinin önem ve anlamı, onun üzerine bina edildiği matematik felsefesindedir. Tarih, bir bakıma somut örnekler üzerinden felsefenin öğrenimine denk gelecektir. Matematik felsefesinin, matematik öğrenimi için önem ve anlamı öncelikle tümüyle teknik olayların herhangi bir yönlendirme yapmadığı karar verme aşamasında karşımıza çıkar. Örneğin, matematiksel yöntemler, fizikle nasıl etkileşime girebilir gibi bir soru, teknik olduğu kadar bilgikuramsal açıdan da değerlidir. Bunun yanında, düşünme biçimimiz, kaynağı matematik tarihinde ve öğreniminde olan örtük felsefelerin etkisi altındadır. Matematiksel bilginin zihinsel bir ürün mü, yoksa zihnimizle ulaşabildiğimiz bizden bağımsız bilgiler mi sorusuna verdiğimiz yanıt, sözünü ettiğimiz örtük felsefelerin güdümünde olur. Bunun farkındalığını yaratmak için matematik öğrenimini, tarih ve felsefe bileşenleriyle bir bileşkeye götürmek gerekmedir. Örtük felsefeleri, tarihin somut olayları ışığında belirttik farkındalıklara götürebiliriz. Diğer taraftan, matematik felsefesine çok kullanışlı ipuçları sunar. Mutlakçı olmayan bir felsefeyle matematik, genel bir bilgi teorisi için 'ideal bir laboratuvar' olabilir.

Gerçek dünya, matematiğin temelidir. Çünkü, bu disiplin, zihnimizin birleşik bir parçasıdır. Matematiksel

anlam, toplumsal bir etkinlik olarak geçerlidir.

TARİHSEL BİR ÖNERME: MATEMATİK KAYGISI BİR YAZGI DEĞİLDİR

Matematiğin gerek tarihsel sürecini, gerekse felsefi özelliklerini ele alırken gündelik yaşamdan kopmamalıyız. Örneğin, dünyada birçok insan matematikle olan dargın ilişkisinden şikâyet eder. Birçoğumuz bunu bir eksiklik olarak ifade etmekten hiç çekinmez. Aksine, matematikteki eksikliği neredeyse övünerek dile getirir. Matematiği gözümüzde öylesine büyüttümüz ki, böyle bir "ihtişam" karşısında yetersiz kalmak bir özellik olarak algılanıyor.

Her bilgi dalı gibi matematik de bir kültür olarak yaşamını sürdürür. Son zamanlarda yapılan kazılarda 30.000-40.000 yıl öncesine varan bulgulara rastlanmaktadır. Çeşitli kemikler ve taşlar üzerindeki işaretlerden daha o zamanlar insanların yaşamlarını ölçüp biçtiğini, hesap kitap yaptığını öğreniyoruz. Gereksinmelerin giderilmesi, yaşamın örgütlenmesi için üzerinde yaşanan topraklar ölçülmüş, bölümlenmiş, hayvanlar sayılmış, gruplara ayrılmıştır. Evreni anlamak yolunda uzay tasavvur edilmiş, evrende görülenler benzetilerek geometrik şekil ve cisimlere vardırılmıştır. Giderek sayı dizgeleri farklılaşmış, çeşitli tabanda sayı sistemleri ortaya çıkmıştır. Bir taraftan insanların merak duyguları, yaratıcı yetileri, diğer yandan ihtiyaçların

Carl Friedrich Gauss (d. 30 Nisan 1777- ö. 23 Şubat 1855).

Ivanovitch Nikolay Lobachevski (d. 1 Aralık 1792- ö. 24 Şubat 1856).

itici gücü ile matematik yaşamın kaçınılmaz bir parçası olmuştur. Doğa bilimleri büyük bir hızla evrilirken matematiği tetiklemiş, matematik de fiziksel araştırmaların motor gücü olmuştur.

Bu süreçte sayısız örnek katmak olasıdır. Ancak, bu yazının sorunu böylesine insana has bir özelliğin, birçok kişinin başına nasıl dert olup çıktığıdır. Descartes'tan başlayan çözümleyici bakış açısı, Newton ve Leibniz ile doğanın devinimini anlamlandırma gayretlerinde doruğa ulaşmıştır. Matematik o güne kadar fizikle bu denli iç içe olmamıştı. Sonlu küçük matematikle fiziksel olguların değişim süreçlerine el atılmış, doğal süreçlerin modellenmesi ile mekanik biliminin temelleri atılmıştı. Bunun anlamı şuydu: Doğa olayları artık tasarlanabilir ve benzetilebilirdi. Böylece, matematik belirli bir dizge çerçevesinde düzenlenmeye başladı. Gelişen sanayi ölçütlerine göre insan yetiştirilebilecek okullar ortaya çıkmaya başladı. Bu okullar, günün koşullarına ve gereksinmelerine göre içerik kazandı. Geometri cebirleşti. Matematiği daha rahat kullanmanın ve buna göre bir öğretim çatısını kurmanın yoğun uğraşı gündeme geldi. Matematiğin bu yeni sistematiği yapısı yeni kuşaklara aktarıldı.

Kültürel bir olgu olan matematik bu süreçte doğa bilimlerinin evriminde o denli etkili oldu ki, "bilimlerin kralı/kraliçesi" önermesiyle taçlandırıldı. Matematik bir "zekâ ölçütü" olarak öne çıktı. Yalın bir doğallık olan

parmakla hesap yapmak gibi edimler aşağılandı. İnsanlar, baş tacı edilen bu "matematik anlayışı" süzgecinden geçirilerek sınıflandırıldılar. Herkesin kendine özgü matematiksel nitelikleri, kabul gören ölçütlerle karşı yenik düştü. Matematiğe yabancılaşıldı. Böylece, matematik kaygısı toplumsal bir nitelik kazandı. Hâlbuki çeşitli renklerden oluşan matematik yetileri o kadar güzeldir ki.

Matematik kaygısının bir yazgı olmadığını, toplumsal devinim ve tarihsel süreçlerle belirlendiğini önererek değerlendirmeyi sürdürüyoruz. Bir süre önce velilerin, öğrencilerin, öğretmenlerin ve öğretim üyelerinin bulunduğu bir toplantıda, bir ilkokul öğrencimiz sıkılarak usulca yerinden kalkıp şöyle bir soru sordu: "Öğretmenim, matematik neden zor?"

kabul ettikleri zorluk düşüncesi doğallığını kaybeder. Böylece çocuk kaygılanmaya başlar.

Bu arada öğrencimizin anlaşılması sürüyor ve ikinci yanıt geliyor: "Bak yavrum, matematik her yerdedir, ne kadar güzel, çok kolay bak..." Bu önerme yaygın bir "inanç"tır ve toplumda kabul gören ideolojik bir sonuçtur. Matematiğe öyle bir özellik verildiğinde ise, ona özel bir saygının ve kaçınılmaz olarak bir kaygının/korkunun açığa çıkacağı açıktır. Her yerde olan ve her şeye muktedir bir olgu karşısında bireyin kendisini "eksikli" hissetmesi anlaşılırdır.

Ayrıca, "matematik, kolay öğrenilecek bir şeydir" önermesi birçok matematikçi tarafından da dile getirilir. Bu durum, çocukları cesaretlendirme düşüncesini taşırken, matema-

arkadaşlarımızı kendi özelliklerinde ve dünyalarında anlamaya çalışmakla olasıdır.

Matematik bir kültür olduğuna göre, bu kültürde iletişim nasıl sağlanabilir? Kültürel bağlamdaki bu iletişim, öncelikle matematiğin toplumda ne tür bir anlamı olduğuna işaret eder. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu anlam; matematiğin her yerde olduğundan, birincil öneminden, bir zekâ ölçütü olduğundan bilimlerin kralı/kraliçesi oluşuna kadar bir dizi görüş ve değeri içerir. Böylece, matematik tarihsel olarak bin yıllarca insanın en yakın düşünsel arkadaşı iken artık onun dışında bir güç olarak algılanır duruma gelmiş olur. Bugünkü genel anlayışta birey matematiğe yabancılaşmıştır. Bu durum, kaygının kaynağını oluşturur. Ancak, bu bakış açısı ya da gelenek

Matematiği öğrenmek aslında bir aracı kullanmayı öğrenmek değil, aksine zihinsel bir üretim yapmaktır. Somut dünyanın soyutlanmasıdır matematikçe düşünmek. Soyutlamak, somuttan uzaklaşmak değil, somutu daha ince ve açık görebilmenin yolunu tasarlamaktır. Matematik bir araç konumuna indirgenince estetik yönleri yıkılır, sevgili çocuklarımızın da matematik kaygısını beslemeye devam eder. Felsefi boyutlar ise, o estetiğin kaynağıdır.

Çocuğa iki yanıt gelir. Matematiğin bir kültür olduğu önermesine dayanarak verilen yanıtları ele alabilir, çözümlemeye çalışabiliriz. Birinci yanıtı göre, çocuk bir önyargı içindedir. Aslında matematik zor değildir. Çocuğun kafasında büyütmüş bir düşüncedir bu. Çocuk, anında teselli edilmeye çalışılır. Yaygın bir kanıdır, büyükler çocuklardan daha iyi bilir. Özellikle de çok daha deneyimlidirler. Elbette deneyimin bir değeri vardır. Ancak, çocuk da bir şey bilmektedir. En azından kendisini ve duygularını ve de deneyimlerini yaşamaktadır. Teselli etme, çocuğun matematikle ilgili "zorluk" düşüncesinin bir eksiklik olduğu kabulünü gerektirir. İşte o anda çocuk, kendisine ve dolayısıyla matematiğe yabancılaşmanın ilk adımını atar. Büyüklerin daha başta önyargı

tıkçının kendini tatmin etmesinden öteye geçmez. Matematik karşısında zorluk çeken birey, bu önermeyle "eksiklenmeye" devam eder. Yaşadığımız bu tipik durum bile, matematiğin ne kadar derin kültürel köklere sahip olduğunu çok güzel göstermektedir. Sormadan geçilemiyor: "Acaba matematik, gerektiğinde insanları ezmek için kullanılabilecek bir alan mıdır?"

Bu açıdan bakıldığında, matematiksel anlamın oluşum süreçlerine önem vermeden matematiği salt bir yöntemler yığını olarak gören yaşam tarzında, matematik birçok küçük arkadaşımız için neden zor olmasın? Ancak, zor olması kalıcı bir özellik değildir. Bunun üstesinden gelmek olasıdır. Ancak, matematiği yücelten sloganlarla değil, küçük

biricik değildir. Farklı yaklaşımlar olabilir. Bunları gerek toplumsal düzeyde gerekse daha özgül bir biçimde eğitim kurumlarında ele almak matematiğin kültürel anlamında önemli dönüşümlere ışık tutabilir ve matematik kaygısını çözümleme sürecine dâhil edebilir.

İletişimin ikinci boyutu biraz da teknik olan yanıdır. Bu, matematiğin bir dil olmasıdır. Gündelik dille birer örtüşmeyen ama dilsel yapı ve özellikleri taşıyan bir dil. Matematik kendi içinde tutarlı aksiyomlara dayanan bir dildir. Bu dille, her dille olduğu gibi iletişim kurarız. Matematik, bir bakıma bir soyutlamadır, hatta bir soyutlama sanatıdır. Üçgenlerle, çevremizdeki dağları, ağaçları *soyutlarız*. Doğru parçalarıyla, mesafeleri, yolları *soyutlana-*

ya çalışırız. Amca, yegenden 30 yaş büyüktür bilgisini. $y = x + 30$ denklemiyle *soyutlarız*. Bu soyutlamalar; tanımları, varsayımları, kuramları ve kanıtlarını içerir. Kendi içindeki bu tutarlılık matematik dille ifade edilir. Kendine özgü simgeleri, terimleri ve kavramları vardır.

İşte bu sistematik yapı hem çok önemli ve kaçınılmazdır hem de kaygının kaynağıdır. Çünkü soyutlama sistematizasyonu öğretmek için düşünülen yol veya yollar matematiğin tartışmaya an açık olan yönüdür. Bugün kullanılan yaklaşım, genel olarak soyutlama boyutunu ihmal ederek "çözüm yöntemlerini" öğretme ve bunlarla "problemler" çözmeye yöneliktir. Matematik bir bakıma, yöneme ve probleme indirgenmiştir. Soyut kavramlara ve kuram/kanıt süreçlerine dayanan bir süreç, yöntem ve probleme indirgenince bir kâbus olması da kaçınılmazdır. Böylece birey, matematiği bu boyutuyla da yabancılaştırır, kaygılanır. Bu durumu, hemen cecik kökünden halledilebilecek bir yol olamaz. Ancak, bugünkü yaklaşımın mutlak olmadığını düşünürsek toplumsal ölçekte bir tartışmayı da başlatabiliriz. Çünkü matematik kaygısı bir yazgı değildir...

MATEMATİK ÖĞRENMEK NEDİR?

Matematik üzerine yaptığımız bu tartışmanın yalnızca matematiksel ilgi olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Çünkü matematiği konu etmenin yanında özellikle öğretim, öğrenim, öğrenme süreçleri, bilgi ve dil-kültür gibi bağlamları göz önüne alırız. Bu çerçevede çözümlemeler üretmeye çalışırız. Pek sorulmayan sorulara yer verilmiş, farklı bakış açıları ve yaklaşımlarla okuru düşünmeye teşvik etmeyi hedefleriz. Yine bu tür sorulardan bir tanesine daha yer verebiliriz bu hafta. "Matematik öğrenmek nedir?" Matematiğe bugünkü toplumsal oluşumların tümünde ne kadar önem verildiğini söylemeye bile gerek yoktur. Matematiğin etkin öğrenimi için gösterilen gayretlerin yoğunluğu da hepimizin malumudur. Teknolojinin

belirleyici paradigması içinde matematik ön plandadır. Teknolojiye yaşam veren bir araç olarak saygın bir konuma sahiptir. Yarar değer açısından tüm bilgilerin üstünde kabul görür. Araçsal aklın bakış açısında, yazının başlığında sorduğumuz soruya pek yer verilmez. Onun yerine soru şöyle ifade edilir: "Matematik öğrenmenin yararları nedir?"

Matematik öğrenmenin yararlarını ana çerçeve olarak çizersek, matematiği araçsallaştırmış oluruz. Elbette, çözüm getirici bir boyutu vardır matematiğin. Ancak, matematik buna indirgenebilir mi? Eğer, araçsal aklın hüküm sürdüğü bir yaşam tarzını referans alırsak, *evel*. Fakat matematiği bir kültür olarak ele alan ve onu toplumsal devinim içindeki üretimlerden birisi olarak gören bakış açısı referans alınır. *açıkça hayır*. Ben, ikincisinden yanayım. İlk yaklaşımda matematikte felsefenin yeri yoktur. İkincisinde ise, felsefe matematiğin temel besin kaynağıdır. Matematik öğrenmek nedir sorusu, matematiksel bilgiyi sorunsallaştırır. Böylece, bilgikuramsal bir içerikle işe başlar. Buna göre, felsefi adımlar atmaya günde me taşır. Öğrenmek öncelikle bir kültür sorunudur. Verili koşullar içine doğan bebek, o koşulların paradigmasında öğrenmeye başlar. O halde, matematiği öğrenmek tek boyutlu olamaz. Çünkü verili koşullar sürekli bir değişimi gösterir. Eğer araç olarak görülürse, matematik tek boyutlu olur. Matematik bir araçsa, o zaman verili olarak vardır. İnsan olmasaydı matematik zaten vardı. O zaman isimiz bir araç olarak onu en etkin biçimde öğrenmek ve günün koşullarında bir yarar değer üretmektir. Ancak, matematik bir kültür bağlamında ele alınırsa, bu

yaklaşımlara ciddi bir eleştiri süreci başlatılabilir.

Matematik öğrenmek, bir dili öğrenmektir. Doğan bebek anadilini öğrenir. Anadilimizi pekiştirmek, daha derince öğrenmek, etkin ve anlaşılır ifadeler kullanabilmek için öğretim süreçlerinde çeşitli derslerle destek alırız. Türkçe dilbilgisi, okuma, yazma, edebiyat gibi önemli destekler anadilimizin gelişmesini sağlar. Doğal dil yeterlimiz yeşerir. Matematik de bir dildir. Doğal yeterlimiz içinde yer alır. Gündelik dili öğrenmek ne ise matematiği öğrenmek de odur. Gündelik dilin boyutları ile matematiksel dilin boyutları çoğu zaman çakışsa da farklılık gösteren yönleri de vardır. Dil, matematikçe kıyasla çok daha boyutlu ve özgürdür. Matematik bir dil olarak tanımlanmış bir belit-kuram yapısını taşır. Böylece, matematik öğrenmek böylesi bir dili öğrenip konuşabilmek demektir. Matematikçe konuşmak, tasarlamak ve çözüm getirmeyi kapsar. Matematiği düşünmek için yeterlilikler gereklidir ama yeterli değildir. Yeterli olması için öğretim-öğrenim dünyasını yaşamak zorundayız.

Böylece, matematiği öğrenmek aslında bir aracı kullanmayı öğrenmek değil, aksine zihinsel bir üretim yapmaktır. Somut dünyanın soyutlanmasıdır matematikçe düşünmek. Soyutlamak, somuttan uzaklaşmak değil, somutu daha ince ve açık görüldüğünü yolu tasarlamaktır. Matematik bir araç konumuna indirgenince estetik yönleri yıkılır. Sevgili çocuklarımızın da matematik kaygısını beslemeye devam eder. Kavsefi boyutlar ise, o estetiğin kaynağıdır... Ne dersiniz, öğrenim süreçlerimizi biraz da bilim/matematik tarihi okuyarak değerlendirelim mi?

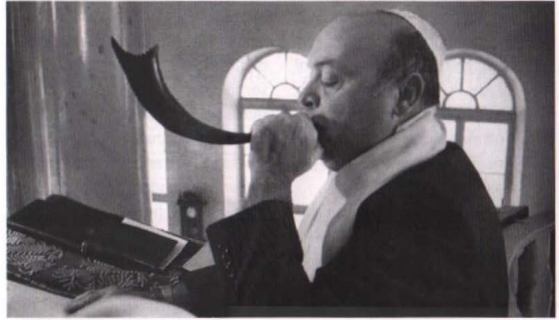
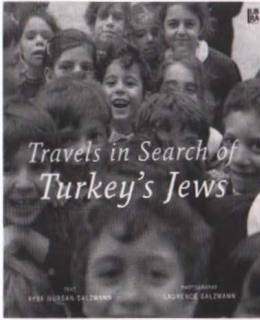
KAYNAKLAR

- * İmre Lakatos, *Kanıtlar ve Çürütülmeleri*, (1976), Cristina Chimento, (2001). Gaston Bachelard, *Critic of Science and the Imagination*. Routledge.
Ernest P. (1998) *Social Constructivism as a Philosophy of Mathematics*. Albany, New York: SUNY Press).
Goodwin, D. (2007). *Exploring the relationship between high school teachers' mathematics history knowledge and their images of mathematics*.

- Kächer, Philip (1983) *The Nature of Mathematical Knowledge*. Oxford University Press, Oxford
Lakatos I., 1976. *Proofs and Refutations: The Logic of Mathematical Discovery*. Cambridge University Press, Cambridge.
Lakatos I., 1976. *Proofs and Refutations: The Logic of Mathematical Discovery*. Cambridge University Press, Cambridge.
Lakatos I., 1976. *Proofs and Refutations: The Logic of Mathematical Discovery*. Cambridge University Press, Cambridge.
Lakatos I., 1976. *Proofs and Refutations: The Logic of Mathematical Discovery*. Cambridge University Press, Cambridge.

TRAVELS IN SEARCH OF TURKEY'S JEWS KİTABI ÜZERİNE

1984 yılında Amerikalı fotoğrafçı Laurence Salzmann ve antropolog Ayye Gürsan-Salzmann ile birlikte Anadolu'yu ve Trakya'yı bir uçtan bir uca dolaştılar, kaybolmaya yüz tutan sinagogları ve mezarlıkları fotoğrafladılar, belgesel filmini çektiler; hayatta olan Yahudilerle, Yahudilerle komşuluk etmiş olan Türklerle konuştular. Geziden 27 yıl sonra Libra Yayınları'ndan çıkan Travels in Search of Turkey's Jews kitabı ve onunla birlikte verilen DVD bu yolculuğa ilişkin notları sunuyor. Kitapta yer alan insanların çoğu hayatta olmadığından, mekânların çoğu da artık harabe olduğundan, kitap arşiv belgelerini içermenin yanında başka bir tarihi değer de taşıyor.

Geleneksel şofar
Yom Kipur
(Oruç günü)
ve Roşaşana
(İbrani yeni
yılı) sırasında
kullanılır.

SÖYLEŞİ VE ÇEVİRİ: CANSU KILIÇARSLAN

Bu seyahatnamenin Türkiye'nin küçük kasabalarındaki Yahudi varlığına ilişkin bulduklarınızı aktaran bir kişisel anlatı kitabı olduğunu söylüyorsunuz. 1984 - 89 arasında Trakya'dan Anadolu'ya Türkiye'nin büyük bölümüne seyahat ettiniz. Yolculuğunuzun amacı neydi? Hangi kasabalara gittiniz?

1984 yılında Laurence'la ben, Türkiye'de Yahudi cemaatlerinden geriye ne kaldığını belgelemek için Tel Aviv'deki Beth Hatfutoth Mü-

zezi tarafından davet edildik. Bu proje, dünya çapında Yahudi cemaatlerini araştırarak geniş kapsamlı bir müze projesinin parçasıydı. Müzenin fotoğraf bölümü zaten Laurence'in, koleksiyonları için Romanya'da çektiği siyah beyaz fotoğraflar ile ortaya çıkmıştı. Bizim öncelikli amacımız seçilmiş birkaç Yahudi anıtının bir iki ay gibi kısa bir süre içinde fotoğraflanmasıydı; ama büyük şehirlerin (İstanbul, İzmir, Bursa) dışında da yaşamış olan toplulukların ve Türkiye'nin birçok yerinde bu topluluklara ait kalıntıların farkına varınca kalma süremizi uzatmaya karar verdik (5 yıl kalarak bitirdik). Yani, Laurence onların görüntülerini yakalayamaya

konsantre olmuşken, ben de bir antropolog/arkeolog olarak Yahudiler ve onların Yahudi olmayan komşularıyla evlerinde, işyerlerinde vs. gerçekleşen görüşmeleri belgeledim.

Trakya'dan Başkale'ye kadar, Van yakınları ve Erzurum il sınırlarındaki Aşkale dâhil yaklaşık 30 şehri ve kasabayı ziyaret ettik.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'deki azınlıklar kendilerini güçlükle ifade edebiliyorlardı. Kamusal alanda "Ben Yahudi'yim" ya da "Ben Ermeni'yim" demek hep bir risk taşıyordu. 1984- 89 arasında durum nasıldı?

Bizim araştırmamız ve seyahatimiz boyunca, Tire ve Bergama gibi küçük kasabalar da dâhil olmak üzere röportaj yaptığımız yerlerde Yahudilerin kendilerini tanımlamaları konusunda kesinlikle hiçbir ketumlukla karşılaşmadık.

Çorlu'ya yaptığınız seyahat sırasında Havra Camii'ni de ziyaret etmişsiniz. Bu sinagog-camiinin hikâyesini anlatabilir misiniz? Diğer kasabalarda camiye dönüştürülmüş başka sinagoglar da gördünüz mü?

Yahudi cemaati, 1948'de İsraile göç etmek için Çorlu'dan ayrıldığında sinagogu ibadethane olarak kullanılması koşuluyla Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devretmek istemiş. Onların isteği saygılı bir şekilde gözetilmiş ve yapının dışındaki oyulmuş Davut Yıldızı korunurken bir minare eklenerek, havra camiye dönüştürülmüş.

Havra Camii'nin Bulgaristan göçmeni beğçisinin 1985 yılında hatırladığına göre, orayı terk edenler yıllar sonra evlerini ziyaret etmek için geriye döndüklerinde evlerinin Müslüman Türkler tarafından sahiplendiğini gördüler.

Türkiye'de hâlihazırda kaç sinagog açık? Sinagoglar yerel mimariden etkileniyorlar mı?

Türkiye'de hâlâ hizmet veren yaklaşık 20- 25 tane sinagog var. Türkiye'de yakın zamanda yapılmış birkaç tane yeni sinagog var ve bunlar biçimsel olarak yerel mimariyle benzerlik göstermiyor. Eski sinagogların büyük bir bölümü de harabe hâlinde ve sinagogların yakınlarında, onları restore edip bakımını yapacak bir cemaat olmadığı sürece yakın zamanda yok olacaklar.

Bilindiği gibi Türkiye'de Yahudi nüfusunun varlığı Cumhuriyet dönemi boyunca hep azaldı. Yahudiler göçün nedenleri olarak neleri görüyorlar?

Göçün asıl sebebi ülkenin nüfusunun artırmayı isteyen İsrail Devleti'nin

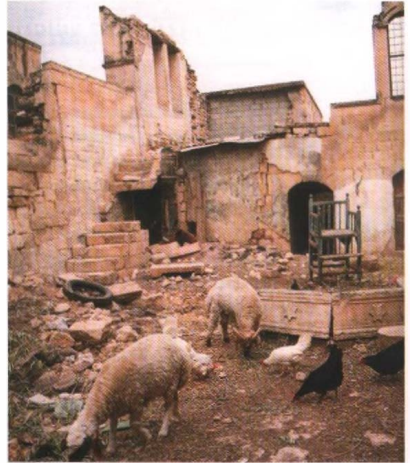
Çorlu'daki Havra Camii.

Kilis'teki sinagogun avlusu yimdi beğçisinin tavuklarına ve koyunlarına ev sahipliği yapıyor.

kurulmasıydı. Bundan dolayı Avrupa, Ortadoğu ve Amerika'nın her yerinde yaşayan Yahudiler İsraile çağrıldı. Göç eden Türkiye Yahudilerinden bir grubun daha sonra İsraile'ye işsizlik ve oradaki hayata uyum sağlayamama gibi nedenlerle geri döndüğünü de eklemeliyim. Geri dönen gruptakilerden biri de kendisiyle kapsamlı röportaj yaptığım, Edirne'de yaşayan Dr. Bayer'di. Bu röportaj, *Travels in Search of Turkey's Jew's* adlı kitabımızda bulunmaktadır. (İsrail'in ilk zamanlarındaki nüfusunu büyük oranda Batı Avrupa'nın değişik ülkelerinden ve kültürlerinden gelenler oluşturmaktaydı.)

Siz küçük kasabalardaki Yahudi ritüellerinin ve geleneklerinin diğer toplulukların ritüellerinden etkilendiğini belirtmişsiniz. Bununla ilgili örnek verebilir misiniz?

Cuma akşamları yapılan Şabat, Hamursuz Bayramı ve Sukkoth İslam geleneğiyle benzerlik gösteren önemli Yahudi ritüelleridir. Türkiye'de yaşayan Yahudi topluluklar da bu dini gelenekleri kutlarlar. Sünnet töreni, cenaze gelenekleri (örneğin, merhumun kefenlenmesi), yıkanma ritüelleri, domuz etinin beslenmenin dışında bırakılması vs. benzerlik gösteren diğer örnekler arasında sayılabilir. Ayrıca özellikle küçük topluluklarda

Müslümanlarla Yahudiler arasında Şabat, Hamursuz Bayramı ve Müslüman bayramları sırasında karşılıklı bir işbirliği ve saygının da var olduğunu vurgulamalıyım. Müslümanlar, Şabat sırasında (güneş battıktan sonra) çalışmalarını yasak olan Yahudi komşularına yardım ederlermiş. Bunun karşılığı olarak da sık sık komşular arasında yiyecek değiş tokuşu ve bayram ziyaretleri yapılmış.

Şunu belirtmeliyim ki, günümüzde Türkiye'de varlığını sürdüren Yahudi cemaatin nüfusunun azalmasından dolayı, bu toplumsal inceliklerin de sonu gelmektedir.

VESAYETTEN SİYASETE TÜRKİYE'DE SENDİKACILIK (1946-1967)*

TURAN KESKİN

Aziz Çelik'in Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi Bölümü'nde yazdığı doktora tezinde yaptığı değişikliklerin ardından 2010 yılında İletişim Yayınları'ndan çıkan *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)* adlı kitabı, Türkiye'de büyük eksiklikleri olan emek tarihi yazımı için önemli ve ince bir çalışmanın ürünüdür. 1985-2009 yılları arasında Kristal-İş Sendikası'nda araştırma ve eğitim uzmanı olarak çalışmış olan Çelik bu kitabında meslekten bir sendikacı ve akademisyen olarak Türkiye'de 1946-1967 yılları arasındaki sendikacılığın izlerini sürüyor.

Ulusal ve uluslararası birçok kurumun arşivinden Komintern arşivlerine, dönemin uluslararası ilişkiler bağlamında en çok etkileşimin olduğu ülkelerin kendi ulusal arşivlerinden parti ve sendika arşivlerine, yine dönemin aktif ve önde gelen bazı sendikacıların kendi kişisel arşivlerinden biyografilere, röportajlara, gazete ve dergilere kadar çok geniş bir yelpazeden yararlanılan bilgi ve belgelerin şekillendirdiği bu çalışma uzun dipnotları ve kitap sonunda sunulan belgelerin kopyalarıyla yazarın iddiası olan "sosyal tarih çalışması" unvanını layıkıyla karşılamaktadır.

Çalışmaya esasında 1960-1980 döneminde sendikacılık-siyaset-devlet ilişkilerinin temel özelliklerini tahlil etme niyetiyle başlanmıştır. Bunun için Türkiye'de sendikal geleneğin kurucu ve oluşum yılları olan 1946-1960 arasında -çalışmaya bir arka plan yaratmak adına- bakılmıştır. Fakat bu döneme ait çalışmaların kıtlığı ve ikincil kaynakların birbirleriyle çelişen -çoğu eksik ve yanlış- iddiaları, birincil kaynaklara ulaşmayı gerekli kılmıştır. Oldukça zengin birincil kaynakların incelenmesi de çalışmanın döneminin 1946-1967 olarak revize edilmesine sebebiyet

vermiştir. Döneme dair çalışmaların çoğunda nesnellikten uzak, duygusal ve siyasal motiflerle bezeli anlatının önemli bir yer tuttuğu biliniyor. Aziz Çelik kitabında farklı kaynaklardan karşılaştırmalı olarak sunduğu belgelerle, kendi deyimiyle; "emek tarihi anlatısında sıkça düşülen toptancı kahramanlık-ihanet ikileminin ötesinde daha gerçekçi bir arayış deniyor". (s. 35)

Çalışmanın birinci ve görece kısa olan bölümünde genel olarak teorik bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bu çerçeve emek tarihi yazımının

1946'da Adana İşçi Sendikaları Birliği'ni kuranlardan bir grup.

muhteviyatını tanımlamakla başlar. Genel olarak tarih anlatısının verdiği sonuçları, anlatıyı yapanın ne aradığına, nasıl aradığına ve nerede aradığına bağlı olarak değişmektedir ve bu anlamda, E. H. Carr'ın tarih yazımında "tarihten önce tarihçiyi inceleyiniz" öğüdü tarihsel olguların onu ortaya çıkaran tarihinin seçme, düzenleme ve aktarma kriterlerine göre ortaya çıktığını işaret etmektedir. Sınıf oluşumu ve sendikacılık-siyaset-devlet ilişkileri üstüne adli alt başlıkta bu kavramların her birinden nelerin anlaşılması gerektiğine dair bir literatür seçkisinin ardından bu kavramların birbirleriyle olan ilişkileri Gramsci'nin "hegemonya" kavramıyla açıklanmıştır—ki bu, Türkiye sendikacılık hayatının tanımlanmasında her zaman işlevsel bir kavram olmuştur. Yine bu bölümde dünya sendikacılık tarihine dair ve her ülkenin kendi özgün şartlarına göre şekillenmiş olan sendikacılık deneyimlerinden bahsedilmiştir. Türkiye'de dönemin sınıf-siyaset-devlet ilişkilerinin anlaşılmasında vesayetçilik (paternalizm) kavramı kullanıldığı için bu kavramdan da ne anlaşılması gerektiği belirtilmiştir: "Vesayetçilik, egemen durumda olanın, astlarıyla aralarındaki ihtiyatlı bir gözetici ilişkisi kurması; egemen olanın astın yaşamına istenmedik biçimde burununu sokması; güce ulaşma ve güç kullanımında eşitsizlik bağlamında kullanılmaktadır. Güç ilişkilerini ve eşitsizlikleri ahlaki bir kılıfı örtme çabaları paternalizmin tipik yönlerindendir." (s. 66)

İkinci bölümde, vesayetten siyasete atılmış bir adım olan ve örgütsel olmasa da fikri açıdan etkileri sonraki dönemlerde de devam eden 1946 sendikacılığı ve bu yoldaki önemli tarihsel uğraklar anlatılmıştır. Çelik, Türkiye'de sendikacılık-devlet-siyaset üzerine yapılacak bir çalışmaya II. Meşrutiyet ile başlatmanın çok da yanlış olmayacağını ileri sürmektedir, kaldı ki işçi hareketlerinin bu önemli kırılma noktasının sonrasında canlandığı, grev ve işçi örgütlenmelerinin ortaya çıktığı bir gerçektir. Bu tarihin, işçi hareketlerinin 1946 öncesi mirasının başlangıç noktası olduğunu kabul etmenin yanı sıra aynı zamanda devletin sendikalara ilişkin tutumunun kökenlerini ihtiva ettiği de söylenebilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin -doğası gereği- yeni düzenide sermaye tarafından yer alması sendikalara ve işçi hareketine bakış açısını da bu yönde şekillendirmiştir. 1909 Tatil-i Eşgal Kanu-

nu 1947 sendikacılığına da kalacak olan bir mirasla-siyasete bulaşacağı düşüncesi ve beraberinde sermayeyi koruma güdüsüyle sendikaların varlığına son vermiştir. 1928 yılında kapatılan Amele Teali Cemiyeti ve bu tarihe kadar kurulmuş olan çeşitli işçi ve sol yönelimli partilerden sonra, 1946 yılına kadar hiçbir örgüt -belki 1930 Serbest Fırka deneyimini saymazsak- hükümetin denetimi dışında nefes alamamıştır. 1938 Cemiyetler Kanunu ve 1936'da faşist İtalyan Ceza Yasası'nda yer alan hükümlerin 141 ve 142. maddeler olarak düzenlenmesi ile birlikte mutlak bir sendika yasağı pekiştirilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında çok partili düzene geçilmesiyle birlikte, TKP'nin 25 yıllık örtük mücadelesinin somut bir çıktısı olarak kitleler üzerinde etkili olan ve 1946 sendikacılığı denen sınıf ekseni ve görece vesayetçilerin kopuşun temsili sayılabilecek örgütlenmeler yapan iki parti kurulmuştur. Ulusal bir çatı örgütü kurarak Dünya Sendikalar Federasyonu'na üye olma niyetinde, 40 kadar sendikal örgüt kurmuş olan bu partiler Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ve Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'dir (TSEKP). Bu partiler, o döneme dek yegâne iktidar olagelmış CHP'nin meşru yollardan kaybettiği sendikal alandaki üstünlüğü zor yoluyla geri almak için harekete geçmesiyle 16 Aralık 1946 tedbirleri çerçevesinde kapatıldı ve TSKEP yöneticileri 1947 TKP Davası olarak bilinen yargılamalarda ağır cezalar aldılar. 5018 sayılı yasa ile işçi olmayanların sendika üyesi olmasının engellenmesi ile 1946 sen-

Gün, Sendika, Ses dergileri 1946 sendikalarına ilişkin belge ve haberlere yer verdiler.

31 Temmuz
1952'de
Türk-İş'in
kuruluş
dilekçesini
veren
sendikacılar
Anıtkabir
ziyaretinden
dönüyorlar.
Türk-İş'in ilk
amblemi.

Türkiye Sendikacılık
Ansiklopedisi.

dikalarının aydınlarını süreç dışında bırakma niyeti aşikâr edilmiştir.

1947 ile 1951'de gerçekleştirilen TKP tevkifatları ve davaları ile yoğunlaşan baskılar sonucunda solun tasfiye edilmesiyle, 1947-1960 arası dönem, sendikal alanda iki ana akım parti arasında cereyan eden mücadelelerin olduğu, güçlü bir vesayetçilik ve partikülarist (tekil, parça başı sorun çözme yaklaşımı) anlayışı şekillendirmiştir. Kitabın üçüncü bölümü olan bu kısımda Çelik, vesayet sendikacılığını var eden koşulları ve araçları tanımlamaktadır. Tek parti dönemi sona ererken CHP'nin sınıfsızlık mitine dayalı "halkçılık" ilkesi yerine "milliyetçilik" ilkesine ağırlık verdiği görülmektedir. Milliyetçilik ve anti-komünizm bir vesayet aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Dönemin beynelmilel konjonktürünün de etkisiyle şiddetli bir anti-komünist ve milliyetçi propaganda yürütülmüş, sendika ve sendikalara dair herhangi bir şey komünizmle eşdeğer tutulmuş ve sendikacılar sürekli zan altında tutulmuştur. Bu ideolojik iklim içinde sendikalar savunma refleksiyle sürekli komünist olmadıklarını kanıtlamak gereği duymuşlar ve çok sayıda komünist tel'in mitingi yapmışlardır. 1952 yılında kurulan ve işçi sendikacılığının ana gövdesini oluşturan gelen Türk-İş'in işçi bayramı olarak 1 Ma-

yıs yerine 6 Eylül'ün kabul edilmesi için 10 Aralık 1952 tarihinde Çalışma Vekâleti'ne başvurması dönemin atmosferini anlamak için oldukça yerinde bir örnektir. Siyasi bir biçim olan vesayetçilik kendisini günlük retorikte var ettiği ve meşrulaştırdığı kadar sendikal hukuk bağlamında da açık kapılar bırakmamıştır; öyle ki, 5018 sayılı yasa ile sendikalar gayri-siyasi kurumlar haline dönüştürülmüş, meslekten olmayanların (işçi olmayanların) sendikalara girmesi önlenmiş ve sendikaların milli karakteri vurgulanıp beynelmilelciği men edilmiştir. Bu yasada öngörülen bir diğer düzenleme ise grev yasağıdır, Sendikalar Kanunu'nun 7. maddesi greve teşviki ve teşebbüsü suç saymıştır. İlginç olan ise 1947 rejiminin yarattığı bu hukuksal çerçevenin ileride değişmiş olmasına rağmen, yarattığı alışkanlıkların, ilişkilerin ve deneyimlerin daha uzun süreler yaşamış olmasıdır. Bu döneme dair akılda bulundurulması

gerek bir diğer dışsal etken de Soğuk Savaş'tır. II. Dünya Savaşı sonrasında gerek Marshall yardımları ve gerekse çeşitli ekonomik sebeplerle etkileşime geçen ABD, sendikacılık sorununu da yakından takip etmiştir. Sanayi Örgütleri Kongresi'nin (CIO) anti-komünist çekirdeği olan Amerikan İşçi Federasyonu'na (AFL) bağlı temsilciler -özellikle ismi zikredilmesi gereken Irving Brown- bu dönemde ABD dış politikasının kıtalararası bir aracı olarak önemli işlevlerde bulunmuşlardır. Bu kuruluşlar, Türkiye'de şekillenmekte olan sendikacılığı özellikle Sovyet ve Avrupa etkisinden arındırmak ve buralara bağlı uluslararası sendikal örgütlerden uzak tutmak için ABD sendikacılığının çekim alanına sokmuşlardır. Avrupalı ve Amerikalı sendikacılar Soğuk Savaş'ın tüm hızıyla devam ettiği 1950'li yıllarda kurulan Türk-İş'i yakından takip etmişlerdir, hatta Irving Brown, İstanbul Amerikan Konsolosluğu ve İstanbul Amerikan enformasyon merkezi Türk-İş'in tüzüğüyle özellikle ilgilenmişlerdir. Fakat yazara göre bu konfederasyonun kuruluşunu sadece bir ABD operasyonu olarak değerlendirmek döneme ait yanlış bilinen bilgilerdendir. Türk-İş'in kuruluşunda olduğu gibi siyaset ve devlet ilişkilerinde de ABD etkisinden çok daha belirleyici olan iç dinamiklerdir. Türk-İş'in kuruluşu da, siyaset-devlet ilişkilerinde

benimsediği yaklaşımlar da asıl olarak iş dinamiklerinin ürünü olarak ele alınmalıdır. Daha liberal bir söyleme ve iddiaya sahip olmasına karşın vesayet ilişkilerinin CHP'de olduğu gibi aynen DP'de devam etmesi kurulan ilişkilerin doğasını anlamamıza dair aydınlatıcı ipuçları sunmaktadır. Ayrıca sendikaların dönemin siyasi iktidarıyla -CHP'den ve DP'den meclise giren sendikacı vekillerden hariç- benzer politik duruşlar sergilemesi de üzerinde durulması gereken bir noktadır, örneğin Kıbrıs sorunu ve 6-7 Eylül Olayları'nda dönemin milliyetçi sendikaları Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti ile birlikte hareket etmiştir. 6-7 Eylül Olayları'nda tutuklanan 977 kişiden 607'sinin işçi olması ve olaylar sonrasında sadece İstanbul'da 66 işçi sendikasının kapatılmış olması durumun vahametini göstermek için kâfidir.

Kitabın dördüncü ve son bölümünde 27 Mayıs askeri darbesinden 1967'de DISK'in kuruluşuna kadar geçen dönemde sendikacılık-siyaset-devlet ilişkileri irdelenmektedir. 1961 Anayasası'nın 46. maddesi ve 1963 yılında kabul edilen 274 ve 275 sayılı kanunlar ile sendikal haklar Anayasal ve yasal güvence altına alınmıştır. Bu zeminde sendikali işçi sayısının 1960 yılından 1967 yılına kadar üç kat arttığı gözlemlenmiştir. Askeri darbenin yönetici ve kadrolarını değiştirdiği Türk-İş ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) gibi dönemin etkin sendikal örgütlerinde 1960-62 yılları arasında yaşanan yoğun bir siyasallaşma eğilimi ve bir işçi partisi yoluyla siyasete katılma tartışmalarının yarattığı atmosferde -özellikle 31 Aralık 1961 Sarayhan Mitingi kırılma noktasıyla- tam anlamıyla Türkiye işçi sınıfı tarih sahnesine çıkıyordu. Bunun en somut çıktısı, -ileriki yıllarda aydınların da katılacağı ve destek vereceği- İİSB'li bir grup sendikacı tarafından, tüzüğü Avrupa'daki bazı işçi partilerinden örnek alınarak hazırlanan ve 13 Şubat 1961'de kurulan Türkiye İşçi Partisi'dir. TİP'in siyaset sahnesine çıkmasıyla ana akım siyasi partiler sendikal hareketler bağında, dışlamadan eklemlemeye yönelen bir tutum içine girmişlerdir. Dönem

boyunca sağ muhafazakâr partiler işçilerden destek bulmuşlardır ve popülist politikalarla buna karşılık vermişlerdir. Korkut Boratav, bu dönemde ücretlerin siyasi yöntemlerle baskı altında tutulmadığını, grevli toplu pazarlıklı sendikalaşma hakkıyla işçi sınıfının reel gelirinde artışın güvence altına alındığını belirtmektedir. Popülist politikaların bir diğer yansımasının oldukça ileri bir sosyal güvenlik sistemi kurulabilmesi olduğunu belirten Boratav'a göre, "Böylece işçi sınıfı, ücret dışında önemli güvencelere ve parasal olmayan gelir türlerine kavuşabilmiştir."

Yazara göre, bunu Gramscigil terminolojiyle açıklamak mümkündür; "Her ne kadar her parti bir grubun ve sadece bir grubun ifadesiye de, bununla birlikte belirli partiler gerçekten bazı belirli koşullarda tek bir grubu temsil ederler; çünkü kendi grubuyla başka grupların çıkarları arasında denge ve hakeemlik işlevini yerine getirirler ve tam anlamıyla karşı olan grupların olmasına bile, müttelif grupların yardım ve uygun görmeleriyle temsil ettikleri grubun gelişmesini gözetirler." (s. 470)

1963'te sönmölen Türkiye Çalışanlar Partisi (TÇP) deneyimi dışında, ana gövde sendikaların mevcut iktidar odaklarına muhalif bir tutum ve tavır içinde olmamalarını ve 1964 sonrasında Türk-İş tarafından resmen partiler üstü politika olarak adlandırılan bu duruşu yazan 1947 sendikacılığının bir mirası olarak görmektedir. Bu sendikalarda -1960'tan itibaren ithal ikameciliğin de uygulanmasıyla- kamu çalışanlarının ağırlıkta olması sendikaların hükümetle yürütülecek ilişkilerin yaşamsal bir öneme sahip olduğunu göstermiştir. Bu sebeptendir ki, özel sektör çalışanlarının örgütlediği sendikal hareketler, sermayedar ile birebir karşı karşıya durduğu, için her zaman daha radikal ve eylemci bir tavır içerisinde olmuştur. Dönem boyunca TİP ve Türk-İş arasında süren gerilim 1965 Kozlu Olayları, 1965 genel seçimleri ve TİP'lilerin tasfiye edildiği 1966 Türk-İş Genel Kurulu'yla nihayete ermiş ve bazıları TİP üyeliği ve

milliyetkiliği yapmış olan bir grup sendikacı tarafından Devrimci İşçi Sendikaları (DISK) 13 Şubat 1967'de kurulmuştur. Bu yarılma işçi hareketi açısından etkileri hiçbir zaman silinmeyecek bir dönemi başlatmıştır.

Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık kitabı Türkiye sendikacılığının ve işçi hareketlerinin anlaşılabilmesi için bugün ve gelecekte başvurulacak önemli bir kaynak olma niteliğindedir. Fakat kitapta sendika-siyaset ilişkileri yalnızca parti-devlet ilişkileri bağlamında irdelendiği ve bu ilişkilere dair kuramsal bir eksiklik -bilinçli olarak- olduğu için ön-okumalar gerektirebilecek bir nitelikte. Ayrıca anlatılan dönemlere ait ekonomi politikalarında ve bölüşüm ilişkilerinde meydana gelen değişimler de anlatılmamış. Bu yüzden işçi hareketlerinin içinden çıktığı maddi koşulları tahlil etmeden sonuçlar üzerinde genellemelere varılmıştır. Vesayetten-siyasete geçişin fotoğrafını yine bu kavramlar çerçevesinde izleriz. Kitaptan gördüğümüz kadariyle, devlet erkânına hitaben yazılmış ve muhakkak "ellerinizden öperim" ifadesiyle sona eren dilekçeleri yazan sendikacılık geleneği hiçbir zaman ana gövdesini yitirmeden ve katıyetle "el öpme" yeteneğini de köreltmeden -kendileri böyle tanımlamasalar da- "işçi sınıfının" temsilcisi olmaya devam etmiştir. Ama gerek uluslararası etkiler ve yönelimler gerekse de iç mücadeleler sonucunda vesayet sendikacılığı zamanla sisteme eklemlemiş siyaset yapma imkânına kavuşmuştur. Soğuk Savaş'ın etkilerinin en sıcak hissedildiği bu ülkede "anti-komünizm ve milliyetçilik" her zaman bir vesayet aracı olarak kullanılmaya devam etmiştir. 1946 sendikacılığında olduğu gibi, 1967 DISK deneyiminde de sol, ana gövde sendikalardan kopartıldı ve işçi sınıfından koparılmıştır.

* Auz Çelik, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

1 Bkz. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002. Göçten Geçirilmiş ve Gençleşmiş* 7. Baskı, İsanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, s.124-126.

1877-1880 YILLARINDA

ÇARLIK RUSYA'SINDAKİ TÜRK ESİRLERİ*

VLADİMİR BELYAKOV

Savaş, ölüm ve yıkım demektir; genelde savaşan devletlerin halkları arasında uzun süreli düşmanlığa yol açmaktadır. Ama her zaman böyle olamayabilir. Her şey mağlup olan rakibe karşı muameleye bağlıdır. 1877-1878 savaşı, iki ülke halklarının aralarını açmaktan ziyade yakınlaştırmıştı. Türkler ve Araplar, önceki rakiplerinin büyük ve ilginç olarak gördükleri medeniyeti hakkında farklı izlenimlerle esaretten evlerine dönmüşlerdi. Ruslar ise, kendileri gibi normal insanlar olduklarını gördükleri Müslüman Doğu'nun temsilcileri ile yüzleşmiş ve dersler çıkarmışlardı.

RUSÇADAN ÇEVİREN: VÜGAR İMANOV

1870'li yılların sonunda Çarlık Rusya'sının Avrupa kesimindeki şehirlerinde Türk ve Arap dillerinde konuşmalar duyulmaktaydı: Rusya'nın bu irili ufaklı şehirlerinde o tarihe kadar pek görülmemiş ve sıradan Ruslara tanınmış olmayan dillerde konuşan insan grupları ortaya çıkmıştı. Bunlar, Osmanlı ordusunun esir düşmüş mensupları idi.

Rusya ile yapılan 1877-1878 savaşı, Osmanlı İmparatorluğu için oldukça uğursuz geçmişti. İmparatorluğun orduları darmadağın edilmiş, pek çok asker ve subay esir düşmüştü. Rusya genelkurmayının 11 Nisan 1878 tarihli raporuna göre, Osmanlı askeri esirlerinin toplam sayısı 141.708 kişi idi.^{***} Bu rakam, Osmanlı ordusunun beşte ikisine tekabül etmekteydi (Balkanlar'da 275 bin ve Kafkas cephesinde 75 bin,[†] yani toplamda 350 bin).

Esir düşmek, misafirliğe gitmek demek değildir tabii ki. Genelde esirlikte bulunma, aşağılanma ve mahrumiyetlerle eşdeğer görülmektedir. Ama Osmanlı ordusunda hizmet eden Türkler ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan diğer halkların temsilcileri Rusya'daki esirliklerinde bunlara maruz bırakılmadılar. Bu esirler artık Rusya için hiçbir tehdit oluşturuyorlardı ve zafer kazananlar, eski düşmanlarına karşı Rus insanına özgü merhameti göstermişlerdi.

Nikopol
Kalesi'nin
düşmesi.
4 Temmuz 1877.

Nikolai Dmitriev
Örenburgsk, yağlıboya
92 x 153 cm.
St. Petersburg Askeri
Müzesi, Rusya.

Arşiv belgelerine göre, esirler birkaç yüz kişiden oluşan gruplar şeklinde dağıtılarak yerleştirilmişlerdi, küçük şehirlerdeki gruplarda ise bu sayı yirmi-otuz kişiden oluşmaktaydı. Toplamda Çarlık Rusya'sının Avrupa kesiminde 162 şehre dağıtılmışlardı.⁵ Üst rütbeliler (paşalar) ve subaylar, kiralık evlere yerleştirilmişlerdi. Onlara kira bedellerinin yanı sıra belli bir maddi destek de verilmekteydi: Yıllık olarak paşalar 1.017 ruble, kurmay subaylar 441 ruble alıyorlardı, daha aşağı rütbeli subaylara ise 276 ruble tahsis edilmişti.⁶ Subaylar bu- lundukları şehirde dolaşma ve alış- veriş yapma hakkına sahiptiler. Aynı zamanda onlar, yerleştirildikleri ev- ler hoşlarına gitmezse, kendilerine başka kiralık evler tutabiliirdi.

Erlere ise -genellikle o sırada tatbi- katlara gönderilen askeri birliklerin yerlerine- kışarlarda konuşlandırıl- mıştı. Küçük şehirlerde esirler için müstakil evler kiralanmış ve bunlar kışlaya dönüştürülmüştü. Bu evlere ranzalar konulmuş, yakıp ısınmak ve yemek hazırlamak için odun getiril- miş, aydınlanma içinse mum temin edilmişti. 1877-1878 savaşına dair bir askeri tıbbiye raporunda "Ordudaki askeri müfettiş doktorların beyan- larına göre, Türklerin yaşadıkları mekânlar, hijyenik bakımdan ordu- muzun kışallarından hiç de geri kal- madığı" vurgulanmaktaydı. Özellikle şunu da kaydedelim ki, tüm kışallar abdest almak ve ibadet etmek için uygun bir şekilde teçhiz edilmişti.⁷

Askeri esirlere sağlanan gıda, Rus as- kerlerinki ile aynı idi. Ama gündelik tayına Türk adetlerine uygun olarak birtakım değişiklikler yapılmıştı. Me- sela, siyah ekmeğin yerine -tabii ki hacmi değil, maliyeti dikkate alınar- ak- beyaz ekmeğe verilmekteydi; la- hana çorbasını da yarmadan hazırla- nan çorbayla değiştirmişlerdi. Türk- ler kendileri yemek yapıyorlardı. Tüm esirlere gıyecek temin edilmişti: Kaput, mont, şapka, kravat, şalvar, ikşer çift çizme ve iç çamaşırı, kişi- n ise bunlara ilaveten kürk ve eldiven. Türkler, "sağlık hizmetlerinden fay- dalanmakta ve ordumuzla aynı şart- larla ilgi görmekteydiler."⁸

Plevne'yi savunan yaralı Osman Paşa'nın esir düşmesi. Romence yazılı bir tabak.

Askeri esir sayısının çok

büyük miktarlarda olması gerek merkezi, gerekse yerel yönetimler için epey zorluklar doğurmaktaydı. Bu zorlukları aşmak amacıyla Çar II. Aleksandr'ın fermanı ile (çarın askeri danışmanları arasındaki generaller- den) Prens Golitsin III başkanlığında Türk askeri esirleri ile ilgilencek bir komisyon kurulmuştu. Komisyon üyeleri arasında çoğunlukla hekimler ve diğer sağlık görevlileri bulunmak- tayı. Onlar esirlerin meskün olduğu yerleri ziyaret ediyor, esirlerin yaşa- dıkları mekânların sıhhi durumunu gözden geçiriyor, şikâyetleri dinliyor ve ziyaretleri sonunda hazırladıkları detaylı raporları ilgili önlemler al- mak için payitahtın gönderiyorlardı.⁹

Esirlerin bir işte ücretli çalışmala- rına da izin veriliyordu, bu da yerli ahali ile iletişim halinde oldukları ve şu veya bu şekilde Rus dilini öğren- meleri demekti. Yalnız bu durumda esirler kazandıklarının yarısını kendi geçimleri için hazineye ödüyorlardı.¹⁰ Geri kalanını ise istedikleri gibi har- catabilirlerdi.

Türk savaş esirlerinin çoğunluğu, gar- nizonları uzun süre abluka altında bulunurken ve de kış şartlarında iken esir düşmüşlerdi. Başlangıçta onların fiziksel durumları oldukça zayıf idi ve moralleri çökmüştü, bu nedenlerden dolayı bir çeşit hastalığa kolaylıkla maruz kalmaktaydılar. En çok yay-

gın olan hastalık tifüsdü.

Yukarıda zikredilen askeri tıbbiye raporuna göre, esirler arasında hasta- lık oranı %86, ölüm oranı ise %15 idi.¹¹ Ölenleri Müslüman adetlerine göre defnediyorlardı. Müslüman mezar- lıkların olmadığı yerlerde ise, mesela Vladimir Guberniyası (vilayeti) Şuya şehrinde esir Türkleri gömmek için ayrı bir yer ayrılmıştı.¹²

Berlin Kongresi kararları çerçevesin- de Osmanlı askeri esirlerinin iadesi 1878 yılının Aralık ayında başladı.¹³ Esirleri genellikle Odessa'ya, çok nadiren Sivastopol'a, oradan da İstanbul'a gönderiyorlardı. Esir sayısı çok oldu- ğundan ve Rusya'nın Avrupa kısmının neredeyse tamamına dağıtıldıkların- dan iade süreci uzun sürüyordu. Bazı esirler, hastalıkları yüzünden gön- derilecekleri yere kendi birlikleri ile gidememişlerdi. Sonuçta, ancak Eylül 1880 tarihinde Rusya genelkurmay- ı "artık Rusya'da savaş esirlerinin kal- madığı" beyanında bulunabilmişti.¹⁴

Tabii ki, geri dönmek istemeyenler de olmuştu. Genelkurmayın verilerine göre, 45 kişi gönüllü olarak Rus tabii- yetini kabul etmişlerdi. Hele bunların tamamı Ortodoksluğu kabul etmiş ve Rus isimleri almışlardı.¹⁵ Erler bunu maddi bakımdan yapmış olabilirler- di zira Rusya'da kendi vatanlarından daha iyi bir durumda yaşayabilecek- lerini muhtemelen düşünmüşlerdi. Ama subaylara gelince, onları gurbet-

93 Harbi'nde esir düşen Osmanlı askerleri.

te kalmaya mecbur eden faktör büyük ihtimalle Rus kadınları idi. Eh, gönül bu, ferman dinlemez!

İşte bir örnek. Kostroma vilayetine yerleştirilen teğmen (mülazım) Mustafa Kamil 25 Mayıs 1879'da Ortodoksluğa geçmiş ve Aleksandr Zotov ismini almıştı. 5 Ekim 1880'de ise Kostroma şehrinden küçük esnafılık yapan dul Varvara Fyodorovna ile evlenmişti.¹⁶ Bu arada, Mustafa Kamil'in Mısırlı olduğunu tahmin ediyorum.

Görüldüğü gibi, Çarlık hükümeti Osmanlı esirlerine oldukça iyi yaşam koşulları oluşturmuştu. Fiiliyatta onları kendi askerleri ile bir tutmuş, hatta para kazanmalarına dahi izin vermişti. Bu, sadece insani değil, aynı zamanda uzak görüşlü bir yaklaşımdı. Çünkü esaret esnasında Rusların "gâvur" da olsalar, iyi insanlar olduğuna dair kuvvetli bir kanı oluşmuştu. Rusya'da bir yıllık ve daha uzun bir esaretten sonra 100 binden fazla Osmanlı esiri vatanlarına geri dön-

müşlerdi. Onlar memlekete sağlıklı, karınları iyice doyurulmuş, ayakbağı ve giysileri temin edilmiş olarak dönmüşlerdi, bazıları ise belli miktarda birikim de getirmişlerdi. Bu hususlar tabii ki, onların tanındıkları ve hemşerileri arasında çok olumlu izlenimler doğurmuştu. Eski esirlerin çok sayıda akraba ve tanıdıkları olduğunu dikkate alırsak, Osmanlı İmparatorluğu'nda Rusya'ya ve Ruslara karşı olumlu bakışın yaygın olduğu düşünülebilir. Bu konuda pek çok Rus seyyahın kayıtları vardır.

1881 yılında Ortadoğu ülkelerini ziyaret eden meşhur Rus seyyah Aleksandr Eliseev, zamanında şunları yazmıştı: "Bir süre önce yaşanan savaş ve konuksever Moskoflarda bulunmuş binlerce esir, Türk İmparatorluğu'nda toplumun tüm tabakalarını en olumlu yönde etkilemişti. Hatta Nil Nehri sahillerinde Rusça anlayan yerel halktan birleyle karşılaşmak mümkün".¹⁷ Eliseev, Rusya'daki esaretten bir süre önce dönmüş olan Mısırlı yüzbaşıyla sohbetinden bahsetmişti.

Osmanlı tabiiyetindekilerin Rusya'da esirlikte bulunmalarına dair tarihi hafızanın oldukça etkileyici olduğu özellikle kaydedilmelidir. 1910 yılında Moskovalı hekim Aleksandr Jivago, Mısırlı rehberinin kendisine şunları dediğini aktarmaktadır: "Rusları Iskenderiye'de seviriyor çünkü savaş sonrasında esaretten dönen Türkler sizin hemşerileri çok övmüşlerdi".¹⁸ İşte, daha geç bir tarihe dair bir kayıt: Gençliğinde askeri

muhabir olarak Rus-Türk savaşının başından sonuna kadar bulunan popüler Rus gazeteci Vasili Nemiroviç-Dançenko ise savaştan neredeyse yarım yüzyıl sonra 1926'da şunları yazmaktaydı: "Arapların bizlere karşı olumlu yaklaşımları, onların ecadının 1877-1878 yıllarında Rusya'da esirlikte bulunmaları ile izah edilebilir. Onlar, evlatlarına 'Moskoflar'ın hayırseverlik ve cömertliğinden pek çok defa bahsetmişlerdi".¹⁹

Savaş, ölüm ve yıkım demektir; genelde savaşan devletlerin halkları arasında uzun süreli düşmanlığa yol açmaktadır. Ama her zaman böyle olamayabilir. Her şey mağlup olan rakibe karşı muameleye bağlıdır. 1877-1878 Rus-Türk savaşı, iki ülke halklarının aralarını açmaktan ziyade onları yakınlaştırmıştı. Türkler ve Araplar, bir süre önceki rakiplerinin büyük ve ilginç olarak gördükleri medeniyeti hakkında pek çok izlenim edinerek esaretten evlerine dönmüşlerdi. Ruslar ise, kendileri gibi normal insanlar olduklarını gördükleri Müslüman Doğu'nun temsilcileri ile yüzleşmiş ve belli dersler çıkarmışlardı. Tüm bunların yansımaları, I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde rakiplerin aşırı şiddet uygulamamasında ve daha sonra ise Osmanlı'nın çöküşü esnasında "beyaz" Rusların Boğazlar'da geçerek Türkiye'ye ve Balkanlar'a akışı sırasında kendini gösterecekti.

DR. VLADİMİR BELYAKOV
RUSYA İLİMLER AKADEMİSİ
ŞARKİYAT ENSTİTÜSÜ
YRD. DOÇ. DR., YÜĞAR İMANOV
İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

- * Bu yaan Rusya İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün Vostopy Arkhiv dergisinde No.13 (2009), s.56-58'de yayınlanmış olup meşhurlu inmye Türkiyeye sevdirmiştir - Ç.n. (Evrenin notu)
- ** Bu sepi abartılı gözükmemektedir. Enver Ziya Katil'in Osmanlı Tarihinde ve Stanford Joy Show'un Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye kitabında verilen sayılar 100.000'in altında kalmaktadır. Konuyla ilgili danıştığımız Candan Badem Rus tarihçi Aleksandr Samoviy'in Rodina dergisinin 2010 yılı 6. sayısındaki bir makalesinde yine resmi bir rapora dayanarak 1877-78 savaşının Osmanlıya esirleştirilen toplamını 131.015 kişi olarak yazdığı belirtilmiştir. bkp374c-35638-160 E.N.
- 1 Gerek çarlık, gerekse Sovyetler zamanında Rusya'da Üral Dağları'na deklan kısma "Avrupa Rusyası/Evropeiskaia Rossiya", Üral Dağları'ndan

- ötesine ise "Asya Rusyası/Aziatskaia Rossiya" denilmektedir. Bu ifadeler günümüzde de kullanılmaktadır. Ç.n.
- 2 Mışelli, burada ve ileride birçok yerde "Türk" ifadesini kullansa da kast edilen Osmanlı olduğu için bu şekilde tercime edilmiştir - Ç.n.
- 3 Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (Rossiyskiy Gosudarstvennyi Voenno-Istoricheskiy Arkhiv; bundan sonra RGVA olarak zikredilecektir), Fon 400. Klâsör 3, Dosya 2047, Varak 81:104.
- 4 Voennyi Entsiklopedicheskiy Slovar' [Askeri Ansiklopedik Sözlük] (Moskova, 1982).
- 5 RGVA, F. 400. K. 3, D.203B, V. 106-107.
- 6 Voenno-meditsinskii Otzet za Voitsu a Turtsiei: 1877-1878 ss. Çals' 3; Otzet o Okkupatsionnomu Otradiu, Otzet o Voenno-meditsinskii Turtsiei: 1877-1878 yıllarında Türkiye ile savaşta dair askeri tıbbiye raporu, 3. Kısım: İlgâli müfrezeye dair rapor, Türk askeri esirlerine dair rapor (Petersburg: 1887), s. 331. Bundan sonra Askeri Tıbbiye Kâperu olarak zikredilecektir.

- 7 a.g.e., s. 334.
- 8 a.g.e., s. 335-337.
- 9 RGVA, F. 400. K. 3, D. 2047, V. 180.
- 10 RGVA, F. 400. K. 3, D. 208B, V. 9.
- 11 Askeri Tıbbiye Raporu, s. 341.
- 12 A. V. İvanov, "Pleniyi Turki v Russkom Uednom Gorode 1878 god" [Türk esirleri bir Rus kas şehrinde: 1878 yılı, Vostochniy Arkhiv, No. 4-5 (2000), s. 43-44.
- 13 RGVA, F. 400. K. 3, D. 2059, V. 14.
- 14 RGVA, F. 400. K. 3, D. 208B, V. 43d.
- 15 Aynıyer.
- 16 RGVA, F. 400. K. 3, D. 2107, V. 14a.
- 17 A. V. Eliseev, "Put' k Sinatu [Sina'ya giden yol] (Petersburg: 1883), s. 2-4.
- 18 A. V. Jivago, "Vrap, Kolektsioner, Çipsolet [Jivago: Hırsık, koleksiyoner, Mısıra araştırmacı] (Moskova, 1998), s. 144.
- 19 Vasili Nemiroviç-Dançenko, "Nashikh v Dalakh" [Bizimkilerde bizimkiler], Afruka Gıazami Emigrantov [Muhacirlerin gözüyle Afrika] (Moskova, 2002), s. 139.

Türkiye’de bira bu kapağın altındadır.

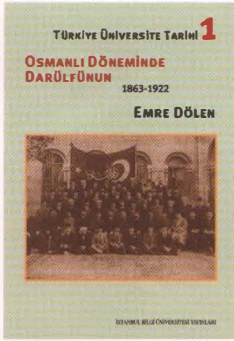
Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılarla uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, müzik festivallerinin coşkusunda, hep O’nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında çok daha fazlası var!

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ

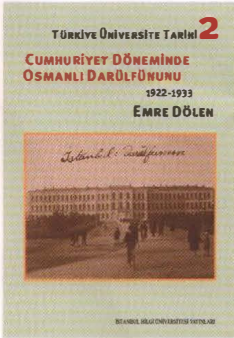
EMRE DÖLEN

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 1 OSMANLI DÖNEMİNDE DARÜLFÜNUN 1863-1922

838 Sayfa, ISBN: 978-605-399-099-4
Büyük Boy, Ciltli Kapak

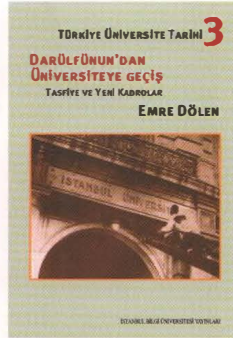
İlk Darülfünun Girişimi • Darülfünun-ı Osmanî •
Darülfünun-ı Sultanî • Darülfünun-ı Şâhâne •
Mekteb-i Tıbbiye-i Âdiye-i Şâhâne • Tıp Fakültesi
• I. Dünya Savaşı ve Mükareke Döneminde
Darülfünun • Darülfünun Grevi • EK'ler (Kanunlar,
Nizamnameler, Belgeler, Darülfünun Marşı, Öğrenci
Bildirileri)

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 2 CUMHURİYET DÖNEMİNDE OSMANLI DARÜLFÜNUNU (1922-1933)

538 Sayfa, ISBN: 978-605-399-111-3

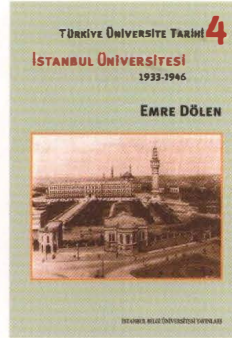
Darülfünun'un Yeniden Yapılanması • Darülfünun'da
Öğrenci Olayları ve Disiplin • Darülfünun'da Fransız
Müdürler • Fakülter • Darülfünun Kütüphaneleri
• Mali Yapı ve Bütçeler

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 3 DARÜLFÜNUN'DAN ÜNİVERSİTEYE GEÇİŞ (TASFİYE VE YENİ KADROLAR)

686 Sayfa, ISBN: 978-605-399-108-3

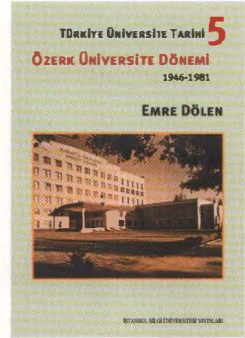
Darülfünun'un Tasfiyesine Doğru • Albert Malche'nin
Raporu • Gideler ve Katanlar • Mültez Aliman
Profesörlerin Gelişi • Albert Einstein'ın Atatürk'e
Mektubu Efsanesi

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 4 İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ (1933-1946)

903 Sayfa, ISBN: 978-605-399-109-0

İstanbul Üniversitesi'nin Kuruluşu ve İlk Yılı •
İstanbul Üniversitesi'nin Yeniden Örgütlenmesi •
Öğrenciler, Öğretim Süreleri ve Verilen Diplomalr
• İstanbul Üniversitesi'nin İlk On Yılı

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 5 ÖZERK ÜNİVERSİTE DÖNEMİ (1946-1981)

452 Sayfa, ISBN: 978-605-399-110-6

Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Kurulması • Özerk
Üniversite Dönemi ve Yeni Üniversite Kanunu •
Tasfiyeler ve Olayların Başlanması • 147'ler Olayı